

1

Հուլիսի շոգ օրերից մինն էր: Արևն այնպես էր այրում, ասես մտադիր էր կրակ թափելու արտերի ու այգիների վրա, ծծելու գետերի ջրերը, որպեսզի գոմեշները չկարողանան թաղվել ջրի մեջ և իրենց հաստ կաշին ազատել արևի խանձողչողերից: Ո՞վ գիտե, արևն ուրիշ էլ ի՞նչ մտադրություն ուներ, սակայն կարևորն այն է, որ հուլիսի այդ շոգ օրին, արևի տակ, ժամանակը կորել էր, հալվել, անհնար էր որոշել ժամը, թեկուզ ժամացույցները զարկում էին դողերոցքով տառապողի թույլ երակի պես:

Եվ երբ գնացքը փշոտ ճամփով գլորվող գոմշասայլի պես մոտեցավ կայարանին, հերթապահին թվաց, թե ցեխի մեջ թաթախված գոմեշների մի երամակ ահռելի փնչոցով կանգնեց կայարանի առաջ, փնչոցո՞վ, որ նշանակում էր՝ օ՛Ֆ, շոգ է:

Ինչքա՛ն դանդաղ ու չկամ, գնացքից դուրս եկան ուղևորները, որը քրտինքը սրբելով, որը բաճկոնի կոճակները մինչև գոտին արձակած, մի խուրջին ուսին, թաշկինակով կրծքին հով անելով: Կայարանի ստվերում թիկն տված երկու մուշա հենց այդտեղից էլ ձայն տվին իջնող ուղևորների, թե ո՞վ իր ունի տանելու, և երբ պատասխան չեղավ, նորից գլուխները թեքեցին, թառամած արևածաղկի պես:

Ոչնչով հիշատակելի չէր դառնա հուլիսյան այդ շոգ օրը, եթե գնացքը, որպես թանկագին բեռ, շատ զգուշությամբ այդ օրը չբերեր Հովնաթան Մարչին: Եվ այդ նրա ամերիկյան դեղին կոշիկը դիպավ գետնին, կոշիկը տերը ժպտաց: Հավանորեն այդ ժպիտն ունեցավ և Կոլումբոսը՝ նոր ցամաքի վրա առաջին անգամ ոտք դնելիս:

Եվ ոչ ոք չնկատեց, թե ինչպե՛ս նա դարձավ Արարատի կողմը և, հասկանու՞մ եք, ձեռքով սալամ ուղարկեց հեռու սարին: Սակայն նրա ողջույնը միայն ձեռքի շարժումով չվերջացավ: Եթե մոտիկ կանգնած մարդ լիներ, նա կլսեր, թե ինչպես Մարչն ասաց. «Օ՜, Արմենիա, երկիր դրախտավայր»... Ասաց ու քրտինքի մի կաթիլ գլորվեց այս երկրի արևից խանձված հողին:

Ծովի մի ալիք, նույնիսկ այն ժամանակ, երբ հանդարտ է ծովը, հանկարծ ափ է նետում՝ հեռու երկրից ծովն ընկած պտուղի մի կճեպ, այդ ափին կճեպը մնում է այնքան, մինչև մի ուրիշ ալիք է ելնում, ափը լիզում և կճեպը բաշին առած՝ հետ տանում ուրիշ եզր շպրտելու, իսկ ծովը մնում է հանդարտ, անտարբեր:

Արևն էլ հանդարտ մնաց իր հրե քայլքի մեջ, երբ գնացքն ուրիշ աշխարհից հուլիսյան մի շոգ օր ցամաք նետեց Հովնաթան Մարչին: Սակայն կառապանները նորեկի հանդեպ չունեցան նույն անտարբերությունը: Նրանցից մի քանիսն աղմուկով իրար անցան, և մինչդեռ Հովնաթան Մարչը լսում էր նրանց մայրենի բարբառը և զմայլվում, ամենից հանդուգնը նախ նրա իրերը դարսեց կառքում, ապա Հովնաթան Մարչին էլ նստեցրեց և մտրակեց ձիերին:

Ճանապարհին, փոշու ամպի մեջ, մեկը հիացմունքով էր նայում շրջապատին և ծաղկանկար թաշկինակով բերանը ծածկած, շնչում հայրենի երկրի բույրը, որ տվյալ դեպքում կառապանի քրտնած մեջքից էր ելնում, ճամփի ճահճուտից, աղբակույտից, իսկ մյուսն իր մտքում հաշվում էր՝ կրկնակի ուզի՞, թե՞ եռակի, Ամերիկայից եկած հարուստ պասսաժիրից:

Թե ինչո՞վ վերջացավ կառապանի հաշիվը, դժվար է ստույգ-ինչ գրել: Հյուրանոցի դռանը Հովնաթան Մարչն իջավ և երբ պայուսակները գետնին դարսեց, կառապանի բռան մեջ նա այնպիսի մի թղթադրամ դրեց, որ նա ձիերին մտրակեց, բռան մեջ սեղմեց դրամը և հրապարակն արագ անցնելով կորավ կողքի փողոցներում, առանց հետ նայելու: Քիչ էր մնացել, որ մայրից մայթ անցնող մի բարեպաշտ ծերունի ընկնի կառքի տակ:

Հյուրանոցի սենյակում Հովնաթան Մարչը ճակատի քրտինքը սրբելուց հետո գերադաս համարեց միառժամանակ մեկնվել բազմոցի վրա: Այդ դիրքում շատ մտքեր խոնվեցին նրա գլխում, շատ հույզեր, և այդ ամենն այն երկրի շուրջը, որի ջուրը գրաֆինի մեջ էր, սեղանի վրա, Հովնաթան Մարչին մի քայլ միայն հեռու, որի արևը խաղում էր նրա պայուսակների հետ:

Մկիզբն այնքան էլ պարզ չէ, բայց հայտնի է, որ տարիներ շարունակ ատենաբանություն անելուց, ընկերություններ և մարմիններ կազմելուց ու վերակազմելուց հետո, որոնց բոլորի առանցքը եղել է հեռունեքում ընկած դրախտավայր մի աշխարհ, նրա կարոտը երգելուց, նրա մասին ճառելուց ու նրա անունով հանգանակություններ անելուց վերջ, մի օր Հովնաթան Մարչը գնում է մեծատուն Անդրեաս Բալիքյանի մոտ:

Այդ լինում է օրվա այն պահը, երբ Բալիքյանի հագար ու մի կերակուրներով լեցված ստամոքսը գերիշխող է լինում նրա դատողության վրա և, սիգարի կապույտ ծուխի օղակներին ի տես, ամենից շատ փափկած է լինում նրա սիրտը, — դուռը բացվում է, դռան շեմքին երևում է Հովնաթան Մարչը: Անդրեաս Բալիքյանը բավարար է համարում մի քանիկոճակներ կոճկել, դեպի վեր տնկած ոտքերին հորիզոնական դիրք տալ և աղամանոյա մատանիներով զարդարած փափուկ ձեռքը մեկնել Հովնաթան Մարչին:

Դուք կարծում եք՝ թե նա միայն սեղմում է Բալիքյանի մեկնած ձեռքը և նստում աթոռի՞ն: Ո՛չ, այդ օրն արտաստվոր մի-մի դեպք է կատարվում, հենց ձեռքը սեղմած ժամանակ: Հովնաթան Մարչը Բալիքյանի առողջության մասին հարցնելուց հետո սկսում է խոսել հին հայրենիքից, բարեգործությունից և վերջացնում է հետևյալ խոսքերով.

— Ո՛վ մեծատուն, եթե կուզես անունդ հավերժացնել, որ դարեդար հիշվիս, աճապարե՛, քանի դեռ ողջ ես:

Այդ բառերը զարմանալի հեշտությամբ ազդում են Անդրեաս Բալիքյանի սրտին, և այն վայրկյանին, երբ նա ուզում է բերանը բաց անել երկու խոսք ասելու, Մարչն ավելացնում է.

— Մեր հին հայրենիքին մեջ ավան մը շինե ու թող ապրին փոշտացիք ու եթովպացիք...

Բալիքյանի ժպիտը բարեհաջող հանգամանք համարելով, Հովնաթան Մարչն աթոռն ավելի է մոտեցրել նրան, սկսել է պատմել այդ տիպի բարեգործության առավել կողմերի մասին: Օոցից հանելով քառածալ թղթի մի կտոր, Մարչն սկսել է կարդալ, թե այդ նոր ավանը կամ քաղաքը, այդ ապագա Նոր Եթովպիան քանի տուն պիտի ունենա, ամեն մի տուն պետքարան մը վեց մետր խորությամբ, եկեղեցի մը, ուր պիտի հավաքվեն բնակիչները կիրակի օրերը իրենց ընտանիքներով, լսելու հոգևոր հորդորներ և այլն:

Հովնաթան Մարչը հայտնել է, որ Փոշտացոց Բարեսիրաց Մարմնի որոշումն է այդ, և որ իրեն է հանձնարարված դիմելու մեծանուն հայրենակցի հայրենաբաղձ սրտին:

Եվ սիգարի ծուխի մեջ, երբ Բալիքյանի աչքին երագի պես երևացել է մանկությունը, հոր տան կտուրին՝ աղավնատուն, ցորենի կարմիր արտերը և նման բարեմասնություններ, որոնք երանության ժպիտ են հարուցել նրա չաղ և մաքուր սափրած երեսին, ժպիտն արտացոլել փափուկ մատներին հազցրած մատանիների ադամանդների մեջ, ՀովնաթանՄարչը, աթոռը համարյա Բալիքյանի բազմոցին միացնելով, շարունակել է այնպիսի մանրամասնություններ ասել, ինչպես օրինակ՝ վարժապետին ընտրությունը:

Այս և այս կարգի խոսակցությունից հետո ի՞նչ է իջնում Բալիքյանի սրտին, ամենևին հայտնի չէ, որովհետև այդ սիրտը կակղում է, որպես արևի տակ ընկած մեղրամոմ, նա իր համաձայնությունն է տալիս և առաջարկում ՀովնաթանՄարչին ճանապարհվել հին հայրենիքը, այնտեղ որոշել Նոր Եթովպիա տեղը, այդ երկրում եղած փոշտացիներին ու եթովպիացիներին հավաքելու, նոր քաղաքում տեղավորելու:

Այստեղ հարկավոր է հիշատակել մի չնչին դեպք: Նոր Եթովպիո մասին խոսելիս՝ Հովնաթան Մարչը հայտնում է, որ Փ.Բ.Մ. (Փղշտացոց Բարեսիրաց Մարմին) նիստում առաջարկ անողը եղել է այրիացյալ տիկին Մարինե Քրաջյանը: Այս հանգամանքը կարևոր է հիշատակել, քանի որ մինչ այդ Բալիքյանը բազմոցի վրա պառկած էր լսում Մարչին, իսկ այս խոսքերից հետո վեր է կենում, սենյակի գորգապատ հատակի վրա քայլում և մի քիչ խորհում: Հենց այդ բույրին ներս է մտնում Անդրեաս Բալիքյանի կինը, և Մարչը նկատում է, թե ինչպես գորգավաճառ բարերարի թավ հոնքերը կախվում են: Մի պահ լռություն է տիրում, և կինը ստիպված է լինում հեռանալ, որից հետո Անդրեաս Բալիքյանը նորից է պառկում և հրահանգներ տալիս Հովնաթան Մարչին, թե ինչպե՛ս պիտի մեկնել, ու մ պիտի տեսնել այնտեղ, ինչպիսի վայր պիտի ընտրել:

— Տեղը հովոտ չպիտի ըլլա... Խոտը շատ ըլլալու է, որ հայրենակիցները կրնան մաքիներ ալ պահել: Կը կարծեմ, թե աղվոր գորգեր կը գործվի հոն, եթե բուրդը աղեկ ըլլա...

Բավական երկար ժամանակ զրուցելուց հետո Հովնաթան Մարչը սեղմում է նրա ձեռքը և սենյակից դուրս թռչում, վազում իր բնակարանը, ուր սպասում էին Մարինե Քրաջյանը, Բարունակ Ճիթեյանը և մյուսները: Եվ այդ նույն գիշեր, ընկերական փառավոր հավաքույթին, Հովնաթան Մարչը դառնում է հերոս...

Ահա՛, ընթերցող, Անդրեաս Բալաքյանի այդ համաձայնությունից է սկսվում այն երկար ճանապարհորդությունը, որի վախճանը եղավ հուլիսյան մի շոգ օր:

Երբ նույն օրը Հովնաթան Մարչը պառկել էր բաղնիսի քարին, և քիսաչի Հովակի բոբիկ ոտքերը սահում էին նրա մեջքի վրայով, քիսաչու գլխում խորհրդածություններ էին ծնում այն մասին, թե ի՞նչ լավ պահած մարմին ունի մուշտարին, — Հովնաթան Մարչը քթի տակ մոռնում էր հայրենաբաղձ երգերից և գլխին բամբակի քուլաների պես թափվող սապոնի պղպջակների միջից նայում Հովակին, նրա շիլ աչքին, կախ ընկած, բարակ պոչով բեխերին:

— Փղշտացի՞ է, — մտածում էր Մարչը նրա մասին: Ինչքա՛ն կուրախանա, եթե հենց այդտեղ, հայտնի իր միտքը, Հովակին տեղավորել կառուցվելիք Նոր Եթովպիայում:

— Ուսկի՞ց ես բարեկամ, — հարցրեց Մարչը, երբ Հովակը նրա մազերի մեջն էր խրել իր մատները և լվանում էր փղշտական գլուխը:

— Հող ունի՞ս, տուն-տեղ...

— Հողն ի՞նչ պիտի անեմ... Էսպես յուր ենք գնում: Ունեմ, հա, հող ունեմ: Քարոս տեղ է մեր տեղը: Էստեղ լավ է, օրական հացի փող ենք աշխատում...

Այս վերջին միտքը Հովակը որոշ նկատառումով ասաց, նորեկ մուշտարու առատաձեռնության դրները բանալու հուսով: Եվ երբ դույլով լի սառը ջուր թափեց նրա գլխին, Հովակը չնկատեց, որ իր բառերն արդեն պաղություն էին թափել Մարչի տաք հայրենասիրության վրա:

Ինչպե՞ս: Մարդ հող չունենա՞, չկամենա կապվել հայրենիքի հետ, իր քրտինքը չթափի՞ պապերի կոխած տեղում, չքերի՞ այս չքնաղ երկրի կուրծքը և նրա օդում չհնչեցնի՞ գյուղական հորովել: Ուրեմն փղշտացի չէ քիսաչի Հովակը, և լավ է, որ ինքը նրան չհայտնեց Նոր Եթովպիո մասին:

Երբ հյուրանոցի մահճակալի վրա պառկած, Հովնաթան Մարչը լիաթոք շնչում էր բաց պատուհանից ներս մտնող իրիկվա հովը և հովի հետ էլ փողոցից եկող ձայները լսում, — նա ապրում էր հոգու խաղաղ մի վիճակ, որպիսին մարդ ունենում է, երբ մեջքի վրա պառկած, կտրան վրա, երկնքի աստղերն է դիտում:

Ինչքան հեռու՛ էր այն երկիրը, որտեղից նա ճանապարհվեց: Մարչը մտքով մի անգամ էլ եկած ճանապարհը կտրեց և այդ անելուց հետո ինքն իր աչքում բարձրացավ, դարձավ հերոս: Վերադարձին ինչե՛ր պիտի պատմի և ինչ ճառեր ասի, ճառե՛ր, որ արցունքներ հոսեցնելուց բացի, դուլարներ պիտի հավաքեն և ճամփու դնեն այս երկիրը՝ շենացնելու, ցեղին համար օրրան մը կերտելու...

Մի անգամ էլ վերհիշեց Բալիքյանին, սիգարի կապույտ ծուխի մեջ, իր ճառը, ճանապարհվելու վերջին օրերը, ընկերական հավաքույթը, որի հերոսն էր, անհայտ մի երկիր ուսումնասիրելու գնացող խիզախ հետախույզ: Ապա երգեր, պար, տիկիներ, որոնցից ամեն մեկն այդ գիշեր աշխատում էր ավելի շատ խոսել Մարչի հետ, ժպիտներ տալ, ասես ժպիտները ճամփի պաշարի գաթաներ էին:

Ամենից շատ սիրալիր էր տիկին Մարինեն:

Այստեղ արդեն, ընթերցո՞ղ, Մարչը վերհիշեց այնպիսի դեպքեր, որ կապ չունենալով նրա առաքելության հետ, կազմում են հոգու այն թանկագին անկյունը, որի ամեն մի իրի ինչ լինելը միայն տիրոջն է հայտնի: Այդ վերհիշումի հետևանքն եղավ այն, որ Հովնաթան Մարչը մի կողքին դարձավ, ձեռքերը ծալեց այնպես, ասես ձեռքով գրկել էր մի գլուխ: Բայց ես խոստացա չպատմել այդ մասին, քանի որ այդ գլուխն ամենից թանկ իրն էր նրա հոգու անկյունում:

Երեկոյան նրա մոտ եկավ կարճիկ մի մարդ, որին փողոցում տեսնելիս շատերը կարծում էին, թե քաղաքի ամենից զբաղված մարդն է, որի վրա է ծանրացած անթիվ հոգս՝ հիվանդներ բժշկել, երկաթուղիներ անցկացնել, ձիաբուժարան հիմնել և այլն, և այլն:

— Բժիշկ Երանոս:

— Շատ ուրախ եմ...

Եվ բժիշկը հնիհն սկսեց պատմել մի ուրիշ տեղ շտապող մարդու պես արագ-արագ խոսելով, որ ինքը վաղուց է լսել նրա գալուստի մասին, անհանգստանում էր, թե չլինի՞ ճանապարհին մի բան է պատահել:

— Լա՞վ եկաք, չնեղացրի՞ն ...

— Օ, ո՛չ, փառավոր: Ես հիացած եմ...

— Գիտե՞ք, այստեղ շատ բան կտեսնեք...

— Անշու՛շտ, հարկավ:

Մի քիչ հետո Մարչը բժիշկ Երանոսին պատմում էր Նոր Եթովպիո մասին, թե ի՛նչ սքանչելի քաղաք պիտի լինի, ովքեր պիտի ապրեն և թե մեծաքանակ գումար է հատկացված այդ գործի համար: Բժիշկ Երանոսը զմայլանքով էր լսում: Ահա մեծ սենսացիա: Իսկույն հարկավոր է դուրս թռնել, ասել սրան-նրան, լուրը տարածել: Եվ բժիշկը թոթվեց Մարչի ձեռքը, խոստացավ հաճախ տեսնվել, ուրիշներին էլ բերել:

— Շատ պատվական և ազնիվ մարդիկ կան, — ասաց բժիշկը և դուրս գնաց, — ո՛չ, գլորվեց որպես ֆուտբոլի գնդակ, որ հարվածից դիպչում է մերթ այս քարին, մերթ այն պատին, նորից հետ դառնում ու նորից դիպչում:

Իսկ Հովնաթան Մարչը գոհ առաջին ծանոթությունից մեկնվեց մահճակալի վրա, առաջին հանդիպումը խմբագրելով այսպես.

— Հոս ալ պատվական ազգայիններ կան...

Այդ գիշեր մի սուկալի արշավանք սկսվեց Հովնաթան Մարչի դեմ: Ճամփից հոգնել էր, քիսաչի Հովակի բոբիկ ոտքերն էլ մաժել էին նրա երակները: Եվ քունը չուշացավ ոչ միայն նրա կոպերն իջեցնելու, այլև մարմնի մասերը այս ու այն կողմ ազատ ու հանգիստ փռելու:

Հուլիսյան այդ կեսգիշերին, երբ թվում էր, թե բացել են անթիվ անհամար կրի և գաջի գործարանների դռներ ու թեժ վառարաններից տաք օդ են մղում քաղաքի փողոցները, երբ միլիցիոները մինչև ծնկերը վեր քաշած ոտներն առվի ջրի մեջ էր կոխել և ննջում էր, հրացանի կոթից բռնած, երբ շոգից անքուն, ինչ-որ մարդիկ լուսնոտների պես թափառում էին փողոցներում և մի զով տեղ փնտրում նստելու և նստած ննջելու, երբ բաց պատուհանի առաջ քնած ամուսնական զույգը թարմ օդ շնչելու համար գլուխն էր կախել մայթի վրա, խռոացնում էր և շնչում, — տոթ այդ գիշերին Հովնաթան Մարչը կոշիկի երկաթ կրունկով, հին հայրենիքում, հյուրանոցի պաստառների վրա ջարդում էր մլակներին, որոնց անթիվ շարքերը, քաղցած ռիմակի պես, մութից օգտվելով գրոհ էին տվել մահճակալի վրա մուշ-մուշ քնած մաքուր մարմնի բարակ մաշկը ծակելու և ծծելու Հովնաթան Մարչի փղշտական արյունը:

Ամեն անգամ, երբ երկաթ կրունկի տակ ճլփոցով դիտապաստ էր լինում մլակը, գարշահոտ տարածում, Հովնաթան Մարչը ժպտում էր, բարիք կատարող մարդու պես:

— Ահա, կերար, — ու մի հարված էլ:

— Այսպես էլ հոթե՛լ: — Ու մի զարկ էլ, և գարշահոտ, արյունոտ պաստառ:

Մերթընդմերթ ոտքերն էր բարձրացնում, ձեռքով խփում մարմնի զանազան մասերին, որովհետև այն ժամանակ, երբ Մարչն այքերը ման էր ածում պաստառի վրա կամ վերմակն էր աջ ու ձախ դարձնում և հարվածում, մի ուրիշը ոտքն ի վեր բարձրանում էր և ուզած տեղը ծակում, ծծում, մինչև նրա ձեռքը հասներ:

Այդ աշխատանքը սկզբում դուրեկան թվաց: Ահա որսորդը, որ եղեգնուտում կրակում է անընդհատ, և ամեն մի կրակոցից վայրի մի խոզ թավալզոր է լինում: Հետո քունը հաղթեց, գլուխը ծանրացավ... Իսկ մլակները հա գալիս էին: Եվ այդ պահին նրա բեզարած գլխում ծնվեցին մտքեր, որ դառնահամ էին, մասամբ հուսահատ, մասամբ զղջումի շեշտով:

— Ինչու՞ եկար այս երկիրը... Կար փափուկ անկողին, մաքուր սենյակ և ուրիշ պարագաներ: Կար և գլխի մեջ մի կակուղ զանգված, սրտի մեջ կարոտ դեպի հեռու երկիրը: Եվ այդ ամենը որպես կապույտ մշուշ, անհաս, ինչպես ամպն Արարատի գլխին, որպես առասպել, Նոյյան տապանի պատմություն: Իսկ այժմ... Կեղտոտ պաստառներ, մլակներ, տոթ, անքուն գիշեր...

Հովնաթան Մարչի անչքն ընկավ պատից կախած հյուրանոցի կանոններին: Մայրենի լեզվով էր գրած, Մեսրոպ Մաշտոցի հնարած տառերով: Այդ կանոններին ի տես նրա սիրտը թունդ առավ, և երբ ձեռքը մոտեցրեց, տախտակը բարձրացրեց, մլակների մի հոծ բազմություն, խրտնած ոչխարի հոտի պես, շաղ եկավ:

— Ինչու՞ եկար այս երկիրը...

Նրա սրտին հովություն չտվավ և գրաֆինի պաղ ջուրը, հայրենիքի ջուրը, որի մասին հավաքույթի այն գիշերը ոսկեգույն խոպոպներով տիկիներ այնքան չքնաղ ժպիտով, բարակ շրթունքներն իրարից բաժանելով, ասել էր.

— Պարո՛ն Մարչ, ինձի կը հիշեք, երբ առաջին անգամ հայրենիքի ջուրը խմեք...

Եթե մինչև արևի բարձրանալը լուսաբացի զովությունը չլիներ, Հովնաթան Մարչի դեմքին մյուս օրը նայողը պիտի կարծեր, թե նա ուրիշ ծանր հոգսերի հետ ունի և ստամոքսի խանգարում, կերածը չի մարսում:

2

Տղա՛, ինչու՞ կարգապահ եղար և Հովնաթան Մարչին իսկույն ներս չթողիր, երբ նա դանդաղ քայլերով և ամենայն վեհությամբ մոտեցավ այն դռան, որի վրա գրված էր Պետի առանձնասենյակ, և որի կողքին կանգնել էիր, ձեռքդ դռան պղնձե կոթից բռնած: Եվ թութակի նման կրկնեցիր.

— Առանց գեկուցման չի կարելի, ընկե՛ր:

Հովնաթան Մարչը ցնցվեց, մի քիչ հետ քաշվեց և երբ այցետոմսը մեկնեց, դու գիրկապ անելով կարդացիր.

— Փղշտացոց Բարեսիրաց Մարմնի լիազոր, — նորից ուսերդ թոթվեցիր, կրկնելով նույն անիմաստ բառերը հերթի մասին:

Նախասենյակում խոնվել էին գյուղացիք: Ոմանք չոքել էին գետնին, գրուցում էին իրար հետ, ոմանք էլ մուտքից քիչ հեռու կանգնած հերթի էին սպասում: Հայ, թուրք, եզդի ու բուլր բարբառները, բուլր գավառների բույրը, տեսակ-տեսակ շորեր և շորերից տարբեր հոտ՝ գոմի, հողի, աղբի, քրտինքի: Հարկավո՞ր էր, որ Հովնաթան Մարչը նախասենյակում շնչի այդ ծանր հոտը և հաճախ մետաքսե թաշկինակով սրբի ճակատի քրտինքը, որի ամեն մի կաթիլը գլորվում էր փղշտական մի քաղաք հիմնելու ցամաք ու աղքատ Արմենիայում:

Երբ Հովնաթան Մարչը պատուհանի առաջ կանգնած փողոցի անցուդարձին էր նայում և պատին սեղմվում, հենց որ նախասենյակում սպասողներից մեկնումեկը անցնում էր կողքով ու քիչ էր մնում ոտքը կոխեր, — նրա դեմքին երևում էր այնպիսի մի արտահայտություն, որի մասին դեռ դարեր առաջ այսպես էր գրած Հովհաննու ավետարանում.

— Յուրսն եկն և յուրքն զնա ոչ ընկալան...

— Խնդրե՛մ, ընկեր, — ասաց տղան և դուռը լայն բաց արեց:

Հովնաթան Մարչը կայծակի արագությամբ մտքերը ժողովեց, դասավորեց որպես խաղաթուղթ և դռնից ներս մտնելիս պատրաստվեց կրկնելու այն, ինչ եղավ Անդրեաս Բալիքյանի սենյակում, երբ պետը, հեռախոսի խողովակն ականջին մոտեցնելով, աջ ձեռքով Հովնաթան Մարչին առաջարկեց նստել ազատ աթոռին:

Մոտ հինգ րոպե, մի ուրիշը, որ չէր սպասել նախասենյակում, հեռախոսով այնպիսի մի նյութի մասին խոսեց, որ պետական խոշոր գաղտնիք թվաց Հովնաթան Մարչին: Որովհետև երեխան էլ կհասկանա, թե ի՛նչ է նշանակում.

— Ասում ես սահմանի մո՞տ եմ..

— Այո՛, միջոցներ ունենք: Կարող ենք մի խումբ ուղարկել...

— Եղեգնուտները կխանգարեն: Թող վառեն: Բոլոր միջոցները կտանք:

— Այո՛, այո՛:

— Ուր հազարի չափ: Բհարկե, վտանգը մեծ է: Գյուղերից սայլեր կհավքենք: Եթե կարիք լինի, կարող ենք բնակիչներին դուրս հանել...

— Լա՛վ, լավ: Հենց այս գիշեր մերոնք դուրս կգան...

Դուք կարծում եք, թե այս ամբողջ խոսակցության ժամանակ Հովնաթան Մարչը եզիպտական մումիայի քարացած դե՞մք ուներ և չէ՞ր հուզվում, աթոռի վրա տեղը չէ՞ր շտկում, թուքը սովորականի պե՞ս էր կուլ տալիս:

Քա՛վ և մի՛ լիցի: Այն ժամանակ, երբ հեռախոսի խողովակը լսեց սահմանի մոտ եմ բառերը, Հովնաթան Մարչը մեջքը ձգեց ճիշտ այնպես, ինչպես զինվորներն են անում, երբ զենք ու զրահի մեջ կորած, մարգադաշտում անցնում են հրամանատարի կողքով: Ինչպես ասում են, Հովնաթան Մարչի լեղին ճաքեց, երբ ամենայն անտարբերությամբ պետը մի ուրիշ աներևույթ մարդու հայտարարեց, որ մերոնք գիշերս դուրս կգան...

Զորածոդո՞վ, սայլերի բռնագրավու՞մ, ի զե՛ն, ի սու՛ր, հայրենիքը վտանգվա՞ծ է... Եվ այդ՝ հուլիսյան շոգ օրի՛ն, երբ օդում ամեն ինչի հոտ կար, բացի վառողի: Այո՛, այո՛, անպարտելի են Արմենիո տերերը, եթե նրանք պատերազմի հրամանն արձակում են այդքան անտարբեր, նույնիսկ քնատ աչքերով:

Այս ամենը կատարվեց հինգ րոպեում: Վեցերորդ րոպեին պետը աչքերը դարձրեց Հովնաթան Մարչի հարթուկած զգեստին, մաքուր ածիլած երեսին և այդ երեսի քնքուշ, բարակ մորթուն:

— Ինչու՞ մն է բանը, — հարցրեց նա, և այդ պետքը աչքերն էր տրորում, Հովնաթան Մարչը մի քիչ մոտեցավ նրա սեղանին ու շարեց բավական սահուն մտքեր:

— Հեռուներեն եկած եմ: Կփափագիմ քաղաք մը հիմնել, աշխարհիս մեջ ցանուցիր եղած փղշտացիներով բնակեցնելու: Հոս տեղ ալ կը փնտրեմ փղշտացիներ, եթովպացիներ: Անոնք հայրենակիցներ են...

— Լա՛վ, բարի...

— Հարկավ, առանց Ձերին բարյացակամության այս գործը զլուխ չի գար: Հուսով եմ, որ Դուք ալ տոգորված սիրով դեպի այս երկիրը, մեզի հողամասս մը կը տրամադրեք Նոր Եթովպիո...

— Լա՛վ, լավ... – Եվ այդ լավերը զուգորդում էին կակուղ հորանջոցներին:

— Այո՛, այսպես: Մեր ուզած տեղը երկրի սրտին մեջն ըլլալու է: Նախընտրելի է ազգային վայր մը, պատմական և այլն: Մեր հայրենակիցները գորգագործությամբ պիտի պարապին: Գիտեք, որ աշխարհիս մեջ մերայինք մեկ հատիկ են, մրցակից չունին: Հոչակավոր հնդահաններ են, աֆիոն, ծխախոտ և նման անվանի գործեր ունին ամենքն ալ, դրամ շահելու կողմանէ: Ինքը Բալիքյանն ալ այդպես պզտիկ գործ մը նախընտրեց, ետքը դարձավ մեծանուն ազգասեր: Հիմա անոր կողմեն է, որ կը բանակցիմ, նաև Փղշտացոց Բա...

— Լա՛վ: Քանի դեսպատին հող է պետք, ջրովի՞, թե՛ անջրդի:

— Մեզի առաջին հեղ սանկ հինգ հարյուր հեկտար կը բավէ: Վերջը, երբ մեծնանք, ամեն կողմերէ հոս հավաքվին փղշտացիք, եթովպացիք, հոս ծաղկյալ դրախտ մը պիտի շինվի: Ամենքն ալ այդ փափագով կը տառապին, հայրենիքի հողին վրա մեռ...

— Դուք հիմա՞ եք հող ուզում, — ասաց պետքը պահարանից քարտեզը հանելով: Տղան դուռը կիսաբաց էր անում, աչքի տակով նայում: Այդ ընդունված պայմանական նշանն էր այն մասին, թե նախասենյակը հուզվում է:

— Ահա ձեզ ազատ հող: Արաքս կայարանի մոտ: Ղամշլուի շրջան և Արագոյայան: Այս երեք տեղից բացի ազատ հող չունենք:

Հովնաթան Մարչը նայեց քարտեզին: Մա է Արմենիան, տեղ-տեղ կանաչ օազիսներ, այգեշատ ավաններ, ապա ցամաք տափարակ, դեմի ապառաժներ և լեռներ՝ անտառներով և առանց անտառի:

Արաքս... Դաշնամուրի մի ակորդ կարող է ձեզ հիշեցնել անցյալի մի պատմություն: Դուք կարող եք փափկանալ, ինչպես կրակին մոտեցրած մում, գուցե և հալվել, այսինքն արտասվել, և այդ ամենը դաշնամուրի մի ակորդ լսելուց հետո: Արաքս... Հովնաթան Մարչ, քայլամուրը գնում եմ և ապա հին հին դարեր, ինձի կհիշեք, պարոն Հովնաթան, զանգուր խոպոպներով բարեգործական մի տիկին, որի համար այս հեռավոր երկիրը, Փոքր Ասիայի խորքում ընկած Արմենիան, դուրեկան միրաժ է, մանուկ օրերի երագ:

Պետք քարտեզը կոլովեց, և երբ Մարչի աչքերից ծածկվեց քաթանի վրա գծած վերջին հորիզոնական գիծը, հայրենասիրական սեանսը վերջացավ: Մնաց մինչև փողոց հասնելը մի քիչ էլ ապրելու նկարի գեղեցկությամբ, որովհետև փողոցի ժխորը պիտի հօդս ցնդեցներ այդ միրաժը:

— Գեղեցիկ: Ես կերթամ, կպտտիմ այդ կողմերը, — ասաց Մարչը, ընդունելով պետի մեկնած ձեռքը,
— վտանգավոր չե՞ն, Ձեզմե մանդատ առնելու հարկ չկա՞, - հարցրեց նա: Հասկանալի է, որ նա վերհիշեց մերոնք այս գիշեր դուրս կգան...

— Ոչ մի թուղթ: Նշանակեցե՛ք անունները, տեղում ծանոթացեք, մենք համաձայն ենք: Կհատկացնենք հինգ հարյուր հեկտար:

Եվ երբ Հովնաթան Մարչը մոտեցել էր այն շեմքին, որից նախասենյակ մտնել հնարավոր է և առանց գեկուցման, — հանկարծ ետ դարձավ:

— Ինձի մեծ պատիվ ըրած պիտի ըլլաք, եթե հուշատետրիս մեջ Ձեր անունը ստորագրեք: Հավետ անմոռաց հիշատակ մը մեր առաջին հանդիպումի:

Պետի ժպիտը հայերենով գրելու համար հարկավոր է գտնել այնպիսի մի բառ, որ նշանակի և՛ զարմանք, և՛ ծիծաղ, և՛ արհամահրանք: Բայց և այնպես ստորագրեց: Սանդուղքներից իջնելիս Հովնաթան Մարչը այդ հուշատետրի այդ սպիտակ թերթը տանում էր որպես մատունք:

... Հեռախոսի զանգը այնպես զիլ քրքջաց, երբ Մարչը փակեց դուռը:

Այդ օրը N 27 փոստարկղն ընդունեց զարմանալի մի նամակ:

«Միրելի՛ հայրենակիցներ. կպտտիմ դժնդակ լուրեր: Սահմանի մոտ ինչ-որ եռուզեռ կա: Այս գիշեր ութհազարնոց բանակ մը պիտի անցնի Արաքսը: Չեմ կրնար երկար գրել, ձեռքս կդողա: Ո՞րն է այս երկրին ներքին իմաստը, հողին ույժը: Ով ալ տիրելու ըլլա չքնաղ Արմենիո, կոնակը Արարատին պիտի կոթնեցնե: Տեղեկությունները ստույգ են, բայց գաղտնի կպահվի: Ի՞նչ պետք կա ավելորդ թմբկահարության: Ա՛հ, կսիրեմ, կսիրեմ այս վերին գաղտնիքը: Գործս հաջող կերթա: Վաղը Նոր Եթովպիո տեղը տեսնելու պիտի երթամ: Ինձի կըսեն, թե այդ հողին վրա արքայական դամբարաններ կան: Օ՛, ցնձա, երկիր մայրենի: Փղշտացի դեռ չեմ տեսած, լուր ունիմ, որ Ալագյազի կողմերը քանի մը եթովպացի կա: Առայժմ այսչափ: Հոս տաք է, սակայն կառավարության դիրքը անսասան կերևա...»

Եթե ստորագրությունը ցույց տային Բուենոս Այրեսում ապրող խոպոպիկներով տիկնոջ, անպատճառ ուրախությունից ձեռքերն իրար պիտի զարկեր և կանչեր.

— Հովնաթա՞ն Մարչ...

Հենց այդ նույն օրը, երբ հովը մի քիչ կոտրեց ցերեկվա շոգը, ութ հոգի, նավթի բիդոններով, եղեգնյա երկար ցողերով, դեղորայքի արկղներով քաղաքից մեկնեցին սահմանամերձ մի վայր, որի եղեգնուտների մեջ մորեխ էր երևացել և սպառնում էր հարևան գյուղերի ութ հազար դեսյատին արտերին ու բամբակին...

3

Ավտոմոբիլը սլանում էր առավել արագությամբ: Շոֆերի աչքը սլաքին էր և ժապավենին, որ դառնում էր և ցույց տալիս՝ 75-80-75: Թվում էր, թե մեքենան անիվներ չունի, սլանում է ոչ թե խճուղով, այլ եթերում է ճախրում: Այո՛, այդպես թվում էր, և տեսնողը գուցե կարծեր, թե ավտոմոբիլն արագ քշելով կարելի է դարձնել տերոպլան կամ վերհիշեր Եղիա մարգարեի քառաձի կառքի առասպելը, եթե մեքենան փոշու ամպ չբարձրացներ և այդ ամպը չնստեր խճուղով անցուղարձ անող սայլերի, սելվորների և գամեշների վրա:

Զորությունը մեքենայի մեջ չէր, այլ այն մարդու հոգում, որ կաշվի բարձի վրա նստած, աչքերը տափարակի անհունության մեջ սուզած, մտքով հեռուն էր թռչում, տասնյակ դարեր հետևում և պատմության փոշեպատ խորքերից հանում դեմքեր, որոնց ստույգ լինելու մասին միայն ծերունի մատենագիրն է վկայել:

Մեքենայի թափը արագ բռնկվող բենզինից չէր, այլ Հովնաթան Մարչի հրդեհվող հայրենասիրությունից: Սլանում էր մեքենան, քամուց ֆոֆոում էր նրա լայն վերնազգեստը: Կարծես մարդ չէր նստած, այլ թևավոր ոգի, որ հուլիսյան շոգին հայտնվել էր անամպ երկնքի խորքից, փոշի բարձրացրել ու անհետանալու էր փոշու ամպի մեջ:

— Ինչ յաման կքշա՞նք անիրավը... Տեսնես ո՞վ ա...

— Ամերիկացու կլմաներ:

Այսպես էին խոսում սելվորները, փոշու ամպի մեջ փորձելով որոշել, թե ու՞ր կորավ մեքենան:

Ուրիշ էլ ինչ կարող էին խոսել մարդիկ, որոնց ուղեղը արևի տակ կակղել էր, և որոնց լեզուն ցեխախառն թուրքի մեջ դառնում էր այնքան ծուլորեն, որքան գոմեշը տիղմի մեջ: Հարկ չկա վիրավորելու Հովնաթան Մարչի պայծառ հիշատակը (ընթերցողը հետո կտեսնի, որ հիրավի, խոսքը միայն հիշատակի մասին կարող է լինել) և գրել, որ գյուղացիներից մեկը, որի գոմեշները խրտնեցին և սայլը թեքեցին այնպես, ինչպես նավն է թեքվում ճեղքվածք ստանալիս, որ գյուղացիներից մեկը ծա՛նր, շատ ծանր հիշոցք շարտեց, ուղղված և՛ Մարչին, և՛ նրա... Օ՜, ոսկեգանգուր խոպոպիկներով տիկին, էթե Բուենոս Այրեսում դու լսեիր...

Հովնաթան Մարչը գնում էր Նոր Եթովպիո տեղը որոշելու, տեսնելու այն տափարակը, քարոտ և անջուր երկիրը, որի մասին բանաստեղծները երգել են որպես չքնաղ դրախտավայր, և ուր Փղշտացոց Բարեսիրաց Մարմնի մոզական ուժով պիտի հարություն առնի մեծ մեռած քաղաք, մի Նոր Եթովպիա, ո՛չ, ահագին մի աշխարհ:

Արարատյան դաշտը ամենևին չքնաղ գեղեցկուհի չէր հուլիսյան այդ շոգ օրին, թեկուզ այդպես էր երևում Հովնաթան Մարչին՝ ակնոցների հաստ ապակու ետևից: Այդ մի պառավ կին էր, ստինքները՝ չորացած տրեխներ, որի ճաքճքած պոռոշները միայն ջուր էին ուզում, խոստանալով այդ դեպքում միայն երևան հանել իր խորքում թաղված ուժը:

Հովնաթան Մարչը ուշք չէր դարձում մեքենայի ցնցումներին: Նա չէր ջոկում բամբակի դաշտերը ցորենի դեղնած արտերից, մեքենան գյուղերի միջով սլանալիս՝ նրան այնպես էր թվում, թե հասարակ հողաբլուրներ են և ոչ բնակավայր, հնուց մնացած թմբեր, որոնց տակ, հասկանու՞մ էք, թաղված է այս երկրի արքայական անցյալը, երբ իշխանները Արարատյան շամբուտներում որսի էին դուրս գալիս, վարագների նիզակահար անում և Արաքսի կղզիների վրա սարքում խրախճանք:

Քշի՛ր, շոֆեր, քշի՛ր... Ինչքան էլ արագ սլանաս, պասսաժիրիդ մտքի թափին չափտի հասնես, թեկուզ գյուղերն էլ տրորես անիվների տակ: Քշի՛ր, և թող իրականը Հովնաթան Մարչի աչքին մի պահ չերևա, թող Արմենիան դառնա ամպերից կախ ընկած դրախտ, որի բնիկները գտարյուն են, Թորգոմյան ցեղի անաղարտ հոգով, կատարյալ և իսկատիպ փղշտացի, էթովպացի և ոչ մոլլաբայազետցի միջակ կամ աղքատ:

Հեղափոխություն՞ն, սոցիալի՞զմ... Քշի՛ր, շոֆեր: Հովնաթան Մարչը այդ համարում է անցողիկ երևույթ, նու՛ր, որպես պատմության մի գրիպ, մարմնի ժամանակավոր խանգարում, որից հետո

մոխիրների տակից պիտի հարություն առնեն բոլոր մեռած քաղաքները, քանի երկրագնդի անկյուններում Հովնաթան Մարչի պես մարդիկ Արմենիա ասելիս աչքերից արցունքներ են գլորում և գրկում այդ գաղափարը, որպես թունդ հարբեցողը վերջին շիշ օդին:

Մեքենան կանգնեց: Շոֆերը քրտինքը սրբելով հետ նայեց ու մի պահ զարմացավ: Հովնաթան Մարչը քնել էր փափուկ բարձերի վրա և բնագոյաբար շարունակում էր օրորալ, որպես օվկիանոսի շոգենավ՝ մարմանդ կոհակների վրա: Միայն մարմինը չէր օրորվում, մտքերը ճոճանակի պես տարուբեր էին լինում, թեկուզ միտքն էլ աշխատում էր որպես խանգարված ժամացույց:

Շչակը ոռնաց: Հովնաթան Մարչը ցնցվեց, աչքերը տրորեց: Ա՛խ, եթե շամբուտներ լինեին, և իշխանական վարազը մոնչար շչակի պես: Շուրջն ամայի տափարակ էր, տեղ-տեղ քարակույտեր:

Ահա ինքը՝ փղշտացոց լիագորը ոտք է կոխում ապագա քաղաքի սահմանը և քայլում է որպես հաղթանակից վերադարձող զորավար: Ու՞ր են կամարները, ինչո՞ւ շեփորները չեն ավետում քնած քաղաքին այն մասին, թե...

Շոֆերը մեքենայի գլուխը հետ դարձրեց, և որովհետև Հովնաթան Մարչի պատվերը կար մի հով տեղ սպասելու, քչեց դեպի դեմը երևացող ծառաստանը: Հովնաթան Մարչը նայեց հեռացող մեքենային, ապա երեսը դարձրեց տափարակի կողմը:

Անշուշտ, երբ Պետրոս Մեծը ճահճուտների մեջ կանգնած, աչքը ծովախորշին, իր խոսքն էր ասում, անշուշտ, ռուսական արքայի դեմքին էլ նույն արտահայտությունը կար, ինչ որ Հովնաթան Մարչի դեմքին, որի քնքուշ մորթը արևից մի քիչ խանձվել էր: Ճիշտ է, տարբերություն կար, ինչպես օրինակ այն, որ ռուսական արքան երկարավիզ կոշիկներով էր, իսկ Մարչը դեղին բոտերով կամ այն, որ Մարչը երկրորդ անգամ էր պատմությունը կրկնում (իսկ այդ հայտնի ֆարս է), — բայց և այնպես նմանությունը ակներև էր:

Հովնաթան Մարչը շատ քայլեց ամայի տափարակում: Հին, հայրենիքի փոշին նստեց նրա դեղին կոշիկներին: Մարչը քայլում էր, նայում աջ ու ձախ, մտքում հաշիվներ անում, տների, ագարակների հաշիվներ, պարտեզներ տնկում, փողոցներ անցկացնում և ընդարձակ հրապարակ, կենտրոնում հսկա մի շենք, ամենաքիչը իններորդ դարու ոճով կառուցած, փղշտական հանդեսների ու եթովպական հավաքույթների համար: Նա տեսնում էր այդ քաղաքը և քայլում էր այնպես, ասես ասֆալտած են մայրերը:

Մի օձ, մաշկն սպիտակ բծերով մի օձ, քարի վրա տաքանում էր: Ոտնաձայնից գլուխը վեր հանեց և, հավատու՞մ եք, գլուխն այնպես տնկեց, ասես օձային իր լեզվով հարց էր տալիս նորեկին՝ ո՞վ ես, ի՞նչ ես ուզում ամայի այս դաշտում: Մարչը չտեսավ օձին: Գուցե դրանից նեղացած օձը բարվոք համարեց շուլավվել քարի տակ և շարունակել օձային յուր մտքերը ակնոցավոր նորեկի մասին:

Բայց զայրացածը արևն էր: Ասես ուրիշ երկիրներից իր շողերը հետ էր կանչել, որպեսզի այդ ժամին խիտ շարքերով շիկացնի քարերը, մինչև կարիճներն էլ արևահար լինեն և քարերը ճաքեն: Մակայն Մարչը չէր զգում ոչ արև, ոչ լուսին: Եվ այդ ավելի էր զայրացնում արևին: Ո՞վ էր նա, գուցե վաղուց մեռած մի արքա, մի Արշակ թագավոր կամ Գագիկ զորավար, որ ամերիկյան տուրիստի տարազ հագած՝ հարություն էր առել և շոգ ցերեկին անմարդաբնակ դաշտում իր դոյակի հետքերն էր որոնում և ստուգում, թե ի՞նչպես է հիշում իրեն սերունդների սերունդը...

Մի հավաքույթ, բաժակաճառեր, կենաց խոսքեր, օտարազգի հյուրեր և հայրենական երգեր, որոնցից օտարազգի հյուրերի լսողությունը սակավ էր շոյվում, սակայն ժպտում էին՝ վայելուչ մնալու համար: Հովնաթան Մարչը խոսում էր. -Օտար հորիզոն... Այնտեղ, հայրենի հողի վրա, ուր ջուրը մայրենի բարբառով կկարկաչե... Մարչը խոսում էր ոսկեբերան լեզվով, և Մարչի լեզվով խոսում էին բոլոր մատենագիրները, գորավարները, ժպտում էին ոսկեզանգուր խոպոպիկները: Մեկի կուրծքը հնիհն բարձրանում էր, երբ Մարչը հնչեցնում էր իր ձայնը, որպես բամբի՝ բամբ որոտան և իջնում, երբ նրա ձայնը դառնում էր առավոտյան զեփյուռ ու շոյում կտավատի կապույտ ծաղիկները:

Հովնաթան Մարչը ճակատը տրորեց, թեթև գլխապտույտ զգաց: Արևը միամտորեն կարծում էր, թե նրա գլխարկի տակ հաստակլեպ դդում է և ուզում էր խաշել այդ դդումը:

Հովնաթան Մարչը այդ գիշեր հերոս էր... Ա՛խ, եթե տեսնեին նրան այդ դիրքով, հայրենի հողը կոխելիս, ինքն իրեն գրուցելիս, որպես մի Լիբ արքա, ո՛չ, որպես աշխարհակալ, որի վայրկենական մտքերը պատգամներ են գալիք սերնդի համար:

Հովնաթան Մարչը կոացավ, քարերի արանքում բուսած խոտերից մի փունջ պոկեց և մետաքս թաշկինակի մեջ լցրեց մի բուռ հող: Մետաքս թաշկինակ... Այրիացյալ տիկին Մարինե Քրաջյան...

... Երեկոյան Մարչն աչքերը բաց արեց, նայեց չորս կողմ ու նորից փակեց: Երա՞զ էր: Ո՞վ կառուցեց այս խրճիթը տափարակում: Քներակները զարկում էին և ամեն մի զարկի հետ ծակոցներ էր գգում գլխում: Մարչը ձեռքը ճակատին տարավ և գովություն զգաց ճակատին դրած թաց շորից: Երբ շորը փոխեցին, Մարչը նորից աչքերը բաց արեց, ճրագի լույսի տակ տեսավ շոֆերի դեմքը և մի ուրիշ դեմք: Մի կին ճրագը բարձր բռնել էր, ասես գլխին էր դրել: Նա փորձեց խոսել, բայց հազիվ կարողացավ ջուր ուզել ու աչքերը նորից փակեց:

Հովնաթան Մարչը արևահար էր եղել այն ժամանակ, երբ հուլիսյան արևի տակ, ցամաք տափարակում, որպես միրաժ, նա տեսնում էր նոր Եթովպիո սպիտակ տները: Շոֆերը սպասել էր մի ժամ, երկու, վերջը մոտեցել էր և նրան տեսել արևի տակ ուշաթափ ընկած:

Երբ մի անգամ էլ նա աչքերը բաց արեց, մի մարդ ամանի մեջ մածուն էր խառնում ջրին, կինը կանգնել էր կողքին, ինչ-որ երեխաներ կախվել էին կնոջ փեշերից և զարմանքով նայում էին խսիրի վրա պատկած մարդու շորերին, կոշիկներին, ակնոցի ապակիներին, որոնց մեջ արտացոլում էր ճրագի լույսը: Եվ մանուկներին այնպես էր թվում, թե մարդը կրակե աչքեր ունի:

— Ու՞ր եմ, — հարցրեց Մարչը, և մինչ շոֆերը պատասխան կտար, նրա սնարի վերն տնկվեց երկարահասակ մեկը և ասաց.

— Անհոգ եղեք: Հաջի Խարաբ գյուղն է կամ հին հայոց Բագնարանը:

— Հին հայո՞ց... Հրամանքնիդ ո՞վ էք:

— Անթանոսյան Հմայակ, գյուղի վարժապետը: Ես էլ օտարական եմ, այս հեռու գյուղում եմ աշխատում:

Եվ Անթանոսյանը շատ կցկտուր պատմեց իր կյանքն ու գլխով անցածը, ամեն ինչ համեմելով այնպիսի բառերով, որոնց քաջ ծանոթ են հին գրաբար գիտցողները: Շոֆերին այնպես էր թվում, թե մարդը պոչ ունի և խոսելիս պոչը գետնովն է տալիս:

Տանտերը առաջարկեց հիվանդին կտուրի վրա տեղավորել:

— Վերև քամի կլինի, լավ կքնեք: Համ էլ կարիճից, մժեղից երկյուղ չի լինի:

Մարչին վերև տարան: Մանդուղքով բարձրանալիս նա թեթև գլխապտույտ զգաց ու հենվեց Անթանոսյանի թևին:

— Վաղը եղեգնուտը պիտի տեսնեմ: Ինչպե՞ս է անունը:

— Տեղացիք Ղամբշլու են ասում, — ասաց Անթանոսյանը: — Պատմական...

Ղամբշլուի պատմական անունը Հովնաթան Մարչը այնպես էլ չլսեց: Կտուրը բարձրանալիս զգաց, որ ոտքերը դողում են, հազիվ հասավ թախտին ու մեկնվեց:

Երկինքն աստղազարդ էր, իհարկե, որովհետև հուլիսյան գիշերը բոլոր հորիզոնների տակ էլ աստղազարդ է: Հովնաթան Մարչը աչքերն աստղերին ուղղելուց առաջ հարկ համարեց, անձի ապահովության համար, հարցնել կարիճների մասին և տեղեկանալով, որ այդպիսիք կտուրների վրա հազվագյուտ են, երեսը դարձրեց Անթանոսյանի կողմը:

Այդ այնպես հանկարծ եղավ, ասես մինչ այդ նա չէր զգացել նրա ներկայությունը: Մարչը նրան հարցրեց հողի, ջրի մասին, ոչ վերացական մի ինչ-որ հողի կամ ջրի, այլ որոշ՝ մեր, այս, հին, հայրենի և այլն: Այդ խոսակցությունը այնքան հաճելի թվաց Մարչին, որ նա գլուխը վեր հանեց, նստեց տեղում ու ցնծության աղաղակ արձակեց:

— Ահա փղշտացի մը...

Շոֆերը կարծեց, թե կարիճը խայթեց պասսաժիրին: Խրճիթում քնած տանտերը կնոջը հարցրեց:

— Ինչու՞ ճվաց:

Երկինքն աստղազարդ էր: Սակայն այդ չէր կարևորը, այլ այն, որ Հաջի Խարաբ գյուղի ծայրին, կտուրի տակ Հովնաթան Մարչը զրուցում էր մի մարդու հետ, որ իր նախատիպն էր, սակայն մի քիչ ավելի պակաս աշխարհ տեսած, ավելի բարձրահասակ և գյուղի ուսուցիչ, այն ժամանակ, երբ ինքը... Նու՛, ինքը, իհարկե...

Խոսքը դարձավ Նոր Եթովպիո մասին: Հովնաթան Մարչը պատմում էր, ավելի ճիշտ գառանցում, որովհետև քներակների մեջ ծակոցները շարունակվում էին: Իսկ Անթանոսյանին թվում էր, թե այդ ձայնը մոռացված, բայց հարազատ հեռուներից է գալիս:

Նրանք անվերջ կզրուցեին, եթե մի դիպված չլիներ, անմեղ մի քայլ: Երբ Անթանոսյանը պատմում էր հին օրերից, երկուսին հասկանալի լեզվով: Հովնաթան Մարչին այնպես էր թվում, թե ինքը ինչ-որ կղզիների վրա է և ոչ հայրենի երկրում: Մի Տախտի, Ֆորմոզա կամ անհայտ այլ կղզի, ուր ապրում են կարմրամորթներ և ջրերի վրա գերաններից տներ կառուցում ճիշտ այնպես, ինչպես տան կտուրը:

Անթանոսյանը պատմում էր: Կարո՞ղ էր անհայտ կղզու բնակիչը պատմել, թե ի՞նչ գեղաքանդակ է Ղամբշլուից ոչ հեռու ընկած ավերակ եկեղեցին, ուր եզիդի հովիվները ձմեռը ոչխար են պահում: Կարո՞ղ էր Տախտիի բնակիչը պատմել...

Միայն փղշտացին կարող էր արտասվել հուլիսյան աստղազարդ երկնքի տակ, լսելով Հովնաթան Մարչի խոսքը այն մասին, թե ինչպես տափարակի մի քարի տակ, թաշկինակը հողով լցնելուց հետո, նա մի թուղթ է թաղել, որպես հիմնադրեք Նոր Եթովպիո, որպես նոր ուխտ:

Եվ այդպիսի գրույցները վերջ չէին ունենա, եթե չլիներ մի դիպված, որի պատճառը այն էր, որ Հովնաթան Մարչի քներակները ցավում էին, ու կարծում էր, թե Հաջի Խարաբ գյուղը անհայտ կղզու վրա է, տները ցցաշեն են, պատերի տեղ՝ գերաններ են ջրի մեջ: Երբ Անթանոսյան Հմայակը հայրենի երկնքում մի համաստեղություն էր փնտրում և Հարդագողի ճանապարհից մտքով գիծ անցկացնում մինչև β աստեղաշարը, Հովնաթան Մարչը վեր կացավ, մոտեցավ կտուրի ծայրին ցցած կոտրած կարասին, որով ամեն առավոտ օջախի ծուխն էր բարձրանում:

Դիպվածը, ճիշտ է, վերևից սկսվեց, հենց ծխնելույզի կարասից, բայց աղմուկը խրճիթից ելավ, որովհետև վերից ծլլացող հեղուկը հանգրեց ճրագը և Հովնաթան Մարչին այնպես թվաց, թե պետքարանում մարդիկ են խեղվում: Այդպես չէր կարծում, սակայն, տանտերը, որի խոր համոզմամբ, հուլիսյան աստեղագարդ գիշերին, երկինքը երբեք անձրև չի թափում և այն էլ ծխնելույզով:

Աղմուկի վրա շոֆերը դուրս թռավ, և մինչդեռ Հովնաթան Մարչը Անթանոսյանին ապացուցում էր, որ պետքարանում մարդիկ են խեղվում, իսկ փոշտացի Հմայակը մեջքով կտուրն էր հրում, ուզում էր, որ կտուրը տեղ անի և պարտակի իրեն, շոֆերը բակում շապկանց կանգնած և բռունցքը դեպի կտուրը ճոճող տանտիրոջ հետ՝ մոտավորապես այսպես էր խոսում.

— Լա՛վ, հերիք է, գուցե են չէր, խմելու ջուր էր:

— Ի՞նչ ես ասում, էնպես խմելու ջուր կլինի՞: Էս էլ իմ պատվի տե՛ղն էր: Երեխեքս վեր թռան...

— Դե չիմացա՛վ, մեր տեղին ծանոթ չի, Ամերիկայից է եկել...

— Է լա՛վ, էդ անտեր երկրում բա կտուրով տուն չկա՞ ...

Խնդրին վերջնական լուծում տվին այն արծաթները, որ Անթանոսյանի բռի մեջ իջան սանդուղքով և գրնգոցով թափվեցին գյուղացու բուռը, որպես երկնքից իջած աստղեր:

Ահա այդ դիպվածն էր, որ ընդհատեց նրանց քաղցր գրույցը: Ասվում է ընդհատեց, քանի որ խաղաղություն տիրելուց հետո, Հաջի Խարաբ գյուղում, խղճուկ մի կտուրի վրա, երկու փոշտացիների գրույցը նորից ծայր առավ:

Լուսաբացը այսպիսի պատկեր տեսավ: Անթանոսյանը պառկել էր գետնին, մեջքի վրա, դեմքին՝ երանության ժպիտ: Ընթերցո՞ղ, մանուկ ժամանակ սպանե՞լ էք գորտ ու տեսե՞լ էք, թե ինչպես գորտը դառնում է մեջքին, ոտքերով չանչ անում, ասես գանգատվում է երկնքին: Այդպես պառկել էր Անթանոսյանը, սակայն ոչ ոքի գանգատ չէր անում: Թախտի վրա Հովնաթան Մարչն էր պառկել, ձեռքը գլխի տակ, երեսը դեպի հեռու՝ մշուշի մեջ երևացող տափարակը:

Այդպես քնել էին խաղաղ ու անխռով երկու փոշտացի:

Եվ էին նրանք անձինք նվիրյալք սիրույն Արմենիո...

4

Այդ օրը պատարագիչ Արիստակես եպիսկոպոսը, երբ երեսը դեպի աղոթողները դարձրեց և սկիհը բարձրացնելով ասաց՝

— Առե՛ք, կերեք, այս է մարմին իմ, — մյուսների հետ մոտեցավ և Հովնաթան Մարչը, ուտելու այն մարմինը, որ ամփոփված էր եպիսկոպոսի ձեռքին բռնած անոթի մեջ: Եվ երբ սրբազանի մատները

շոյեցին նրա լնդերքը, բերանում գինու համ զգաց, Հովնաթան Մարչի երակներում արյունը խաղաց, որպես եռման հասած ջուր: Երջանկության գագաթնակետն էր նրա համար:

Ա՛խ, այդ երջանկությունը... Կատուն դռան շենքին, արևի տակ ծուլորեն պառկում է, հորանջում և երբ արևից խաղում է արյունը, թաթերն այնպես նագանքով է մեկնում, ասես երջանկությունն արևի շողերի մեջ լողացող դեղին թիթեռնիկ է:

Պատարագը շարունակվում էր: Մերթ բեմից էին երգում, մերթ ներքևից պառաված ու երեր ձայնով մեկը պատասխանում էր, գովում լուսավորչական աստծուն, որ մուտքի առաջ չոքած գաղթական բիձայի համար բավական նման էր պատարագիչ Արիստակես եպիսկոպոսին: Նույն ալեհեր միրուքը, փառահեղ մալանչներով մինչև գոտին կախ ընկած, նույն սպիտակ ու կակուղ մատները, որ դեղին մումի էին նման և բույրը՝ կնդրուկի, խունկի և զանազան անուշահոտ յուղերի միախառնված բույրը, որ օդում բարակ հետք էր թողնում ամեն անգամ, երբ Արիստակես եպիսկոպոսը մայր դռնից ներս էր մտնում, վիզը վեհորեն աջ ու ձախ դարձնում՝ տեսնելու, թե քանի՞ հոգի են չոքել վանքի սառը քարերին: Համարյա ամեն օր նույն տեղում գաղթական բիձային էր տեսնում, մի քիչ մշեցի տեր Հուսիկ քահանային, մումի արկղի առաջ կանգնած:

Այն բառերը, որ ելնում էին պատարագիչ սրբազանի բերանից, որ հնչում էին դպիրներն ու երգասաց տիրացուները, — Հովնաթան Մարչի համար սուկական գրաբար չէր, այլ աստվածային երաժշտություն, մի անտես երգեհոն, որի ամեն մի ելևէջի հետ հոգին ոչ միայն բարձրանում էր մինչև վանքի գմբեթը, այլև աղավնակերպ դուրս թռչում նեղլիկ պատուհանից և ո՞վ գիտե, ի՞նչ հրաշքով խառնվում հուլիսյան կապույտ երկնքին:

Խոնավությունից պատերի կրածեփը տեղ-տեղ ճաքել էր, թափվել: Հին յուղաներկ նախշերն ավերվել էին, ասես ժամանակը կեղտոտ լաթով սրբել էր պատերը, ցեխոտ ջուր շաղ տվել, մի տեղ սևացրել, մի տեղ էլ գույները առաջվա պայծառությամբ թողել: Ժամանակը վաղուց էր իր վճիռը կարդացել վանքի համար, մնում էր, որ նույն ժամանակն ուղարկի դատական կատարածուին ըստ ցուցակի եղած գույքը հանձնելու այն անհատակ անդունդին, որ պատմություն է կոչվում:

Հովնաթան Մարչի աչքերը սահում էին պատերի վրայով, նայում նկարներին, նախշերին: Ահա հրեշտակապետը՝ թրով ու կշեռքով... Հին առասպել մեղքի ու արքայության մասին: Քանի՞ դար նա արնոտ աչքերով նայել է միամիտ պառավներին, նրանց հոգում սարսափ ծնել և սնոտի ջերմեռանդություն, որ վախճան է ստացել կեղտոտ թաշկինակի ծայրին կապած պղնձե դրամը հրեշտակապետի նկարի ներքևը կախած գանձանակի մեջ զցելով:

Տիրամայրը ... Բավական համակրելի դեմքով մի կին և այնքան ճերմակ ուսեր ու կարմիր շրթունքներ, որոնցից մայրությունը կաթում է, որպես հասած նռան ջուր: Տիրամոր նկարը, որին ի տես շարվեշար կանգնած միաբանները շատ որոշ տեսել են և մարմնի այն մասերը, որ չկան նկարի վրա:

Որտեղի՞ց ներս ընկավ մեղրաճանճը և տոգալով պտույտներ գործեց, մոտեցավ, նստեց տիրամոր նկարի վրա, թևերն իրար քսեց, հետո թռավ, կորավ գմբեթի տակ:

Երբ որ հիմնվի Նոր Եթովպիան, ուրիշ նորանոր քաղաքներ , այս երկիրը կդառնա ամենից չքնաղը գլորուսի վրա, հին քաղաքների ոգին հարություն կառնի, փղշտացոց ցեղը նորից կդառնա հզոր ու անպարտելի:

Այսպես մտածելուց հետո Հովնաթան Մարչը տեղը փոխեց, որովհետև պատուհանից արևի շողերի մի խուրձ տաքացնում էր այն գլուխը, որ հարբել էր լուսավորչական պատարագից ու հայրենաբաղձ մտքերից: Տեղը փոխելիս Մարչը տեսավ գաղթական երկու բիձայի հետև կանգնած Անթանոսյան Հմայակին: Նրանց հայացքներն իրար հանդիպեցին:

— Ես էլ Ձեզ պես, — ուզում էր ասել Անթանոսյանը:

— Կսքանչանա՛մ, հավատարիմ զինակից , — այսպես կարելի էր խմբագրել Մարչի դեմքի արտահայտությունը, հիմք ընդունելով նրա աչքերի փայլը, որ և՛ կրոնական էքստազ էր, և՛ փղշտական հայրենասիրություն, և՛ մեղմ քնքշանք ի տես Անթանոսյանի նիհար ու բարակ մարմնի, զգգված մազերի և այն խեղճ կեցվածք, որպիսին ուներ Անթանոսյանը աղոթող բիձաների կողքին:

Այն առավոտ, երբ լուսաբացը Հաջի Խարաբ գյուղում տեսավ նրանց որպես անձինք նվիրյալք, այն առավոտ արևի շողերի խտրողցից զարթնելով, Հովնաթան Մարչը տրորեց աչքերը և նայեց տափարակին: Նրա հոգին թունդ առավ, կոշիկի թելերը կապելուց հետո վճռականորեն մոտեցավ կտուրի ծայրին որպես լուսնոտ մի մարդ, որ թները ձգելու է վեր և իջնելու կտուրից:

Շունը մռռաց: Մարչը հետ նահանջեց, և նահանջելու հետ միասին աչքին շատ պարզ երևաց Հաջի Խարաբ գյուղը, հողաշեն տները, անկարգ փողոցները, բամբակի ու ցորենի արտերը և կտուրի կարասե ծխնելույզը:

Անթանոսյանն էլ զարթնեց, վեր թռավ և այնպիսի ժպիտով մոտեցավ նրան, ասես աչքն էլ չէր փակել և ամբողջ գիշեր ժպտացել էր:

— Դիտու՞մ եք: Հրաշալի՛ է, — ասաց նա:

Մարչը մոմռաց, որից երևաց այն, որ տեսարանը հրաշալի լինելով հանդերձ, նրա հաղթ մարմինը ուտել էր ուզում: Եվ երբ շոֆերը ներքևից ձայն տվավ, որ թեյը պատրաստ, Մարչը ժպտաց:

Ոչ ոք չլսեց, թե ի՞նչ խոսեցին Հովնաթան Մարչն ու Հաջի Խարաբ գյուղի ուսուցիչ Հմայակը տան ստվերում, այն ժամանակ, երբ շոֆերը մեքենայի փոշին էր սրբում, իսկ տան տերը հողուրագն էր սարքում:

— Ու՞ր, վարժապետ, — հարցրեց տանտերը, երբ մի քիչ հետո Անթանոսյանը նստեց ավտոմոբիլի մեջ:

— Նոր երկիր, — եղավ պատասխանը: Գյուղացին ոչինչ չհասկացավ: Եթե նա լսե՛ր, թե ի՞նչ խոսքեր ասացին իր հողաշեն խրճիթի ստվերում, այնտեղ, ուր հորթերն են պառկում:

Վանքի մայր դռնից ներս մտավ պարարտամարմին մի կին, սև վուալով: Կինը խաչակնքեց այնպես արագ, ասես մատների ծայրին բամբակ կար, պուղրայի մեջ թաթախած: Այդ արարից հետո վիզը թեքեց այնպիսի խեղճությամբ, կարծես ամենքին ասում էր.

— Ես եմ հոգով աղքատը, որի համար է կահավորած երկնի արքայությունը: Ես եմ կայծակից խանձված ծառ՝ կանաչ պարտիզում:

Վեղարավորներից մեկը ետ նայեց պառավ եզի դանդաղկոտ շարժումով: Հովնաթան Մարչը չիմասավ վեղարավորը բուրվառող սարկավազի՞ն խոնարհեց, թե՞ կնոջը ողջունեց:

Զանգերը զարկեցին: Մառը քարերի վրա չոքած պառավ կանայք օրորվեցին, արտի մեջ տնկած խրտվիլակների նման, երբ թեթև քամի է ելնում:

— Դձի՛ն-բում-բում..., դձի՛ն-բում-բում...

— Եվ երկիր և երկին անցցեն, բայց բանք իմ մի անցանիցեն...

Արիստակես եպիսկոպոսի ձայնը բեմի վրայից աղոթողներին ազդարարում էր գալիք կյանքի մասին, և ոչ ոք չէր զգում բորբոսնած այն ձանձրույթը, որ կար պատերի վրա, մոմովաճառ տեր Հուսիկի դեմքին, Գաբրիել հրեշտակապետի աչքերում, թեկուզ այդ աչքերը սարսափ էլ ծնեցրել են միամիտ պառավների հոգում:

Հովնաթան Մարչի մտքերը հեռու՛ էին, շատ հեռու: Ահա մանկության օրերը, ապա վանքի դպրանոցը շատ հեռու մի քաղաքում, ուր բարձր մայրիներ կան, չնաշխարհիկ պուրակներ: Հայրը՝ բարեպաշտ լուսավորչական, ավանի Սերոբ աղան, գորգագործարանի տեր: Ու միշտ հայրը կասեր.

— Ձգե՛լ յավրիս, այդ քու գործը չէ:

Այդպես էր ասում հայրը որդուն, երբ վերջինս հարևան տղաներից խու՛մբ կազմած, պարսաստիկներով ու կեռ փայտերով զինված, դպրոցից գալիս հռոմ ու տաճիկ տղաների հետ կռվի էր բռնվում: Օ՛, հերոսական մանկություն, որ կնիքդ դրիր Հովնաթան Մարչի հետագա տարիների վրա և նրան դարձրիր որոտման որդի:

Մի անգամ էլ թշնամին հարձակվեց և հայրական տան ապակիները փշրեց: Այդ գիշեր, ծեծի ու լացի անմոռաց գիշեր. պահվել էր սնդուկների հետև, մայրը որպես պահապան հրեշտակ պտտվում էր սենյակում, մինչև հայրը տուն գար և իմացներ: Հետո ծեծ, քաշկռտուք, թուք ու մուր և մառանը, չոր մրգերով լեցրած մառանը, որպես աքսորավայր:

Ապա Պոլիս, ազգային վարժարան, ճառեր, ցույցեր... Երագներ, մոտ, շա՛տ մոտ: Հարկավոր էր միայն ցանկանալ, ուժեղ ցանկանալ ոչինչ չանել, նստել սրճարանում, ծխի թանձր քուլաներ արձակել, բերանը ողողել դառնահամ սուրճով, ծամել սուրճը, մինչև նյարդերը սրվեն և ձգված նյարդերը պատկերացնեն երազը:

— Պատարագը վերջացավ, — ձայն տվեց Անթանոսյանը: Հովնաթան Մարչը ցնցվեց: Կաղիկ լուսարարը, փայտը գետնին դեմ տալով, մեկ-մեկ հանգցնում էր մոմերը, բաց գրքերը ծալում: Տեր Հուսիկը պղնձե դրամն էր հաշվում: Եկեղեցում ուրիշ ոչ ոք չկար:

— Մարչը մոտեցավ տեր Հուսիկից դեղին մոմեր գնելու, մայր աթոռի մոմեր:

— Հավատացյալ հայրենակից մը ունիմ Բուենոս Այրես: Անոր բաղձանքն է, երբ վախճանը մոտիկնա, սնարի վերև մայրաթոռի մոմ վառել, — ասաց Մարչը մանրիկ արծաթներ գլորելով մոմովաճառի առաջ:

— Աստված թողություն շնորհեսցե, — պատասխանեց մշեցի քահանան ու կռացավ գետնին ընկած արծաթը վերցնելու:

Եվ հանկարծ մի միտք, որպես կայծակ, փայլատակեց Հովնաթան Մարչի գլխում: Ահա նա, արծվաքիթ, տիպար քահանան, որի միրուքի մազերի արանքում հացի փշրանք ու պանրի կտորներ կային, կատարյալ քահանա, այն երկրից, հասկանու՞մ էք այն մեռած երկրից, ու կար Մշո

Սուրբան սուրբ Գարապետ և մեղրագետեր և որի անունը էլեկտրական հոսանք էր նրա նյարդերի համար: Ահա նա, հայրենի երկրի սխտորահոտը կարկատած ֆարաջայի փեշերին, ճակատի կնճիռները որպես անընթեռնելի հիերոգլիֆ:

Տեր Հուսիկը միրուքն առավ ոսկրոտ մատների մեջ և ներքին հրճվանքից այնպես տրորեց միրուքը, ասես հիմա պիտի պոկեր, որպես սոսինձով փակցրած գրիմ: Մակայն ոչինչ չեղավ արտառոց: Հուլիսյան այդ օրը, հենց մայր տաճարիկամարների տակ, բոլոր հրեշտակների ու առաքյալների ներկայությամբ, մշեցի տեր Հուսիկ քահանան նշանակվեց Նոր Եթովպիո ծխատեր:

Ինչու՞, ինչու լաց եղավ Գաբրիել հրեշտակապետը, և ձեռքի կշեռքը դողաց թեթև, շա՛տ թեթև...

Մինչև ճաշ բավական ժամանակ կար:

— Հայրենի հուշարձանները տեսնելու երթանք, — ձայնեց Մարչը: Անթանոսյանը հետևեց նրան որպես և՛ թիկնապահ, և՛ գրուցընկեր: Անթանոսյանից քիչ հեռու քայլում էր տեր Հուսիկ քահանան:

Այդպիսի շքախմբով Հովնաթան Մարչը վանքի դռան գերեզմանաքարերը դիտելուց հետո տեր Հուսիկի առաջարկությամբ, գնաց Գայանեի վանքը:

— Օտարը պարծանք կսեպե մեր վանքի պատի տակ թաղվիլ, իսկ մենք չենք հարգեր նախնյաց հիշատակը, -ասաց Մարչը, որից հետո տեր Հուսիկն ավելացնելու ոչինչ չունենելով, ա՛խ քաշեց, հասկացնելու համար, թե Մարչն իր սրտից խոսեց:

Ամայի էր ճանապարհն էլ, վանքի շրջապատն էլ: Եվ երբ դռնով ներս մտավ, վանքի բակում մի շուն հաչեց նրանց վրա, այնպես անտարբեր, ասես շնական իր լեզվով ասում էր.

— Միևնույն է, էլ հաչելու չեմ, եթե դուք վանքն եք ուզում տեսնել, որովհետև այնտեղ ինձ պահ տված ոչինչ չկա:

Բայց այդ չէր կարևորը, և դրանից չէր, որ Մարչը ցնցվեց: Մեկը թրի ծայրով եթե նրա սիրտը ծակեր և դրանով էլ չբավականանալով, սիրտը տեղահան աներ, Մարչն այդպիսի ցնցում չպիտի աներ: Սրբապղծություն չէ՞ հնադարյան վանքի բակում շուն կապել, բուրդը զգգված քոստո շուն, լեզուն շոգից կես արշին կախ և այդ այն ժամանակ, երբ նրա մտքի առաջ Գայանե կույսն էր, մազերը թիկունքին կախված, երկար զգեստով և հողե հնձանը, ուր կույսերն ուլունքներ էին պատրաստում և պահվում Տրդատ թագավորի անսանձ կրքերից:

— Ու՞ր կերթաք, — ձայնեց մի կին, որ շան հաչոցից տնից դուրս էր եկել ու, ձեռքով երեսն արևից պահելով, նայում էր նրանց:

— Վանքի դուռը բա՞ց է, քույրս, — հարցրեց Անթանոսյանը:

— Ապա ի՞նչ, — ասաց կինը և ներս մտնելուց առաջ կանչեց.

— Հորթը չթողեք, որ դուրս ելնի:

Մակայն երեքից և ոչ մեկը չլսեց կնոջ կանչը: Այդ ժամանակ տեր Հուսիկը Հովնաթան Մարչին ինչ-որ պատմություն էր անում, ավելի ճիշտ հնարում, իսկ Հովնաթան Մարչը մերթ գլուխն էր օրորում, մերթ ակնոցների արանքից նայում տեր Հուսիկին, ասես ուզում էր ստուգել, թե որքան հաջող է Նոր Եթովպիո ծխատեր քահանայի ընտրությունը:

— Այստեղ թաղված է Հովհաննես Երկրորդ կաթողիկոսը, — ասաց տեր Հուսիկը: Եթե նա մի քիչ նրբազգաց լիներ, կտեսներ Հովնաթան Մարչի այլայլված դեմքը, երբ այքը գցեց դամբարանին, և այքն ընկավ մարմարի վրա մատիտով գրածին.

— Այստեղ ես Միրուշին... Ինչ լազաթ էր...

Ընթերցո՛ղ, դուք հասկանում եք (դուք, իհարկե, հասկանում եք), թե ի՞նչ է կատարվել վեհապետի շիրմաքարի վրա և ինչպես նրա ոսկորները շուռ են եկել մյուս կողքին, երբ որբանոցի աղջիկ Միրուշին... Մի՞ թե այդքան անհոգի են մաշտոցյան գրերը: Նոքա պատմում են փառապանծ օրերի մասին ու նույն սառնությամբ շարվել են կողք կողքի, մեկի պղծությունը ավետելու այն խաղաղ ու սրբազան անկյունում, ուր ննջել են հոգևոր հայրերը:

Մարչը թուքը հաճախ էր կուլ տալիս, շրթունքները շարժում: Այդ ամենը հուզմունքի և ներքին զայրույթի նշան էր: Սակայն դիմացի՛ր Մարչ, որովհետև հեռու չես զայրույթի նոր պոռթկումից:

Վանքի արևմտյան մասում ուրիշ գերեզմաններ էլ կային, և նրանցից ամենից հասարակի քարին, որի տակ հանգչում էր 18-րդ դարու նշանավոր հայրենասերի աճյունը, այդ քարի վրա որպես ապահով վայր, կինը փռել էր իր կարկատած...

Մանրացած սերունդ, որի սրտում նախնի փառքը տեղ էլ չունի՝ սարդի ոստայնի պես գոնե օճորքից կախվելու: Ի՞նչ ուրազան էր, որ սրբեց, տարավ: Եղե՛լ է արդյոք այդ հինը...

Ահա այդպես էր մտածում և ինքն իրեն հարց տալիս Հովնաթան Մարչը այն ժամանակ, երբ տեր Հուսիկը երեսը մի կողմն էր դարձրել քահանայական իր անարատությունը գերծ պահելու, իսկ Անթանոսյանը ոգևորված պատմում էր այն օրերից, երբ հենց այդ վանքի պատերի տակ կամավորների վեցերորդ գունդը բանակ էր զարկել: Ոչխարները մայում էին վառվող խարույկի մոտ, եռանդով ու ավյունով լցված կամավորները թրի հարվածով վանքի թթենիներն էին կտրատում:

— Ես էլ էի... Հավետ անմոռաց օրեր:

Վանքի դուռը բաց արին: Աղավնիները թռան, պահվեցին գմբեթի ճեղքերում: Կիսամութի մեջ Հովնաթան Մարչը տեսավ լղարիկ հորթին, որ աղավնիների աղմուկից վախեցած կանգնել, նայում էր եկողներին:

Մարչը տեղում մեխվեց: Ոսկի հո՞րթ, կուռք... Սակայն հորթը շարժվեց դեպի դուռը և դռան մոտ բառաչեց այնպիսի ուրախությամբ, որ միայն հորթին է հատուկ:

Իզուր էր տեր Հուսիկը այս ու այն խաչքարի կամ քանդակի մասին մի բան պատմում և ամենը շաղկապում Գայանե կույսի անվան հետ:

— Այս քարով են անիրավները ջարդել խեղճին, — ասաց տեր Հուսիկը, ցանկանալով միանգամից ցույց տալ և՛ ջերմեռանդ, և՛ գիտուն լինելը: Եվ այդ բռուն ոգևորությունից այնպիսի մի քար ցույց տվեց տեր Հուսիկը, որ անհնար էր տեղից շարժել, թեկուզ ա՛յն ժամանակ:

Վանքի բակում շունը մի անգամ էլ հաչեց: Կինը թոնթորաց, երբ տեսավ, որ հորթը բաց դռնով դուրս է եկել և կրծում է բակի կաղամբը: Այդ ամենին անտարբեր Հովնաթան Մարչը անցավ բակի երկայնքով, նրանից պատշաճ հեռավորության վրա՝ Անթանոսյանն ու տեր Հուսիկ քահանան:

Երբ Մարչը թաշկինակով ճակատի քրտինքն էր սրբում և քայլում փոշոտ ճամփով, նա իր մտքերի ծովումն էր, որպես անդեկ, անառագաստ նավ: Լավ չէր զգում իրեն, նեղվում էր հով ու տաքից: Եվ եթե փոշի էր բարձրանում նրա քայլերից, շիկացած մտքերն էլ պաղ գոլորշի էին արձակում, երբ այդ մտքերը թաղվում էին առտնին առօրյայի սառը ջրում:

Դուք սիրում եք մի սիրուն աղջիկ, որի մեջ թերի ոչինչ չէք տեսնում և որը ձեզ համար կատարյալ տիպ է, խտացրած գեղեցկություն, բարի սիրտ, մի խոսքով մարդկային բոլոր առաքինի բարեմասնությունների գումար: Եվ հանկարծ հայտնվում է, որ աղջկա ատամները անմաքուր են, գարշահոտ կա այն շրթունքների հետև, որոնց կարմիրը ձեզ համար և՛ վարդ էր, և՛ նոսան կլեպ:

Այսպես էր և Հովնաթան Մարչը: Մերթ տաք, մեկ հով: Մերթ հերարձակ Գայանեն՝ ուլունքների շարանը պարանոցից կախ, մերթ լղար հորթ, խոնավ ճաքճքած պատեր, որբանոցի աղջիկ Սիրուշ...

Մռայլ էր և Անթանոսյանը: Եվ երբ ճամփի եզրին կապույտ քարը ցույց տվեց ու ասաց թե՛

— Այստեղ թաղված է Խենթի սիրած աղջիկ Լալան, — Անթանոսյանն իր դերը պահ մի վերջացած համարեց, որովհետև մտքերը մի ուրիշ հողաբլրի շուրջ ցատկոտեցին, կապույտ քարից ոչ հեռու, որի տակ թաղված էին մայրն ու կինը, իր՝ Անթանոսյան Հմայակի, վեցերորդ կամավորական գնդի զինվոր Անթանոսյանի հարազատ մայրն ու կինը:

Խոլերի տարի էր, թեկուզ հույսի բոլոր դռները կրնկահան էին, և ուխտերի քարավանը խոստումներով բարձած Վանա երկրի ճանապարհն էր բռնել: Մի բան ճվտկաց նրա սրտում: Մոխիրների տակ մոռացված մի կայծ էլ պսպղաց: Ունեցե՞լ է կին ... Ինչու՞ է մոռացվում դեմքը, և ինչ ծա՛նր է, երբ մարդու հիշողության առաջ մեռած մի հարազատ կանգնում է անխմաստ ժպիտն երեսին: Չգիտես հանդիմանու՞մ է, թե՞ շոյում:

Թեև շոգ կեսօր էր, պլպլում էր արևը, բայց Անթանոսյանը սառնություն զգաց, կուչ եկավ: Երբ հրդեհում են երիտասարդ օրերը, առատաձեռն ու սրտաբաց ցրիվ տալիս, հանկարծ, մի վայրկյան միայն, երիտասարդ օրերի տերը իրեն հարց է տալիս.

— Վաղն էլ, մյուս օրն էլ, և ապա առաջին ճերմակ մազը...

Սակայն այդ տևում է միայն մի վայրկյան, որովհետև հաջորդ վայրկյանին երիտասարդը դառնում է նույն հրձիգը:

Այդպես մտածեց Անթանոսյանը:

— Անցա՞վ ամեն ինչ... Ու՞ր են կրակները:

Սակայն նորից սիրտը թունդ առավ... Հովնաթան Մարչի առողջ պարանոցից, լայն թիկունքից, վճռական քայլերից:

— Ահա՛ մարգարեն: Ու ծովը պիտի ճեղքի, պիտի գան փղշտացիք, եթովպացիք, կեսարացիք, ուռհայեցիք, բոլորը, բոլորը, և երկիրը պիտի դառնա մրգաշատ պարտեզ, աղբյուրները պիտի ծորան մեղր ու կաթ:

— Ճաշի ժամանակ չէ՞, հայրենակից, — դարձավ Մարչն Անթանոսյանին: Տեր Հուսիկը այնպիսի ցատկումով մոտեցավ նրան, որ ուզում էր ասել.

— Ի՛նձ հարցրու...

Սակայն իզուր: Հենց այդ վայրկյանին Արիստակես եպիսկոպոսի ծառան, որ հեռվից տեսել էր նրանց, մտտեցավ և Մարչին սրբազանի անունից հրավիրեց ճաշի:

Մարչը հետևեց ծառային: Տեր Հուսիկը տուն գնաց: Մնաց Անթանոսյանը՝ գլուխը կախ, որպես հարցական նշան:

Մոտակա տափարակում ցել անող տրակտորը, ասես, ոչ թե ֆրֆրթում էր, այլ քրքջում և թքում բենզին:

5

Ծղրիդները զիշերվա կեսին այնքան միալար ու մեղմ էին ձայնում, որ եթե Հովնաթան Մարչի ծանր մտքերը չլինեին, նրանց երգը քնաբեր օրոր պիտի լիներ, և նա մուշ-մուշ պիտի քներ փափուկ անկողնում: Սակայն կային այդ մտքերը, և դրա համար էլ Արիստակես եպիսկոպոսի ննջարանի ծղրիդներն այդ զիշեր ոչ թե քուն բերին, այլ ջղայնություն:

Հովնաթան Մարչին թվում էր, թե պատի ճեղքերում անթիվ, անհամար մանրիկ ժամացույցներ են, և բոլորն էլ նույն ձայնն են հանում, որպես ծղրիդներ:

— Ծղի՛-տակ, ծղի՛-տակ...

Դրանից էր, որ նա երբեմն մեջքին էր պառկում, երբեմն աջ ու ձախ դառնում, վերմակը մի կողմ նետում: Երանի թե միայն դրանով վերջանար, և Հովնաթան Մարչը քներ:

Այդ օրն այնքան բան անցավ նրա գլխով: Եվ ահա այդ անցածն էր նր քունը խանգարում, նստում կրծքին, երբ Մարչը պառկում էր մեջքին: Կողքին դառնալիս մտքերն էլ շրջվում էին: Մի ուրիշն էր ցցվում և հարցնում.

— Ինձ մոռացե՞լ ես...

Եթե միայն այդ օրվա մտքերը լինեին: Ի՞նչ կապ, օրինակի համար, Բուենոս Այրեսում կատարած հանգանակության մի հաշվեկշռի հետ, երբ պակասում էր միայն երկու հարյուր դոլլար, և Մարչը տքնում էր վաղվա ժողովին արդարանալու պատճառ երկնել, ի՞նչ կապ այդ երկու հարյուր դոլլարի մոռացված պատմության և թղթադրամի այն կապի հետ, որ սրտի ներքին թրթիռով, Արիստակես սրբազանի սեղանին խմած վանքի հին գինուց գլխի պտույտով, ճաշից հետո նա դրեց ամենից գերազնիվ և վեհ պատրիարքի պատավ ու համարյա կանացի ձեռքին:

Բարի, շատ բարի ժպտաց ծերունին, շոյեց Հովնաթան Մարչի փղշտական ճակատը, հարցրեց օվկիանոսի մյուս ափին մակադաձ հոտի վարք ու բարքից, իդձերից:

Հավիտյան անջնջելի վայրկյաններ, որ այնքան կարճատև եղան, որովհետև ծերունին խոսքը՝ չծամած պատառի պես կիսատ թողեց ու քնեց փափուկ բազմոցի մեջ ընկղմված:

Պատկերը սրտառուչ էր: Կարճահասակ մի վարդապետ ծերունու ձեռքից կամացուկ վերցրեց թղթադրամի կապը, համրեց ու պահեց: Մարչի աչքերը գամված էին ծերունու պատկառելի արտաքինին և նրա մարմնի կանոնավոր մակընթաց ու տեղատու լինելուն, որ կուշտ ու փափուկ ապրած մարմիններին է հատուկ: Երբ նա տեսավ թղթադրամը... Պատկերն, այդ՛, սրտառուչ էր:

Վեհի ոտքերի առաջ Վանա պառավ կատուն, թավ բրդի մեջ թաղված, այնպիսի նազանքով էր լիզում դունչը, ասես պարծենում էր, որ պալատական կատու է և ոչ թե մարտ ամսին կտուրների տակ սեր երգող թափառական գուսան:

Ահա քեզ հինը, պատկառելին, միակը... Հովնաթան Մա՛րչ, ապրի՛ր, ծծի՛ր այդ պահը, բա՛ց արա ուղեղիդ ծալքերի մեջ այնպիսի մի էջ, ուր ոչինչ չես դրոշմել, ու տպիր այնտեղ ծերունու և Վանա պառավ կատվի կլիշեն: Դու չտեսար, ավստոս որ չտեսար, թե ինչքա՛ն խոշոր էին ու ադամանդի պես փայլուն արցունքի այն կաթիլները, որ սավիրած այտերիդ վրայով գլորվեցին և ընկան ընդունարանի պայծառագույն գորգի վրա: Տառապած փոշտացիք լալիս էին արցունքներիդ հետ, ցեղիդ հավատքի տասնաբանյա տախտակների առաջ:

Անասելի տոթ էր: Լուսինը, կարծես, մոռացել էր, որ իր դերը արևից խանձված երկրին սառնություն պարզնելն է: Հովնաթան Մարչին բաց պատուհանից երևացող լուսինը թվում էր նույն արևը, մի քիչ համեստ ջերմությամբ: Իսկ ծղրիդները հա՛ կանչում էին ժանգոտած ձայնով:

Դուրս եկան ընդունարանից: Արիստակես եպիսկոպոսը մի ուրիշ սենյակ մտավ, և մինչդեռ ինքը նախասենյակի նկարագարդ պատերին էր նայում, ժպիտը դեմքին, կարճահասակ վարդապետը տնկվեց նրա առաջ և Մարչին մեկնեց ամենից վեհ ծերունու թուղթը՝ հայրական օրհնությամբ ու մաղթանքով:

Պատշգամբում կանգնել, նայում էին հրապարակին: Հանկարծ՝ փողերի ձայն, շեփոքները կանչեցին, թմբուկներն այնպես ամուր թնդացին, ասես՝ պատռելու էին հաստ կաշին:

Երևաց մի ջոկատ: Զինվորները համաչափ քայլերով հետևում էին դրոշակակրին, միասին էլ փոշի հանում: Եվ փոշու մեջ այնպես էր երևում, թե հազարոտանի մի մարմին է քայլում:

Մարչի սիրտը թունդ առավ: Ահա հայրենի գորքը: Լայնաթիկունք երիտասարդներ, որոնք նետվում են կրակի մեջ ոչ թե ուրիշի համար շագանակ հանելու, այլ ցեղի փառքը, փոշտական ու եթովպական հին փառքը հանելու և ցցելու ամենից բարձր սարի գագաթին: Ահա սրանք են ութ հազարը, քսանը, բյուրը՝ կազմ ու պատրաստ:

— Մերոնք այս գիշեր դուրս կգան...

Չոկատ ջոկատի հետևից անցան, ու գունդը կանգ առավ հրապարակում: Ուրիշ շարքեր եկան, տղաներ, աղջիկներ, կանայք դրոշակներով անդրոշ, երգով, շարքերով: Արիստակես սրբազանն ասաց, թե ստացվել է հեռագիր, հեղափոխություն է մի երկրում, որի ժողովուրդն արժանի է գեհեների: Ինչ-որ բան ասաց եպիսկոպոսը, սակայն Մարչը չլսեց և արագորեն իջավ սանդուղքով, խառնվեց հրապարակի բազմությանը:

Ինչու՞ մարդիկ սկսել են անհասկանալի լեզվով խոսել: Մարչը նորից հին հարցը տվեց: Մի՞ թե ուրագան է անցել այս երկրով, մի՞ թե խորն է անդունդը, վերադարձ չի լինելու... Չկա՞ կամուրջ, թեկուզ բարակ մի փայտ, որով ցեղը հետդառնա հին փարախը և հայրենական խոտն ուտի:

— Ազգուրաց, ազգադավ...

Այսպես էր ասում Հովնաթան Մարչը այն երիտասարդի հասցեին, որ պատշգամբից, բանակի ու բազմության ցնձանքի աղաղկների տակ խոսում էր, ասում այնպիսի բառեր, որ ռումբերի պես էին պայթում:

— Կարմիր բանակը հայրենիք չունի, ընկերներ՝ ը: Այսօր մենք միացած համաշխարհային... Մենք պատրաստ ենք մեր ընկերներին... Հեղափոխությունը, ընկերներ... Բանվոր դասակարգի զինված բռունցքը... Այլքը բարձրանում է, ընկերներ...

Երիտասարդ ընկեր, ինչու՞ գրպանիդ նագանից մի անգամ չկրակեցիր և չսպանեցիր Հովնաթան Մարչին, որի սիրտը, գիտե՛ս, նախ կույ լեզվով քո բառերից և ապա, ռետինե գնդակի պես լայնացավ ներքին զայրույթից: Եվ եթե Անթանոսյանը բազմության մեջ տեսած չլիներ Հովնաթան Մարչի արդուկած զգեստը...

Օրը իր վերջում պահել էր Հովնաթան Մարչի համար հրճվանքի մի չտեսնված թռիչք ու ապա անկում: Մի ջոկատի կողքով անցնելիս Մարչը հանկարծ տեսավ ծանոթ մի գլուխ, ապա խաժ աչքեր ու թևերը լայն բաց արած իբրև արծիվ սլացավ դեպի զինվորականը:

— Մեսրո՛պ, Մե՛սի...

Քեռորդին էր, Մեսրոպը, մանկության ընկերը: Թևերը լայն բաց արած արծիվը չսլացավ մի սուկական ջոկատապետի գրկելու, այլ մի ամբողջ անցյալ, մանկություն, Մերոբ աղան և այլն: Տաքությանը հաջորդեց քրտինքը: Մեսրոպը ձեռքը մեկնեց նրան, ճանաչեց, մի քանի հարց տվավ, սակայն ուշքը հռետորի ճառին էր: Եվ հենց Մարչի քթի տակ այնպես լիաթոք «ու՛ռու» կանչեց, որ Մարչը մի քիչ հետ քաշվեց: Ահա այստեղ, Հովնաթան Մարչը իր քեռորդու աչքերում տեսավ մի այլ բոց, որ հրդեհվում էր որպես հուլիայան արև, և ոչի՛նչ փղշտական այդ բոցի մեջ:

Անգու՛թ, անխիղճ Մեսրոպ: Դու ջարդեցիր այն անոթը, որի մեջ Հովնաթան Մարչը իր ջերմ զգացումներն էր զեղում: Նա թռավ դեպի քեզ, որպես մանկության նետ, դու հետ կանգնեցիր, և նետը խրվեց վանքի մամռոտ պատին:

Երբ ժամացույցը երկու անգամ խփեց, ծորիդները մի պահ տապ արին, հետո մեկը համարձակ եղավ, ձայն տվավ, մյուսներն էլ միացան:

— Ծվի՛-տակ, ծղի՛-տակ:

Մի մուկ պահարանում ուշացած ընթրիքն էր անում, երբեմն լռում, երբ Հովնաթան Մարչը ծանր մտքերից անքուն, անկողնում աջ ու ձախ էր դառնում և դառնալիս ճոնչացնում մահճակալի երկաթյա զսպանակները:

Գիշերվա ժամը երկուսին, երբ մանկության հուշերն էլ մի կողմից էին կանչում որպես ծորիդներ, իր քեռորդի Մեսրոպի արածը վերհիշելուց հետո, հովնաթան Մարչին ոչինչ չէր մնում անելու, շորերը հագնելուց և բաց պատուհանի առաջ նստելուց բացի:

Բակում խաղաղություն կար և այդ խաղաղությունը կատարյալ կլիներ, եթե հարևան սենյակում քնած Արիստակես սրբազանի կոկորդից չէլնեին այնպիսի ձայներ, որպիսին հանում է եզը, երբ մսագործի դանակը խրվում է վզի փափուկ մսի մեջ:

Այդ ձայնը մի պահ ցրեց նրա մտքերը, սակայն մի պահ միայն: Ինչպե՛ս էր ուզում քնել, ոչինչ չզգալ, երազ էլ չտեսնել՝ որ ուղեղը հանգստանար և ուղեղի հետ էլ ծանրացած կոպերը:

Մի այլ երկրում մարդիկ հիմա աշխատում են, օրը ցերեկ է: Գուցե փղշտացիք ժողովի են, կարդում են իրար ուղարկած նամակները, հանձնաժողովները գործի են անցել, փոքրում են առուներ, որոնցով

աշխարհի մեջ ցրված բոլոր փղշտացիք կայք ու գույքով պիտի հոսեն և շունչ առնեն Նոր Եթովպիայում:

Ա՞յս երկրում... Եվ դարձյալ պաղություն, ուղեղի ցավ, զինվորի պողպատյա սվինը: Մեսրոպը կանչում է «ու՛ռռա՛»: Մարչը աչքերը փակեց: Թվաց, թե սվինը հենց իր աչքին է ուղղած:

Մեկը շատ հեռվից աշխարհով մի կայծեր է ցանել, կայծերն ընկել են դեզերի վրա, խուրձերի մեջ, կայծերը ցուր են տալիս վառողի պահեստների առաջ, ռումբերի բուրգերի մոտ: Մի տեղ արդեն հրդեհ կա, մի այլ երկիր պայթում է ինչպես վառողի պահեստը, կայծն ընկնում է ներս: Կայծերը վառվում են, և այս երկրում ուրիշ փայլ են ստանում մարդիկ, ժամանակն այլ կերպարանք է տալիս ժողովրդին, այլ շահեր են, ալիքներն ուրիշ ափեր են ծեծում:

Բաց պատուհանից Հովնաթան Մարչը տեսավ վանքը, գմբեթները: Երեկոյան Արիստակես եպիսկոպոսի հետ գնացին թանգարան, տեսան ձեռագրերը և ուրիշ հնություններ:

— Լևոն Վեցերորդ՝ թագավոր Կիլիկիո... Ահա նրա թուրը:

Էլ ի՞նչպես արագ չբաբախեր Մարչի սիրտը, արքայական արծաթապատ թրին ի տես... Արծաթը շողշողում էր: Ձեռքը դողաց, երբ մեկնեց թրի կոթին:

— Մեսրո՛պ, Մեսի... Եթե տեսնեիր... Ի՞նչ է քո պողպատյա սվինը Լևոն Վեցերորդի հսկա թրի մոտ:

Ահա քեզ ազգային արժեք, դարերից մնացած մասունք, որ հնությունն չէ, ընթերցո՛ղ, թանգարանի մի անկյունում ընկած իր, այլ կենդանի ույժ: Թուրը խոսում է, թուրը պատմում է վերջին թագավորի քաջագործություններից, թուրը ոգևորում է: Էլ ինչու՞ զարմանալ, որ Հովնաթան Մարչը կռացավ ու համբուրեց թրի արծաթյա կոթը:

Եղե՛լ է հնում Գարեգին անունով հայոց սպարապետ: Չի՛ եղել, -ասում են պատմաբանները: Մակայն սխալ են նրանք, որովհետև այդ երեկո Արիստակես սրբազանը մի առանձին ակնածությամբ մոտեցավ գունավոր ծոպերով դրոշին, մեկնեց այն Հովնաթան Մարչին և հայտարարեց.

— Հայոց վերջին սպարապետ Գարեգինի դրոշը:

Եվ երբ ընդունեց Մարչը վերջին սպարապետի դրոշը և, այն է, պատրաստվում էր մտքերին սպարապետական ընթացք տալու, Արիստակես սրբազանն այնպես կանչեց ու կռացավ, որ եթե լսեիք, պիտի հիշեիք այն կենդանուն, որի վրա մանուկ Հիսուսը, ձիթենու ճյուղը ձեռքին, մտավ Երուսաղեմ՝ գիտական դիսպուտի:

Այն ժամանակ, երբ սրբազանը պատմում էր սպարապետի մասին, կարիճը բարձրանում է և խայթում սրբազանին: Մարչն իր չորս կողմը նայեց, բնագոյմամբ ոտքերի տեղը փոխեց: Չլինի՞ թե...

Օղբիղները կանչում էին: Լուսբացը հեռու չէր:

Քիչ հետո Մարչը բակում քայլում էր: Լուսաղեմի հովը շոյում էր նրա կուրծքը, ասես՝ բարակ ցնցուղից ջուր էին մաղում մարմնի վրա և ջրի հետ էլ անուշ նիրհ: Բակում խաղաղություն կար: Մարչը լսում էր ոտնաձայնը և հետ ու առաջ քայլում, մտքերն էլ քայլերի հետ մեկ-մեկ հետ էին դառնում, մինչև Բուենոս Այրես, մեկ առաջ՝ դեպի Նոր Եթովպիա:

Այդ անունը նրա համար նյարդային մարմաջ էր: Այն տափարակը, որ փովել էր ուշաթափ ընկած մարդու պես, նրան էր սպասում: Ջուր է ցանելու ուշաթափի վրա, և հարություն է առնելու սպիտակաշեն Նոր Եթովպիան, մի աշխարհ, ուր չի լինելու ոչինչ խորթ ու անհարազատ, ոչինչ օտար:

Այս և սրա նման մտքերով տարված, Հովնաթան Մարչը որպես լուսնոտ կամ ուրվական, կես գիշերին քայլում էր վանքի պատերի տակ և չնկատեց, թե ինչպես մոտեցավ վանքի մուտքին:

Օ՛, սուկում... Մարմարի վրա մի սև գունդ կույզ էր եկել: Մեռած էր, թե՞ քնած: Մպանություն՝ և այն էլ տաճարի մուտքի մոտ: Մարչը մի քանի քայլ հետ արեց, ուզեց տուն դառնալ: Սառը քրտինքը կաթիլներ շարեց նրա ճակատին: Մեկ էլ սիրտ արեց, մոտեցավ, ձեռքը կամացուկ մոտեցրեց սև կիտուկին: Տեսավ կույզ եկած ոտքերը, լսեց շնչառությունը: Հանկարծ սև կիտուկը ձգվեց, մի գլուխ տնկվեց ու գլուխը խոսեց.

— Ես եմ, հայրենակից...

Մարչը ճանաչեց իր զինակից Անթանոսյանին:

... Հյուրանոց վերադառնալուց առաջ, մյուս առավոտ, Հովնաթան Մարչը Հաջի Խարաբ գյուղն ուղարկեց Անթանոսյանին և պատվիրեց պատրաստ լինել ամեն վայրկյան, գրությունն ստանալուց անմիջապես ներկայանալու՝ Նոր Եթովպիո աշխատանքներն սկսելու համար: Բաժանվելիս Հովնաթան Մարչը նրան ինչ-որ խոստումներ արավ, կրկնեց այն, ինչ ասել էր Հաջի Խարաբ գյուղի տան սովերում:

Բարեկամներից բաժանվելուց հետո Հովնաթան Մարչը սիրով ընդունեց հյուրընկալ սրբազանի առաջարկը՝ տեսնելու ավերակների մի ուրիշ վայր, ուր թաղված է եղել իրեն՝ Լուսավորչի գանգը, ուր Տրդատ թագավորը դատ ու դատաստան է արել հին կրակատները, վերջապես ուրարտական Ռուզաս թագավորի քարե գրությունը:

Երբ կառքը կանգ առավ այն մուտքի առաջ, որով քուրմերն էին ներս ու դուրս արել և հերթապահ կանգնել կրակն անշեջ պահելու, — պատերի վրա տաքացող մի քանի խլեզներ բավական դանդաղաշարժ ու ծանրաբարո սողացին ու պահվեցին պատի ճեղքում, հայտնաբերելով եկվորներին, որ իրենք հող ուտող խլեզներ չեն, այլ ունեցել են հեթանոս կրակատան մոխիրը լիզող պապեր:

Ներս մտնելուց հետո, երբ սրբազանը աչքը տնկեց պահակի բոստանի սեխերին, որոնք կախ էին ընկել կրաշաղախի կտորների վրա, Հովնաթան Մարչը կանգնեց, աչքերը փոքրացրեց: Տեսարանն այնքան բարդ էր և տպավորիչ, որ անհրաժեշտ էր մի ակնթարթ աչքերը փոքրացնել, քիչ բան տեսնելու համար:

Մի ժամ հետո Արիստակես սրբազանը խոհեմություն համարեց նստել սովերում՝ սրտի տկարությունը պատճառ բռնելով, և զրուցել պահապանի փոքրիկ տղայի հետ, որ հենց մուտքի կողքին ցեխից տնակ էր շինում՝ իր ոճով, իր ճաշակով:

Իսկ Մարչը մերթ այս քարին էր մոտենում, զննում, մի քանի քայլ հետ կանգնում, բացականչում բառեր, որով իր հիացմունքն էր հայտնում, ոգևորությունն ու զարմանքը:

Մի ժամ էլ սպասելուց հետո, երբ կառապանն անհամբերությունից բարձրաձայն սկսեց տրտնջալ, Արիստակես արբազանը անհրաժեշտ համարեց տեղից վեր կենալ և ավերակների մեջ փնտրել Հովնաթան Մարչին:

Մարչը կանգնել էր սեպագրերով պատած քարի մոտ, աչքերը տնկել էր քարի գրերին: Ինչքա՛ն անքննելի և խոր խորհուրդներ ունի պատմությունը իր խորքերում պահած: Քսանյոթ դար առաջ ուրարտական Ռուզաս թագավորը կապույտ քարի վրա փորագրել է տվել իր կամքը և ասել գալիք սերունդներին հետևյալը.

— Ես եկա, Կոյիտի երկրին տիրեցի, քաղաք շինեցի, այգի տնկեցի, ջրանցքներ անցկացրի և իմ աստվածներին զոհ մատուցի:

Իրավունք չունե՞ր քսանյոթ դար հետո փղշտացի Հովնաթան Մարչը նույնն ասելու, երբ Նոր Եթովպիան կառուցվեք...

Միթե՞ երկիր չէ Նոր Եթովպիան:

Եվ Արիստակես արբազանն իզուր խանգարեց նրան: Հայտնի չէ՞ր, որ սեպագիր քարի մոտ Հովնաթան Մարչը, մի մեռած լեզվով, խոսում է ուրարտական Ռուզաս թագավորի ոգու հետ, հարցումներ է անում:

Հեթանոս իլեգներն ավելի խոհեմ եղան, քան քրիստոնյա եպիսկոպոսը:

6

Օրեր անցան, հուլիսն իր հերթը զիջեց օգոստոսին, սակայն շոգը մնաց առաջվա պես սաստիկ:

Շոգը չէր, որ պիտի նեղեր Հովնաթան Մարչին և հետ կասեցներ նրան ծրագրած գործից: Այն սիրտը, որ մսագունդ չէր, այլ հայրենիքի սիրով այրվող մոտոր, օր ու գիշեր բաբախում էր և փղշտական արյուն մղում երակներով: Արյան կաթիլներն ուղեղին սնունդ էին տալիս՝ նորանոր ծրագրեր հղանալու:

Մարչը տարվում էր անտառներում բսնող բոլոր վայրի տանձն ու խնձորը պատվաստելու Կալիֆորնիայից բերած ընտիր տեսակներով և թղթի վրա շարում էր գրոներ, որոնք երկիրը պիտի դարձնեին խնձորենու ու տանձենու մի անձայր պարտեզ:

Եվ երբ նրա առաջարկի վրա ծիծաղում էին կամ մեկը, մի հասարակ պաշտոնյա, որի երակներում արյան տեղ հոսում է ավշանման պղտոր ջուր, երբ այդ մեկն ամենայն անտարբերությամբ հայտնում էր, որ չիք են և անիմաստ այն ամենը, ինչ Մարչի ուղեղն է հղանում, — Մարչը այնպիսի մռնչյուն էր հանում և աչքերն այնպես էր խոժոռում, որ դիմացինը սարսափահար պիտի լիներ, եթե պաշտոնյա չլիներ:

— Կզարմանամ սա մարդկանց ուղեղին վրա: Երկիր մը ունին, որու նմանը չկա և չեն գիտնար երկրին համն ու հոտը:

Այսպես էր ասում Հովնաթան Մարչը բժիշկ Երանոսին (հիշո՞ւմ եք, ջրածտի պես ոստոստալ գիտեր), այն ժամանակ, երբ իրիկվան հովին քայլում էին փողոցի մայթերն աննպատակ մաշող բազմության հետ: Բժիշկ Երանոսը պիտի թեքվեր, նրա ականջին կամացուկ փսփսար, որ ինքը ոչ

միայն համամիտ է, այլ ավելին գիտե և ընկերաբար կարող է այդ ավելին միայն Հովնաթան Մարչի ազնիվ սրտին վստահել: Ու կամացուկ պիտի հայտնեք վերջին սենսացիան այն մասին, թե`

— Հայկոռպը Առժողկոմի կարասները չի տալիս... Ահագին աղմուկ, իրարանցում:

Սենսացիայից հետո բժիշկ Երանոսը պիտի չքանար, Հովնաթան Մարչին մենակ թողներ և անպատճառ գտներ մի ուրիշին` կարասների պատմությունն անելու, այս անգամ իբրև Հովնաթան Մարչից լսած լուր: Եվ դարձյալ վստահելով որպես ընկերական...

Անտառների պատվաստման առաջարկին մերժում ստանալուց հետո կարծում էք նրա սիրտը հանդա՞րտ էր մնում: Ահա քեզ մի ուրիշ հեռանկար, եկամուտի մի այլ անսպառ աղբյուր: Արմենիո բարակ աղիքները` ոչխարի, այծի աղիքները, որոնցով կարելի է ոսկիներ դիզել և անբավ գանձեր, եթե միայն հարկ եղած ուշքը դարձվի: Իսկ աղիքները փտում են, շները լափում են ոսկին, և երկիրը մնում է սակավարյուն ու գունատ:

Հապա որդան կարմիրը... Հիմա էլ մի հիմնարկի պահարանում, ուր խառնիխուռն թափված են թղթեր, ծրարներ, գործեր, թանաքի դատարկ շշեր, արաբական չորացած խեժ, հիմա էլ եթե քրքրեք այդ պահարանը, փոշոտված գործերի մեջ կգտնեք կապույտ շապիկով մի գործ, վրան գրած Փղշտացոց և Եթովպացոց: Քրքրե՛ք այդ թղթերը և դուք կտեսնեք Հովնաթան Մարչի ձեռքով գրած մի երկար առաջարկ, վաղուց անհետացած որդան կարմիրը վերականգնելու: Որպիսի խո՛ր մտքեր կան, հայրենաշունչ ի՛նչ բառեր, որոնց վրա, ավա՛ղ, փոշին նույնպիսի սառն անտարբերությամբ է նստել, ինչպես և ընդունվեց նրա առաջարկը: Գտնել հին թիթեռների ձվերը, որոնց մասին այնքան գովեստով խոսում է այսինչ մատենագիրը, այդ ձվերը գտնել և բազմացնել կարմիր թրթուրներ, որոնց մարմինը տալիս էր արնագույն ներկ:

Սակայն փղշտական մոտորը բաբախում էր ո՛չ միայն որդան կարմիրի, անտառի պատվաստման և աղիքների համար: Հիմնականը, որի շուրջը դառնում էր նրա ուղեղը, ինքը և իրեն հետ էլ Անթանոսյանը, Նոր Եթովպիան էր:

Այդ օրը, երբ Անթանոսյանը բարձրացավ սանդուղքով, մի քիչ հետո հյուրանոցի սպասավորը տեսավ, թե ինչպես Մարչը գնդակի արագությամբ իջավ սանդուղքով, միջանցքից թռավ, դուրս եկավ, ճանապարհը կորցրած ծիծեռնակի պես:

— Ի՞նչ պատահեց:

Անշո՛ւշտ, սպասավորի պարտքն էր բարձրանալ վերև, տեղում ստուգել եղածը, սակայն նա թերացավ իր պարտքը կատարելու և մեկնվեց հերթապահի բազմոցի վրա այնպիսի դիրքով, որ կարծես հայտնում էր.

— Միևնույն է, վեր չեմ կենալու:

Այն ժամանակ, երբ Անթանոսյանը սենյակում նստած ճակատն էր շոյում և քրտինքի փոշոտ կաթիլները ճակատից սրբում, հենց այդ ժամանակ Հովնաթան Մարչը կանգնել էր այն դռան առաջ, որի վրա գրված էր առանց զեկուցման... Անհամբերությունից նա քայլում էր նախասենյակում, մեկ էլ հանկարծ կանգնում, ունքերը կիտում և ձեռքը, սպիտակ, փափլիկ ձեռքը մեկնում այնպես, կարծես անտես մի մարդ վշտով ու զայրացած հարցնում էր.

— Ի՞նչ արիք...

Երբ Հովնաթան Մարչը նստել էր աթոռին և հարցնում էր պետին Նոր Եթովպիո հողերի մասին, հենց այդ նույն ժամանակ հյուրանոցում Անթանոսյանը կատարում էր սկսնակ դերասանի այն վարժությունները, որպիսիք արդեն սերտել էր Հովնաթան Մարչը նախասենյակում:

— Դավաճանություն՝ ւն ... Չար նախանձ, որ կրծում է որդի պես... Մեզ խոստանա՛լ և հետո՞ ...

Այդ հետոն հենց այն էր, որի համար էլ Անթանոսյանը այդ օրը եկել էր, արևի տակ փոշի կուլ տալով: Հաջի Խարաբ գյուղում ծանոթ մի գյուղացի ծիծաղելով հայտնել էր.

— Է՛, վարժապետ, հողերդ հրեն չափում են, ջո՛ւր են բերում, ջո՛ւր...

Եվ ի՞նչ տեսավ Անթանոսյանը հենց այն հարթության վրա, ուր պիտի լիներ Նոր Եթովպիան: Այստեղ, այնտեղ ձողեր, սեպեր, երկաթյա շղթաներ. մարդիկ, որոնք աշխատում էին, գրում, չափում: Ինչո՞ւ արևը չգարկեց նրանց և գետինը ճեղք չարեց կլանելու այն մարդկանց, որոնք սառնարյուն, առանց ոգևերության կտրատում էին դաշտը, ձևում, ինչպես զինվորական մասերից կապալով պատվեր վերցրած դերձակ:

Անթանոսյանը դիմեց նրանցից մեկին, որ քարտեզի վրա ինչ-որ գիծ էր քաշում և հաշիվներ անում:

— Իսկ ո՞ւր մնաց Նոր Եթովպիան:

— Մենք դեռ հաշվում ենք, ձևում: Կուզենան, թող շինեն, — ասաց մարդը:

— Պղծվե՛ց, պղծվեց փրկության կղզին...

Իհարկե, Անթանոսյանը խոհեմություն ունեցավ այդ բառերը մտքում ասելու և շրթունքները կրծոտելով հետ դարձավ Հաջի Խարաբ և այնտեղից էլ հյուրանոց: Սպասավորի տեսածը կատարվեց նրա գալուց տասը րոպե հետո:

— Այդ հողերը կան ռոռզման մեր ծրագրի մեջ: Հարուստ են, բարեբեր և մեծ ծախս չի պահանջվում:

Այսպես պետն էր խոսում:

— Կխնդրեմ հրամայեք Նոր Եթովպիո տեղը պարապ ձգեն: Ես հեռագիր քաշած եմ, այսօր վաղը պատասխանի կապասեմ: Բալիքյանեն լուր ունիմ, որ կյոբ գումար մը որոշած է հատկացնել Նոր Եթովպիո շինության... Դրամը կտրվի ամենավաղ տոկոսով, գրեթե անվերադարձ: Ես արդեն գրած եմ ուր հարկ է, շուտով հանգանակություն սկսելու: Լուր ունիմ, որ Արզենտինի մեր հայրենակիցները սիրահոծար են այդ ձեռնարկության և կփափագեն օր առաջ հայրենյաց հողի վրա տեղա...

— Գիտեմ, գիտեմ, — ասաց պետը: Էլ ուրիշ ի՞նչ պատասխան կարելի է տալ:

Նոր Եթովպիան պիտի ունենա չորս թաղամաս, համեստ եկեղեցի մը, մանչերու և օրիորդաց վարժարան: Բարեկամս ինծի կգրե, որ եթե այս գործը գլուխ բերվի, ինքը հանձն կառնե նոր քաղաքի շինության համար պետք եղած գամերը ձրիաբար տրամադրելու: Երևելի հայրենասեր է բարեկամս, և չեմ կասկածեր, որ ...

— Լա՛վ: Ե՞րբ եք մտադիր սկսելու քաղաքի շինությունը:

— Աճպարարելու հարկ չկա, կարծեմ: Նամակներ դրկած եմ թե՛ Բարեսիրաց մարմնին և թե՛ ազգային այլևայլ հիմնարկներու: Ամեն տեղ ալ խանդավառությունը մեծ է և, ես կկարծեմ, որ նյութական խոշոր օժանդակություն մը պիտի ըլա, եթե... Եվ ատկե գատ (ներեցեք, որ կխլեմ Ձեր

այնքան թանկագին ժամերը), որոշած ենք ցուցակագրություն սկսիլ: Ամենն կարևորն այդ է, թե քանի՞ փոշտացի կա երկրեն դուրս և ներս, որովհետև Բալիքյանի բարեհաճ ցանկությունն է քաղաքի մեջ տեղավորել փոշտացոց և...

— Իսկ...

— Այդպես պաղ մի՛ նայեք գործին: Ես մարդիկ դրկած եմ զանազան կողմեր իմանալու, թե ո՞ւր կմնան փոշտացոց և եթովպացոց բեկորները: Եթե դուք անգամ մը տեսած ըլլայիք, թե ի՞նչ պատվական երկիր էր փոշտացոց աշխարհը, Եթովպիա քաղաքը: Մատթեոս Ուռհայեցին կվկայե, որ ութերորդ դարին Եթովպիան ուներ...

— Գիտե՞ք ինչ: Այդ ամենը բարի... Մենք մեր խոստումից հետ չենք կենա: Կառուցեք այդ քաղաքը կամ գյուղը և ինչքան շուտ, այնքան լավ:

Պետը ձեռքը գրչին այնպիսի վճռականությամբ մոտեցրեց, որ Մարչը մտքում ասաց.

— Ալ լմնցավ, ելի՛ր ու նորեն խնդրե՛:

— Ուրեմն խոսք կուտաք, որ հողը մեզի պիտի հատկացնեք և այն ժամանակ...

Այո՛, ձերն է, կապասենք...

Էլ ուրիշ ի՞նչ էր մնում Մարչին, եթե ոչ ճեպընթացի նման փողոցում ոչ ոքի և ոչինչ չնկատելով հասնել հյուրանոց և հասնելուց անմիջապես գրկախառնվել հավատարիմ Անթանոսյանի հետ, որը նրա բացակայության ժամանակ Արմենիո պատմական անցյալը վերաքննելով, տասնմեկերորդ դարի շեմքին էր, երբ Մարչը բացականչեց.

— Փրկվա՛՛ծ է՛ Նոր Եթովպիան...

Այդ օրը Անթանոսյանն ու Մարչը միասին նախաճաշեցին: Ճիշտ է, բժիշկ Երանոսը մոտեցավ նրանց, բայց Անթանոսյանին կասկածանքով դիտելուց հետո հեռացավ այն արտահայտությամբ, որ ունենում է մարդ, երբ փողոցի ծայրին երևացող մեկին իր մտերիմին նմանեցնելով, արագաքայլ վազում է, մոտենում և...

— Ներեցե՛ք, դուք այնքան նման էի՛ք...

Խոսակցությունը փոշտացոց մասին էր: Մարչը հանձնարարեց Անթանոսյանին փոշտացիներ և եթովպացիներ գտնել և հայտնել, որ քաղաքը հիմնվում է ամենաձեռնտու պայմաններով:

— Հայրենակիցները դրամ կուտան... Ամուսնացողներուն՝ մրցանակ: Տասը զավակ ունեցող մայրերուն՝ ցմահ կենսաթոշակ: Փոխասաց մանուկներուն՝ ձրի ուտում... Ցուցակն աճապարանոք ինձի դրկե, հայտնեմ ուր որ անկ է... Չմոռնամ ըսելու, որ Եթովպիո բնակիչներու կրծքին վրա նշան մը պետք է կախել, վրան Բալիքյան Անդրեասի անունը գրված:

Անթանոսյանն ուտում էր: Անթանոսյանը ժպտում էր, և նրա հոգին թոկը կտրած և պարտեզն ընկած հորթուկի պես մեկ վեր էր թռչում, մեկ ցատկոտում խոտերի վրա և ուրախությունից բառաչում:

— Տեր Հուսիկն ալ ես կհայտնեմ, որ պատրաստ մնա:

Այդ օրը եթե մեկը քաղաքից հեռացավ թներ առած, եթե մեկը մինչև կայարան հասնելը աչքերը երկնքից ցած չխոնարհեց և գնացքում օրորվելիս տոմսակի փոխարեն կոնդուկտորին Հովնաթան

Մարչի այցետոմսը մեկնեց, — այդ մեկը Անթանուսյան Հմայակն էր, ապագա մեծ քաղաքի հիմնադիրներից, որ նոր քաղաքին էր նվիրել սիրտն ու հոգին:

Հյուրանոց գալով Հովնաթան Մարչը սեղանի վրա մի քանի նամակներ գտավ և մի հրավիրատոմս՝ մասնակցելու Գրասիրաց ընկերության հավաքույթին, նվիրված քանքարավոր քնարերգակ Տաղավարյանի ծննդյան հարյուրամյա տարելիցին: Մարչն ազահույամբ բաց արեց կապույտ ծրարը:

— «... Կգրեք, որ հաջողակ եք: Հոս Ձեր անունին շուրջը կդառնա ամեն ինչ... Սիրտս որքան ուրախ է, եթե գիտնայի՝ ք...: Կհիշեմ օրը, երբ մեկնեցաք և կմխիթարեմ զիս այն մեծ գործով, որուն ղեկավարն եք: Նորություններ չկան... Անցյալ օրը Ձեր բնակարանը գացինք: Ամեն ինչ առաջվա պես է: Կուղարկեմ անթիվ ողջույններ...: Բախտավոր սեպեցեք Ձեզ, որ հայրենի հողի վրա կկոխեք: Հանգանակությունն արդեն սկսած ենք: Գումար մը կա: Գրեցեք՝ մեր հայրենակիցները պետք ունի՞ն հագուստներու, կոշիկներու... Բավական հավաքած ենք...»:

Մարչը մի անգամ էլ նայեց նամակի այն տողերին, ուր ասված էր «Սիրտս որքան ուրախ է... Կհիշեմ օրը...»: Մարին էր աջյան, ոսկեգանգուր խոպոպիկներ և շրթունքներ, որոնց նմանը չկան օվկիանոսի երկու ափին էլ: Բնակարանը... Եվ այլն, և այլն: Դեպքեր, որոնց վերհիշելիս Հովնաթան Մարչը իրավունք ուներ մահճակալի վրա պառկելու և աչքը անթարթ հառելու նամակին: Սպիտակ, փոքրիկ ձեռք... Գրում է... Գուցե հենց այստեղ ժպտաց: Բայց ինչո՞ւ չի ասում այդ մասին կապույտ ծրարը, որ կտրել է նույն ճանապարհը և հասել Փոքր Ասիայի հեռավոր խորքը:

Երկրորդ նամակն ավելի թև տվավ Մարչին: Գրողը ընկերն էր, Բարունակ Ճիթեչյանը, Եթովպական մամուլ թերթի խմբագիրը: Ինչքա՛ն են միասին ճակատամարտել և ի՛նչ օրեր են ապրել: Նամակից ավելի լավ ազդեց նրա վրա իր նկարը և թերթում տպած հոդվածը, որ Բարունակն ուղարկել էր նամակի հետ:

Ահա նա, Հովնաթան Մարչը... Լայն ճակատ, մազերը խնամքով սանրած գլուխ և աչքեր, որոնց մեջ եթե կայծակներ չէին փայլատակում, համենայն դեպս հանգամ մոխիր էլ չկար: Իհարկե կլիշեն ավերել էր դեմքի այն արտահայտությունը, որ ուներ Հովնաթան Մարչը և որի մասին դժվար է գրել: Միննույն է, չես տա միամիտ այն վիշտը կամ վշտոտ միամտությունը, աչքերի կապույտի մեջ քարացած այն արտահայտությունը, որ պիսին կա ուղտի աչքերում, երբ բեզարած նստում է և տատասկ որոճում:

Ի՞նչ էր ասում Եթովպական մամուլը Հովնաթան Մարչի մասին... «Ծնած է Եթովպիա քաղաքի մեջ: Առաջին կանչի հետ ան հայրենիքի փրկության մասին աղաղակած... Եվ ահա վերջին հերոսությունը: Ճամփա էլնել հեռո՛ւ, բայց հարազատ աշխարհը մը, ուր կարիքի մեջ կտառապին... Հսկա ծրագիր մը, որուն ի գլուխ բերելուն անտարակույս ենք, քանի գործին ղեկավարն է ազգանվերն Հովնաթան Մարչ, որուն խիզախ ճանապարհորդությունը, վտանգներով և անակնկալներով լեցուն, մոռնալ կուտա մինչև հիմա եղած նման դեպքերը»:

Հասկանո՞ւմ ես, Հովնաթան Մարչ...

— Քո անունը պիտի հիշվի դարեդար:

Այս ամենը կարդալուց հետո հանցա՞նք է միթե մազերը շոյել, կանգնել պատուհանի առաջ, մերթ հայելու մեջ սեփական դեմքը դիտել, զանազան դիրք ընդունել և ապա հայելին դեն նետելով աչքերը

հատել հեռվի մշուշում երևացող Արարատին և հղանալ այնպիսի մտքեր, որոնցից սիրտը բաբախում է սովորականից արագ:

Եթե մեկը դռան ճեղքից նայեր, կտեսներ, թե ինչպես Հովնաթան Մարչը ճեմում էր սենյակում, մերթ կանգնում, հոնքերն իրար տալիս և ինքն իր հետ խոսում կամ հանկարծ հետ դառնում և աչքը լվացարանին դարձնելով, շրթունքները շարժում: Եթե այդ բառերը դուրս թոնեին... Կցնդեր աշխարհը, աշխարհի հետ էլ անթիվ, անհամար բազմություն: Լավ էր, որ դուռը փակ էր:

Սպասավորը զարմացավ, երբ մի քիչ հետո, Հովնաթան Մարչի մաքուր սրբած կոշիկները ձեռքին, ներս մտավ:

— Կնիկը մեռել է, — մտածեց սպասավորը, երբ դուռը դրեց:

Բայց այդպես մտածելը միայն սպասավորի տկարամիտ լինելն էր ցույց տալիս: Ինչո՞ւ պիտի լաց լիներ Հովնաթան Մարչը, ինչո՞ւ նրա խնամքով սանրած մազերը պիտի ցրվեին, խառնվեին իրար, ինչո՞ւ նա գլուխը պիտի առներ ձեռքերի մեջ և շրթունքները կրծոտեր, երբ քիչ առաջ ամբոխներին շանթանման բառեր էր շարտում և Արարատին ի տես շոյում մազերը:

Երբորդ նամակը, կարճ ու չոր, երբորդ նամակը, որի տակ ստորագրել էր Անդրեաս Բալիքյանի գոհարագարդ ձեռքը, — այնպիսի արհամարհանքով էր նայում Հովնաթան Մարչին, ասես ուզում էր ասել.

— Ես թուղթ չեմ, այլ իմ տիրոջ հրամայող ձայնը...

«... Հատակագծեն կերևա, թե Եթովպիո տեղը խորդ ու բորդ է: Հովոտ տեղ է կըսեն այդ երկիրն ճանչցողները: Հոդ կտառապին բազմատեսակ հիվանդությամբ և մանավանդ որ գազաններ կան մոտները: Հարմար տեղ մը չկըցա՞ք ընտրել: Հայրենակիցներու ցանկը դրկեցեք՝ նայիմ: Տեսա՞ք Վեհափառ հայրը, օրհնությունը առի՞ք: Նյութական օգնություն շատ մի հուսաք, գործերնիս հաջող չեն երթար: Քաղաքին տեղը շտկելէ հետո հայտնեցեք ինծի: Խնդրա՞ծս չմոռնաք բերել: Դուք վերցուցեք մայր Արաքսի ջուրեն: Նաև տեղեկացուցեք բուրդի գինները: Լավ գորգերը քանի՞ն՞ վ կարելի է գնել...»:

Այս էր Բալիքյանի նամակը: Ի՞նչ, մի՞ թե ցնորք է Նոր Եթովպիան, և ո՞վ է ասում, թե տեղը հարթ չի՞: Երբ Հովնաթան Մարչը տեղը նստեց, աչքերը տրորեց, նա ուզում էր ասել, որ եթե ամպը ծածկում է արևին, այդ չի նշանակում, թե արևը գոյություն չունի:

Ճաշից հետո նրա գրած նամակները հենց այդ էին ապացուցում, որ արևը գոյություն ունի, որ երկիրը կարող է կորցնել իր ուղին և տիեզերքի անհունության մեջ հոլի պես ֆռռալ, բայց Նոր Եթովպիան պիտի լինի:

«... Մերայնոց երագն է այս, որ մարմին կառնե, սիրելիդ իմ Բարունակ: Ամեն կողմե շնորհավորանք և խնդակցություն կստանամ այս ձեռնարկած գործիս համար: Ցուցակագրումը շուտով կլմննա: Ստույգ է, որ հազարե ավելի փղշտացի ու եթովպացի կապրին այս երկրին մեջ: Մարդ դրկած եմ մաքիններու ետևեն: Ժողովրդին պետք է մաքիներ տալ: Ծրագրած եմ հոյակապ հանդես մը սարքել հիմնադրումի օրը: Ա՛խ, եթե գիտնայիր, սիրելիդ իմ Բարունակ, սքանչելի երկիր է սա Արմենիան: Մինակ ժողովրդին դաստիարակության գործը սխալ կընթանա: Ամենքն ալ վարակված են տեսակ մը թույնով. շատ անգամ ըսածնին չես հասկնար, ցեղակիցդ կխոսի՞, թե՞ օտարական: Հոգ չէ, երկիրը կմնա, հոյակապ վանքերը: Քեզի գրած եմ Էջմիածին կատարած ճամփորդությանս

մասին: Հոս ակ կան սիրանվեր հայրենակիցներ: Նոր Եթովպիան պիտի ըլլա երկրին սիրտը, և բոլոր երակները պիտի բացվին անոր մեջ: Անգամ մը տես պարոն Բալիքյանին և համոզե, որ գործը զոհ կը պահանջե ամենքես, ըսե՛ թող հոգ չընե: Քաղաքին վայրը շատ աղվոր է: Հոս պակասություն շատ կա: Ուրիշ անգամի հետաձգելով այս մասին գրելս, ազնիվ սրտիդ կապավիներ և կուղարկեմ Նոր Եթովպիո հողեն բոլոր հայրենակիցներուս բյուր ողջույն: Ի՞նչ կընե Բարեսիրաց մարմինը: Հանգանակությունը չմոռանաք...»:

Եթե նա կարող էր զեղել իր զգացումները Բարունակ Ճիթեյանին գրած նամակում, նույնը չէր կարող անել Բալիքյանի հանդեպ: Բրդի և գորգի գները հաղորդելուց հետո Հովնաթան Մարչը էջմիածնից ստացած օրհնության թղթի մասին հայտնեց:

— «Երջանիկ պիտի ըլլամ անձամբ մատուցելու Ձեր անվամբ ստացած թուղթը և Մայր աթոռի օրհնությունը»:

Այդ գրելուց հետո՝ Հովնաթան Մարչը հայտնեց, որ Բալիքյանի բոլոր ցանկությունները կկատարի, և ենթադրելով, որ արդեն Բալիքյանի ներսում հայրենասիրությունը փոթորկում է նամակի այդ մասն ընթերցելուց, — Մարչն զգուշությամբ ավելացրեց.

«Նյութականի կարիքն սկզբին պիտի ըլլա, անկե վերջ իրենք կըհատուցանեն Ձեզմե ստացած դրամը: Ամեն օր հարյուրավոր աղերսագիր կստանամ Ձեր անունով գրած: Ամենք ակ հայրենակիցներ են, կփափագեն բնակիլ Նոր Եթովպիայում: Պանքային միջոցով դրամ փոխադրեք... Հիմնադրումը սեպտեմբերի 4-ին, Ձեր ծննդյան օրը: Այդպես է հայրենակիցներու միահամուռ ցանկությունը: Կլսեմ, թե կառավարությունը ևս որոշած է Ձեզ շնորհակալության թուղթ դրկել: Ձեր անունը մեզի վահան դարձուցած ենք և հաջողությամբ կաշխատինք: Նախորդ թվակրիս մեջ հիշած էի, որ ուսուցիչն ու քահանան պատրաստ են: Երկուքն ակ երևելի հոգիներ են, մեր նախնի բարքերով: Կհուսամ, որ դրամի առաքումը չէք ուշացներ: Հայրենակիցներու որոշմամբ ամենքն ակ կրծքին վրա Ձեր անունը փորագրած նշաններ պիտի կախեն հիմնադրումի օրը: Հինգ արու մանչ ցուցակ ըրած են, որոնց մայրերու անգուսպ ցանկությունն է կնքել զանոնք ավագանի մը մեջ Նոր Եթովպիայի և հինգին ակ անվանել Անդրեաս: Կհուսամ, որ Ձեր անունը չէք մերժիլ շնորհելու փղշտական մանուկներուն...»:

Այս ամենը գրելուց և ծրարները կնքելուց հետո Հովնաթան Մարչը թեթևություն զգաց: Սև ամպն անցավ, և ոգևորության արևը նորից շողաց:

— Խելձել է պոլսեցին, — մտածեց սպասավորը, երբ Հովնաթան Մարչը սուլելով իջավ սանդուղքներով և քայլերն ուղղեց դեպի այն շենքը, ուր գրասիրաց հավաքույթը պիտի տոներ Տաղավարյան բանաստեղծի հարյուրամյան:

Հովնաթան Մարչը դռնից ներս մտնելու ստիպված եղավ լուցկի վառելու, մութի մեջ դուռը գտնելու համար: Եվ որքա՞ն մեծ եղավ նրա զարմանքը և ուրախությունը, երբ մութքի մոտ տեսավ սպիտակամորուս մի մարդու և բժիշկ Երանոսին: Բժիշկն իսկույն մոտ վազեց, նրա թևից բռնեց:

— Ձեզ էինք սպասում: Մենակ կդժվարանայինք սրահը գտնել:

Եվ մինչև Մարչը աչքերը բաց ու խուփ անելով կվարժվեր միջանցքի մութին, բժիշկ Երանոսը կարկուտի պես վրատվավ:

— Մոռացա ծանոթացնել, Դրաստամատ Խաչատրյան, երևի...

— Ա՛հ, ինչպես չէ, շատ ուրախ եմ...

Ծերունին չկարողացավ բառերն իրար կապել: Եվ մյուս միջանցքն անցնելով, ուր ճրագի աղոտ լույսը կար, Մարչը ձեռքը մեկնեց և թոթվեց Դրաստամատ Խաչատրյանի պառավ ձեռքը, որ 19-րդ դարու վերջին գրել էր Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսի հրաշագործությանց պատմությունը, իսկ 20-րդ դարում՝ այդ նույն պատմության երկրորդ հատորը: Եվ այդ հատորի հրատարակության հոգսն էր, որ բժիշկ Երանոսի դրդմամբ Խաչատրյանին մուտքի մոտ սպասեցնել էր սովել մոտ կես ժամ:

Սրահը գետնափոր քարայրի էր նման, և երբ Մարչը ներս մտավ, ներկա եղողների մեջ մի շշուկ անցավ: Բժիշկ Երանոսը սարկավագի պես աչքերը խուփ, ծանոթ շարականը կարդաց.

— Խոյեցյան Սերովբ, մեր վաստակավոր պատմաբանը: Անշո՛ւշտ գիտեք:

— Հարկա՛վ, մի՞ թե, շատ ուրախ եմ...

— Ահա Կովկասի Հայոց կուլտուր-կրթական ընկերության նախագահ Շահնագարյանը...

— Ա՛հ....

— Ինչպե՞ս եք, ինչպես եք հավանում մեր երկիրը...

— Գրիգոր Լեոնական, վեցերորդ կամավորական գնդի հրամանատար, Բասենի անպարտ հերոսը, այժմ Գրասիրաց ընկերության քարտուղար:

Լեոնականը Հովնաթան Մարչի ձեռքը սեղմեց զինվորականի կտրուկ շարժումով ըստ վաղեմի սովորության զինվորական պատիվ տալով նրան:

— Կհիշե՞ք ձեր բոլոր զինվորներուն:

— Մեկ-մեկ:

— Անթանոսյան Հնայակին կհիշե՞ք:

— Վախկո՛տ դեգերտիր: Մի անգամ պիտի գնդակահարեի:

Լեոնականը ձեռքը գրպանը տարավ, թեն գրպանում կրակելիքը միայն լուցկու տուփն էր: Սակայն նկատելով Հովնաթան Մարչի հանկարծակիի գալը, ժպտաց ու ավելացրեց.

— Բայց լավ եղավ, որ աչքիս չերևաց: Հետո իմացա, որ հանցավորը ուրիշն էր...

— Տեսնո՞ւմ եք... Ես միշտ էլ ասել եմ, որ դիպվածը մարդու կյանքում վճռական է, — ասաց բժիշկ Երանոսը, թեկուզ երբեք այդպիսի բան չէր ասել:

— Սա էլ մեր հարգելի հայրիկը: Իր ամբողջ կյանքը նվիրել է հայրենիքին, — ասաց բժիշկը, առաջ հրելով կարճիկ ու նիհար մի ծերունու, որի մի կողմ ծռած վիզը խեղճացնում էր դեմքը ու տալիս նրան այնպիսի արտահայտություն, որ ասում էր.

— Հիմա ես տաշեղի կտոր եմ: Ինձ հանգիստ թողեք:

Քիչ հետո հավաքույթն սկսվեց: Նախագահ Շահնագարյանը (Կովկասի կուլտուր-կրթական) նիստը բաց արեց այնպես թույլ ու բեզարած, կարծես ուզում էր ասել, որ առանց իր խոսելու էլ նիստը իրեն-իրեն կբացվեր:

Տաղավարյանի մասին խոսեց թեմական դպրոցում քսան տարի հայոց գրականության դասատու Տեր — Հովնանյանը, որի միալար ու տրտում նվազի պես հնչող բառերը շատ շուտով քնաբեր եղան պատմաբան Խոյեցյան Սերովբի, Պետրոս Գետադարձի և ուրիշ մի քանիսների համար: Նույնիսկ Հովնաթան Մարչը հորանջեց: Եվ եթե Գրիգոր Լեոնականը ստեպ-ստեպ հագում էր, անշուշտ, այդ արթուն մնալու քողարկված միջոց էր, թշնամուն չմատնելու համար իսկական նպատակը:

Ծափահարություն եղավ: Բայց այդ ծափահարությունը կարելի էր բացատրել նաև ճառը վերջանալու ուրախությամբ: Եվ երբ բժիշկ Երանոսը քնած աչքերը բաց ու խուփ անելով, ծանրացած գլխի համար մի հենարան էր փնտրում, հանկարծ Հովնաթան Մարչը մոտեցավ ամբիոնին: Ննջողներն սթափվեցին:

— Հայրենակիցներ՝, այսօր մեծ մարդու հարյուրամյա տարելիցին իմ խնդակցությունները կհայտնեմ օվկիանոսի մյուս ափը ապրող ցեղակիցներու կողմեն: Ո՛չ, մեռած չէ այն մեծ մարդը, որ քունեն գարթեցուց այս ժողովուրդը և ըսավ. ելի՛ր, ազգ, ժամը հնչեց...

Բժիշկ Երանոսը այնքան փոքրացավ... Եթե հնար լիներ սեղանի տակ պահվելու, ապա կամացուկ դուրս ծլկելու: Ինչե՛ր է խոսում, եթե լսեն...

— Այո՛, հնչեցուց շեփորը և ոտքի ելավ ցեղը, նվաճելու իր հայրենի անդաստանը, ուր խուժադուժ...

Բժիշկ Երանոսը փողոցում այնքան արագ էր վազում, ասես մահամերձ հիվանդ ուներ, որի վայրկյանները հաշված են: Նրա հետևից, բայց փողոցի մյուս մայթով, ոտները քարշ էր տալիս Դրաստամատ Խաչատրյանը, երկրորդ անտիպ հատորի հեղինակը: Իսկ Հովնաթան Մարչը մոնչում էր, թափահարում գլուխը, գլխի հետ էլ մագերը.

— Դարերը կանցնին որպես տարիներ, տարիները կթվան ժամեր, ժամերը վայրկյանի արագությամբ կսլանան, և հավիտենական երջանկությունը իր թները կփռի այս երկրի վրա...

Գրիգոր Լեոնականի հազը սաստկացավ: Դահլիճում Խոյեցյան Սերովբը չէր երևում: Շահնագարյանը (Կովկասի կուլտուրա-կրթական) հայացքն ի գուր էր ման ածում նոսրացած շարքերում, փոխնախագահ Ալավերդյանին գտնելու և իր տեղը նրան զիջելու համար: Փոխնախագահը տուն էր հասել ուրիշ փողոցով և հասնելուց գլխին թաց շոր էր դրել:

— Ի՞նչ է Նոր Եթովպիան, սիրելի հայրենակիցներ, եթե ոչ ցեղի տառապած հոգու համար սպեղանի, փրկության կղզի, գլխովին ոչնչանալու վտանգի դեմ: Սրբազան մի անոթ, ուր պիտի պահ տանք մեր ինքնությունը, թաքստոց և ամուր պատասպարան, եթովպական, փղշտական ցեղերի բեկորները փլուզումե՞ գերծ պահելու: Այս պահի...

Գրիգոր Լեոնականը հազաց, սկսեց շրթունքները կրծոտել: Դահլիճի կիսամութում ոչ մի գլուխ չէր երևում, իսկ Հովնաթան Մարչը խոսում էր, բառերի հետ թուքի կաթիլները թռչում էին նրա բերանից և աշխարհին ավետում նո՛ր, չլսված պատգամներ:

7

Կառքը ճանապարհով գլորվում էր եզան սայլի դանդաղությամբ, որովհետև ոչ միայն ճանապարհին էր վատ և կառքի ռետորները խախուտ, մի քանի տեղից երկաթե լարերով կապկպված, ոչ միայն ձիերն էին լղար, աչքերը ճպոտտ, պոչի մագերը նոսր ու կողքի ճաղերը ցանկապատի փայտերի պես դուրս ցցված, — այլև ծանր էր այն բեռը, որ բարձած էր կառքին:

Բեռ է ասվում, որովհետև զանազան պայուսակների, տուպրակների, թղթի փաթեթների ու կողովների միջից հազիվ էին երևում երկու գլուխ, որոնց տերերին էին տանում լղար ձիերը, բոլոր կապոցներով հանդերձ, որոնցից մեկի մեջ տեղաշոր էր, մյուսի մեջ ուտելիք, կողովների մեջ սեխ ու ձմերուկ և այն բոլոր բարիքները, ինչ օգոստոս ամսում տալիս է Արարատյան դաշտը:

Եթե ուշադրությամբ դիտեր մեկն ու մեկը փոշու մեջ գլորվող կառքն ու կառքի մեջ նստողներին, այդ մեկն անպատճառ պիտի տեսներ, որ բարակ ու երկար վզի տեր մարդը ուսին որսորդական հրացան ուներ:

Ընթերցողն արդեն գուշակեց, որ ուղևորներից մեկը Հովնաթան Մարչն էր, մյուսը՝ հրացանակիրը՝ Անթանոսյան Հմայակը, և որովհետև ձիերի դունչը հարավ էր դարձրած, ուրեմն և պարզ էր, որ նրանք Նոր Եթովպիա չէին գնում, այլ մի ուրիշ վայր:

Ճանապարհին, ինչպես ասում են, կառքը բարև չէր առնում, բարև չէր տալիս անցնող ու դարձող քարավաններին, թեկուզ բոլորն էլ զարմանքով էին նայում իրերի մեջ թաղված ուղևորներին:

— Շոգից չեն ճաքո՞ւմ, — հարցրեց Նազարապատ գյուղացի մեկը, երբ կառքն անցավ կողքով:

Մարչը չլսեց նրա հարցը, իսկ Անթանոսյանն այնպիսի հայացք նետեց կողովների արանքից, ասես ուզում էր նազարապատցուն տեղն ու տեղը խանձել:

Հովնաթան Մարչը մտածում էր: Էլի նույն հարթությունը, որի վրա անպետք մացառներ կային, չորացած փշեր, իսկ ուր ջուր էր հասնում, հողը կատաղի արգավանդություն էր ցուցադրում՝ փարթամ այգիներով, բամբակի ու ցորենի արտերով: Ինչպե՞ս է, որ նիհար, տգեղ ու կեղտոտ շորերով կինը ծնում է զարմանալի գեղեցկությամբ մի մանուկ, որի կաթնագույն շրթունքները ծծում են մոր չորացած, պարկերի պես կախ ընկած ստինքները: Ծծում է մանուկը, թաթով շոյում այդ պարկերը և ժպտում: Ի՞նչ հզոր հյույժ կա սմբած մոր մարմնի մեջ:

Եթե երկիրը դռնբաց նիստ լինի, հավաքվեն նրանք, մաքուր արյուն եթովպացիք, իրենց վրանները զարկեն տափարակի վրա և կաթնակեր մանուկների պես կախ ընկնեն մոր պտուկներից, աճեն, բազմանան, երկիրը դարձնեն եթովպանոց...

Նախընթաց երեկոյան նկուղի պես մութ թեյարանում, ուր Ավետիս աղան, ճեզվեյով սուրճ էր եփում և Պուլտ սուրճ հրամցնում պատվական հյուրերին (որոնց համար չէր, իհարկե, պատին կախած ազդը՝ ապառիկ ոչ մեկի, չենք դիմանար), — նախընթաց երեկոյան սրճատանը Գրիգոր Լեոնականը մաշված, տեղ-տեղ թղթով կպցրած քարտեզի վրա (վեցերորդ կամավորական գնդի շտաբ) ցույց էր տալիս, թե որտեղ ինչե՛ր կարելի է անել և ինչե՛ր են արված այն ժամանակ, երբ... (պարզ չե՞ միթե), և դեռ ինչե՛ր պիտի արվե, եթե մեկ էլ... Խոսքը բախտի անիվի մասին էր:

Բժիշկ Երանոսը համամիտ լինելով Լեոնական Գրիգորին, խոսում էր ցածր ձայնով: Թեկուզ նրա խոսքերը ըստ մեծի մասի այո, իհարկե էին, բայց և այնպես դավադրության ազդանշանի բառեր էին թվում իր, բժիշկ Երանոսի և Անթանոսյան Հմայակի համար, որ նախկին հրամանատարի հանդեպ տաճած ակնաձանքից, նստել էր հեռվում և սուրճը փոքր ումպերով կուլ տալով նայում էր քարտեզի վրա խոնարհած գլուխներին այնպիսի հայացքով, որ ասում էր.

— Պանծալի քաջեր, հերոս հայրենյաց...

Մարչը արծարծում էր մտքեր, որոնցից Ավետիս աղան էլ կսարսափեր, եթե լսեր ու հասկանար: Ինչո՞ւ տափարակի վրա պիտի բսնեն փշեր և ոչ ուրարտական կորեկ, ինչո՞ւ երկիրը պիտի կոխ տան մարդիկ, որոնց երակներում փղշտական մի կաթ արյուն էլ չկա, ինչո՞ւ հայրենի մթնոլորտին ածխաթթու պիտի խառնեն այլազգի թոքեր այն ժամանակ, երբ ցեղակիցների թոքերը թունավորվում են օտար երկրի թթվածնով, կորչում է լեզուն, ցեղի տիպարը, հալվում է, ձուլվում...

Հանկարծ... Բժիշկ Երանոսի աթոռն ընկավ, մուտքի առաջ ցցվեց միլիցիոները, նայեց սրճարանի մարդկանց: Հովնաթան Մարչը դեմքը ծռմռեց, ու նրա դեմքին քարացավ երկու բառ.

— Ինձի կրներես...

Անթանոսյանի բկում սուրճի մի ումպ պնդեց, ձյութի պես փակչեց կատիկին: Չկարողացավ կուլ տալ:

Միլիցիոները Ավետիս աղային հիշեցրեց տուրքի ժամկետի լրացման մասին ու հեռացավ:

— Կայնենք, ձերին մի քիչ կեր տանք: Մեռանք շոգից, — ասաց կառապանը, երբ կառքն անցավ Նազարապատի կամուրջը և կանգ առավ ուռենիների շվաքի տակ:

Կառապանը կողովներն ու կապոցները գետնին դարսեց, որից հետո իջան ուղևորները, որոնց ուսերից կախված էին ջրամաններ, հեռադիտակ, հացի շորով փաթաթած շշեր և այլն: Անթանոսյանն այդ կերպարանքով նման էր քարվանի նառ ուղտի՝ գորգերով, գունավոր փնջերով, մեծ ու փոքր զանգուլակներով:

— Բարև՝ ձեզ, — ասաց մեկը, որ կառքի կանգնելը հեռվից տեսել էր ու մոտեցել:

— Բարև, աս ի՞նչ գյուղ է:

— Նազարապատն է: Ավերակ գյուղ էր, հիմա վերաշինված է:

— Բնիկնե՞ր են, — հարցրեց Մարչը:

— Ամեն տեղից կան: Գաղթականներ էլ կան. մշեցի կա, բուլանրխցի: Մի քանի տուն էլ քուրդ կա:

— Քո՞ւրդ...

— Այո՛, քսանչորս նաֆար են:

— Քո՞ւրդ: — Այդպես ասողը Անթանոսյանն էր: Այդ ասելուց հետո հայացքը Մարչին հառողն էլ նա էր:

— Հրամանքնիդ ո՞վ էք...

— Ես խորհրդի քարտուղարն եմ, ինքս էլ կուսակցական...

Մարչը շրթունքները լիզեց: Ինչքան շո՛ւտ էին չորանում: Իսկ Անթանոսյանի աչքերը պղտոր ջուր էին:

— Բնի՞կ էք:

— Ո՛չ, — ես Վանի կողմերից եմ:

— Վանա երկրե՞ն...

— Այո՛, բայց հիմա էստեղացի եմ:

Ահա քեզ խաթարված հոգի, մոլորյալ ոչխար, որ մի խուրձ խոտի վաճառել է հայրենի մտուրը: Հովնաթան Մա՛րչ, ինչո՞ւ շփեցիր ճակատդ, ինչո՞ւ ծարավ զգացիր և թիկունքդ քրտնեց:

— Դպրոց կա՞:

— Ինչպես չէ: Դպրոց, խրճիթ, լիկկայան: Անգրագիտությունը վերացված է 60 տոկոսով, նաև կանանց մեջ: Գյուղս ունի փոկ, 74 անդամով, որից կին՝ 23 հոգի, շինարար սեկցիա, նորոգված են կամուրջները և հանդամեջ տանող ճանապարհները: Ունենք նաև...

— Կեցիր, այդ ամենը ո՞վ քեզի ըսավ...

— Ես եմ հաշիվը տանում, չէ՞: Ամեն ամիս զեկուցում ենք տալիս շրջանին:

— Հոս չկա՞ն փոշտացոց երկրեն վերաբնիկներ, եթովպացիք չկա՞ն...

— Էդպես ազգ մեր գյուղերում դժվար կճարվի: Ասորի կա:

— Ազգ չէ՛, բարեկամ, ցեղ են ասում... Պատմությունը չէ՞ս գիտեր: Արշակ թագավորը երբ գործով անցավ...

Բայց Անթանոսյանը Մարչի թևից ծածուկ քաշեց, նայեց աչքամիջին: Դրանից էր, որ Մարչի խոսքի շարունակությունն այսպես ստացվեց.

— Զորքով անցավ և ... վերադարձավ:

— Կարելի է, կպատահի: Մեզ հայտնի չի: Այն ժամանակ երևի փակ տնտեսություն էր:

— Ամեն ինչն էլ կար...

Եղավ պառուզա, որի ընթացքում երկու կողմ էլ լարված ուշադրությամբ զննում էին իրար:

— Էթանք, եդացանք, — ասաց կառապանը:

— Խոր Վիրապի ճանապարհն այս չէ՞, — հարցրեց Մարչը քարտուղարին, կողովների ետև տեղավորվելուց հետո:

— Այդ կողմերում կլինի: Չեմ տեսել, — ասաց նա:

Կառքը շարժվեց և գլորվելով անցավ փողոցներով: Գյուղի առօրյան էր՝ փողոցներում, բակերում, այգիներում: Ցեխում նստած մի գոմեշ, պոչը վրձին շինած, մեջքին սև քաթանի վրա գորշ գույնի նախշեր էր շարում, ականջները շարժելով քշում ճանճերին: Կոտրած սայլի ճաղի գլխից աքլորը կանչեց՝ քունը փախցնելու համար: Մի պառավ, որ հարդախառն թրիքը գունդ էր արել և պատերին էր փակցնում, մի պահ նայեց կառքին՝ թրիքի գունդը ձեռքին:

Ահա գյուղը, ապրում են քուրդ, բուլանրխցի, մշեցի: Վարում են, ցանում, թրիք են ծեփում, ուտում են, ծնվում են, մեռնում: Սակայն ո՞ւր է կայծը, որ պիտի լուսավորի նրանց մտքի առաջ այս երկրի ողջ իմաստը: Զգո՞ւմ են այն թելերը, որոնցով կապված են ցեղի պարծանքի հետ, գիտե՞ն, որ հոյակապ անցյալով ազգ են, թրիք ծեփող պառավը գիտե՞, կարոտո՞ւմ է ցեղի անցյալ փառքին, գիտե՞, որ իր երակների մեջ թանկագին արյուն է հոսում, որի ամեն մի կաթիլը ադամանդ է:

— Կապրեն պատմական երկրում, որի ամեն մի քարը թանձրացյալ պատմություն է, կաղտոտեն այդ երկիրը և չեն մտածեր, թե ի՞նչ հերոսներ եկել են ու անցել, ինչ մե՛ծ, սրբազան անուններ...

— Այո՛, այո՛....

— Այս ճամփով չտարա՞ն Գրիգոր Լուսավորչին Խոր Վիրապը նետելու...

— Հասանք: Էլ դենը ֆայտոն չի գնա, — ասաց կառապանը:

Այդ դենը եղեգնուտն էր, որի միջով, տեղ-տեղ ճոււղերի վրայով, անցնում էր նեղիկ կաճանը: Ուղևորներն իջան: Եվ նոր միայն հասկացան, որ ավելորդ էր կառքին բարձած ճամփի պաշարը, իրեղեններն ու կապոցները: Այդ ամենը հերիք կաներ յոթ օր, յոթ գիշեր անջուր անապատով անցնող քարվանսին:

— Ի՛նչ պիտի ըլլա, — հարցրեց Մարչը: Անթանոսյանի դեմքին էլ նույն հարցը կար:

— Ետ տանեմ: Ի՛նչ կտաս, գնամ Նազարապատ սպասեմ, մինչև ձեր գալը:

Աշխարհի բոլոր կառապաններն էլ նույն հայացքով են նայում նեղն ընկած ուղևորին, որի միակ ճարը լռելյայնհամաձայնելն է: Եվ եթե ֆայտոնչի Մուկուչն էլ ետ չէր մնում բոլոր կառապաններից, մեր ուղևորներին էլ մնում էրմիակ ելքը՝ ապավինել կառապանի խղճին ու գթասրտության:

Կառքը հետ դարձավ Նազարապատ: Բեռից թեթևացած ձիերը մի քիչ արագ քայլեցին, իսկ կառապան Մուկուչը դիրքի բարձրության վրա, կառքի հետ օրորվելով, արժան և վայել համարեց սուլել:

— Ծիրա՛ն, ծիրա՛ն էր յարս...

— Ուղիղ կգնանք մինչև 3789 բարձրությունը, այնտեղից մի մասն աջ, մյուս ձախ կծովի և երեկոյան դեմ կհանդիպենք: Միայն զգույշ, որովհետև ամեն մի քայլափոխի կարող էք անակնկալ վտանգի հանդիպել, — ասել էր նախկին հրամանատարը դավադրության այն գիշեր, երբ սուրճի մի ումպ ձյութի պես փակչեց Անթանոսյանի կատիկին:

Խորհրդակցությունը երկար չտևեց: Հովնաթան Մարչը հարկ համարեց ուղղելու գլխարկը, վզից կախած հեռադիտակը և այն ամենը, որի մեջ սուրճը տաք է մնում տասը ժամ: Իսկ արևն այնպես էր այրում, ասես պատրաստակամ էր սառը ջուրը մի ժամում եռման աստիճանի հասցնելու:

— Մժեղներ հոս շատ կըլլան: Կերևի թե վագրի ալ հանդիպինք, — ասաց Մարչը այն անտարբերությամբ, որ ունեն փղշտացիք վտանգի մասին ապահով տեղում խոսելու ժամանակ:

— Կը կրակեմ... փամփուշտակալս լիքն է: — Եթե Անթանոսյանի խրոխտ կեցվածքը տեսներ այն վագրը, որ հարձակվելու էր նրանց վրա...

— Օ՛ն, առաջ... Պետք է որ խորը չըլլա...

Ընթերցող, դուք ջունգլի չեք տեսել, և ոչ էլ արևադարձային երկրի անտառ, ուր մի թիզ հողի վրա բուսնում է անհաշիվ ծառ, խոտ ու ծաղիկ: Բոլորն էլ խառնվում են իրար, մճճվում՝ անվա, չսանրած մազերի պես, բոլորն էլ ձգտում են դեպի արևը, որի ամեն մի շողի համար կոճվում են թփերը, ծաղիկները, ծառերն ու խոտերը: Եվ այդ ամենի մեջ պես-պես թռչուններ, զեռուններ, գունավոր թիթեռներ, կապիկներ և էլ ի՛նչ գիտեմ ինչպիսի կենդանիներ, որոնցից ամեն մեկը և՛ պաշտպանվում է ուժեղից, և՛ հարմար բույսին հարձակվում թույլի վրա:

Դուք ջունգլի չեք տեսել և ոչ էլ արևադարձային երկրի անտառ: Էլ ինչպե՞ս կարող եք պատկերացնել այն եղեգնուտը, որով նրանք պիտի անցնեին, անպատճառ պիտի անցնեին, թեկուզ մեկին էլ վագրը կամ մարդագայլը հոշոտեր, որովհետև Գրիգոր Լեոնականի քարտեզի վրա նշանակած կարմիր կետը գտնվում էր եղեգնուտից այն կողմը, իսկ այն կարմիր կետի մոտ էլ գտնվում էր նրանց արշավանքի կետ նպատակը:

— Խորո՞ւնկ է:

— Կարևորություն մի տաք...

— Մժեղները կնեղեն... Այս ի՞նչ գեռուն է, որ կսողա մեջքիդ վրա: Կեցի՛ր, հայրենակից, թունավոր կըլլա...

Անթանոսյանը հազիվ կարողացավ կանգնել ճումի վրա, մինչև Մարչը ձեռնափայտի ծայրով դեն հրեց սև ճիճուին: Եղեգնը շարժվում էր, նրանց երկար ու սրածայր տերևներն իրար էին քսվում, սվսվում, թվում էր, թե հովն է շնկշնկում: Սակայն թվում էր միայն, որովհետև հովն այդ ժամանակ արևի կիզիչ ճառագայթներից սինթոր, սուլում էր հեռու սարերի լանջին:

— Թունավոր օձեր կըլլան հոս, հայրենակից... — Չայնեց Մարչը Անթանոսյանին, որ առաջից էր քայլում, եղեգնը դեն հրում, ոտքով ճումերի վրա տեղ շինում և ստեպ-ստեպ կանչում:

— Չախ ծովե՛ք... Այստեղ խորն է... Ջգույշ ցատկե՛ք...

— Կենդանու ոտնատեղեր եմ տեսնում, — կանչեց Անթանոսյանը: Մարչը տեղում կանգնեց:

— Կենդանի՞ ... Ո՞ւր է...

— Ահա հետքերը...

— Ռնգեղջյուր կնմանի: Գուցե վագր է... Չդառնա՞նք:

— Կճղակավոր է: Համենայն դեպս զգույշ մնանք: Եթե փորձանք պատահի, հրացանս առեք, չթողնեք թշնամու ձեռքն ընկնի:

— Հայրենակից, կըսես, թե եղեգնուտները շարժվեցան...-Մո՛ւս... Կռացե՛ք...

Գորտերն ի՞նչ նախանձելի մարմին ունին: Տաքանում են գետափին և ոտնաձայն լսելիս թոնում ծանծաղուտը: Ո՞ւր գնար Հովնաթան Մարչը, երբ վտանգն արդեն մոտ էր: Սև սարսափի վայրկյաններ, հավետ անմոռաց...

— Սև թիկունքը կերևա... Ռնգեղջյուր չե՞՞:

Մարչին պատասխան տվավ Անթանոսյանի հրացանը, որի կրակոցից ինչ-որ ածղահա արարած եղեգնուտները կոխ տալով ու փնջալով հեռացավ:

Եղեգնի ստվերում պահված շամբահավերը վախից թևին տվին, կոնչալով թռան և ավելի հզորացրին աղմուկը, որից Հովնաթան Մարչը քիչ մնաց հավասարակշռությունը կորցնելու և ընկնելու ծանծաղուտը:

— Թշնամին փախուստի դիմեց կամ նորից դարան մտավ,- հայտարարեց Անթանոսյանը:

— Հուսահատվելու չէ, շուտով եղեգնուտը կվերջանա...

Եվ իրոք, կես ժամ հետո արևի ճառագայթներն արդեն թափանցում էին եղեգնուտի կիսախավարը, ճահճուտն ավելի էր նոսրանում, արահետը լայնանում էր: Եվ երբ Անթանոսյանը ոտքը դրեց տափարակի վրա ու պատրաստվում էր ուրախությունից բացականչելու, նրա առաջ, անհայտ էր, թե ո՞րտեղից, տնկվեց մի մարդ, երկար մահակը ձեռքին:

- Բա որ հայվանին սպանեիր...
- Ի՞նչ հայվան:
- Գոմեշին, չտեսա՞ր...
- Մի՞թե գոմեշ էր, մի՞թե...
- Դե լա՛վ, անց կացեք... Փորձանք էիք բերելու գլխիս:

Երբ նրանք քիչ հեռացան, երկար մահակով մարդը նրանց հետևից ձայն տվավ.

- Պապիրոս չունե՞ք, թութունս հատել ա:

Բարի՛, միամիտ ցեղ, պարզասիրտ ու անոխակալ... Հովնաթան Մարչի աչքերը ոչ միայն ժպտացին, այլ ժպիտից հավեցին, ինչպես աստղերը լուսաբացին: Եվ այնքան ավստսաց, որ ծխող չէ:

- Սուրճ հրամեցեք, պատվելի բարեկամ:
- Չե՛, էդ բաներում չկանք,- պատասխանեց մարդն ու հեռացավ եղեգնուտի ստվերում նստոտած գոմեշների կողմը:

Կածանը քանի գնում, այնքան բարակում էր, բաժանվում էր մանրիկ ճյուղերի, որոցից ամեն մեկը տարբեր ուղղությամբ էր գնում: Մեկը ձգվում էր բարակ լարի պես, կորչվում ու հավվում տափարակում, մի ուրիշը հասնում էր խորխորատի և կտրվում, երրորդը միանում էր լայն ճանապարհին:

Քիչ հետո նրանք բարձրացան դիմացի բլրակի գլուխը: Հովնաթան Մարչը գլխարկը հանեց ու ողջույն տվավ այն երկրին, որ Արաքսի մյուս ափին է, և որի հողն էլ նույնքան հարթ է, կածաններով ու քարոտ:

- Կը տեսնեմ, կը տեսնեմ բաղձանքը հոգուս... Դիտե՛, սքանչացիր: Մշուշի մեջ կը տեսե՞ս Խոր Վիրապի գմբեթները... Հոն տապակվեցավ վիրապի մը մեջ, օձերու և կարիճներու ըկեր եղավ և գաղափարը չուրացավ սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ: Կը հիշե՛ս, Ագաթանգեղոսի զգայացունց տողերը: Ա՛խ, սրբազան երկիր, աշխարհ դրախտավայր...

Անթանոսյանը մտաբերեց այն, ինչի մասին պատմիչը զարգանդով է գրել: Ձագարը, հասկանո՞ւմ եք, խրել են Խոր Վիրապի կալանավորի հետույքի մեջ և հալած արճիճ լցրել: Տրդատ թագավորը խոզ է դարձել և եղեգնուտում ապրել, մինչև երազը:

Եթե Բելիքյանն իմանար, թե ի՛նչ զոհողությամբ և ի՛նչ տանջանքով է կատարում նա նրա ցանկությունը՝ Արաքսից ջուր առնել, ոչ թե Արաքսի հոսող առուններից, այլ Մայր Արաքսից, նրա սառն կոհակներից, որոնք գալիս են Բինգյուլից, հեռուններից, շա՛տ հեռուններից...

- Խնդրածս չնոռանաք բերել... Ինքներդ վերցրեք Մայր Արաքսի ջուրեն:

Բլրակից իջան: Հովնաթան Մարչը բլրակի գլխից մի անգամ էլ հետ նայեց եղեգնուտին... Եվ երբ Անթանոսյանը ոգևորված կանչեց այն մասին, թե՛

- Երկներ երկին և երկիր... - Մարչն ավելացրեց.
- Երկներ և ծովն ծիրանի:

Արաքսը բլրակի ներքևով օձապտույտ դառնում էր, հանդարտ հոսում: Միակ բարիքը, որ կտար գետն այդ ժամանակ, նրա սառը ջրերում լողանալն էր:

Հովնաթան Մարչը թաղիքի մեջ փաթաթած շշի խցանը հանեց և ծովը տեսնող լողորդի ուրախությամբ կռացավ ջրի վրա: Անթանոսյանը հետևեց նրան՝ ձեռքին որսորդական հրացան:

- Ստո՛ւպ...

Տեսարանը, ընթերցո՛ղ, ծա՛նր էր, շատ ծանր: Ստոպ ասողը սահմանապահ կարմիր բանակայինն էր, որ հերթական պտույտն էր անում ափերով, և որը դեռ հեռվից էր տեսել նրանց: Եվ ստոպ այն ժամանակ, երբ Մարչի փափուկ մատները Արաքսի ջրի սառնությունն զգացին... Դուք ծարավ եք, ձեր լեզուն խանձվում է ծարավից, թուրքը չորանում է, դուք ջուր եք գտնում, սառը ջուր, ձեր շրթունքները կախվում են ջրի վրա և հանկարծ...

- Ստո՛ւպ...

Տեսարանն ուներ և իր ծիծաղաշարժ կողմը, սակայն այդ ծիծաղաշարժ կողմը միայն պահակի համար էր, որովհետև Անթանոսյանը Հմայակի ռուսերեն խոսելն ուրիշ բան չէր հարուցի, ծիծաղից բացի... Պահակը հարցնում էր թույլտվություն սահմանին մոտենալու համար, Անթանոսյանը պատասխանի տեղ գլուխը թեքում էր մերթ աջ, մերթ ձախ և խեղճ ձայնով ասում այնպիսի բառեր, որոնց միայն առաջին վանկերն էին ռուսերենի նման: Ինչո՞ւ հրացանը փոքրիկ մատիտ չէ, որ կոշիկիդ տակ առնես, վրան կոխես այնքան ամուր, որ թաղվի հողի մեջ: Իսկ պահակը հրացանին էր նայում և ժպտում:

Բոլոր լեզուներով էլ շատ արագ կարելի է հասկացնել, թե՛

- Դուք բանտարկված եք, խնդրում եմ հետևել ինձ, կամ առաջ ընկնել:

Եվ երբ Հովնաթան Մարչը Անթանոսյանի հետ քայլում էր պահակի հետևից, նրա գլխով այնպիսի մտքեր էին անցնում, սարսափելի մտքեր, որոնցից ամենից թեթևն ու դուրեկանը անկողնում մեռնելու չափ քաղցր էր: Այս ո՞ւր ընկավ, ո՞վ է այս պահակը, ո՞ւր է տանում: Որքա՛ն ճշմարիտ էին նրանք, ովքեր ասում էին.

- Այն երկիրը մի՛ գնա, Հովնաթան Մարչ, այնտեղ մարդագայլեր են ապրում և գեշ բռնակալեր...

Գուցե այլ աշխարհ է, բայց Արաքսը խոսում է, և այդ Արաքսը ահագին հորձանք չի հանում, գայրույթից չի ոռնում, որ պահակը սրտաճաք լինի և ազատություն տա Հովնաթան Մարչին:

Այսպես քայլում էին երեք հոգի, որոնցից առաջինը սուլում էր, իսկ վերջին երկուսն ապրում էին, ինչ ապրեցին Հիսուսի հետ խաչվող երկու հանցավորները, որոնք մինչև վերջին շունչն էլ զարմացած մնացին և չհասկացան, թե ինչու է ժպտում Հիսուսը և նույնիսկ սուլում խաչափայտի վրա բարձրանալից, այնպիսի ինքնագոհ հրճվանքով, որպիսին ունի սպորտսմենը մարզափայտերի վրա մագլցելիս:

- Երկներ երկին և երկիր...
- Դողայր և Հովնաթան Մարչ:

Արևը խոնարհվեց հունձից դադրած և տուն դարձող մշակի հոգնածությամբ: Եվ այդ խոնարհված արևը արցունքի կաթիլներ քաղեց Հովնաթան Մարչի աչքերից այն ժամանակ, երբ նա եղեգնից շինած տաղավարի ճեղքից նայում էր արևին: Մեկ էլ պիտի արևը տեսնի՞, թե գիշերվա մութի մեջ սարսափելի և սուսերամերկ մարդիկ պիտի գան, միաը կտոր-կտոր անեն և փղշտական գանգը ջարդեն կացնով, ուղեղը շաղ տան, օձերին, կարիճներին տան:

Անթանոսյանը պապանձվել էր: Պահակի առաջին խոսքը նման էր կռունկների երամի մեջ արձակած գնդակի, որից ցրիվ են գալիս շարքերը, վախից խառնվում, կոնչում և իզուր փորձում շարքերը վերականգնելու: Առաջին խոսքը՝ ստո՛ւ պ, գնդակի պես եղավ, և մտքերը շաղ եկան:

- Հայրենակի՛ց, աս ո՛ր ընկանք...

Անթանոսյանը արտասավեց և արցունքից խեղդվող ձայնով իզուր փորձեց Մարչին հիշեցնել այն առասպելներից մեկը, որի հերոսը եղել է Խոր Վիրապի կալանավորը: Մի՞ թե գոհ չի պահանջում գաղափարը: Սակայն այդ սպեղանի չեղավ և ոչ էլ պաղ ջուր հրդեհվող մտքի համար: Ի՛նչ է բերելու արևածագը:

Պահակը տաղավարի առաջ իրիկվա ընթրիքն էր պատրաստում: Շուտով ջոկատի պետը պիտի գար: Բայց ինչ ծիծաղելի դեմք ուներ նա, որ բարձրահասակ էր, բարակ ու երկար վզով: Իսկ մյուսը...

- Բուրժո՛ւյ, - ժպտաց պահակը ու գդալով ընթրիքը խառնեց:

Մութն ընկավ: Մի քիչ հետո երևաց ջոկատի պետը, ճրագի լուսով նայեց նրանց, լսեց զինվորին և փորձեց հասկացնել մերթ Անթանոսյանին, մերթ Մարչին, որ սահմանի մոտ որս անելու համար հարկավոր է հատուկ իրավունք և որ իրենք ազատ են այժմ, սակայն խորհուրդ չի տալիս գիշերով գնալ, ճանապարհը չեն գտնի:

- Կարճ գիշեր է, շուտով կլուսանա, - ասաց նա:

Հովնաթան Մարչը համոզված էր, որ զինվորական իր մահվան դատավճիռն է կարդում և հայտնում է, թե ինչո՞ւ են սպանում, ինչպես պիտի մորթեն: Իզո՛ւր աշխատանք... Կախաղանի դատապարտված հանցավորի համար հետաքրքրի՞ր է իմանալ, թե ինչպես է կանեփը բուսնում, ինչպես են քաղում, ցողունը թրջում, պարան հյուսում և ապա... պարանի օղը հագցնում վզին:

Մարչին այդպես էր թվում: Մյուս փղշտացին լարված լսողություն էր զինվորականի կցկտուր բառերից ամբողջական միտք հասունացնելու համար: Եվ երբ մարդը հեռացավ, պահակը ծիծաղելով խոսի մի քանի խուրճ բերեց և փռեց հատակին: Իսկ Անթանոսյան Հմայակը հայտարարեց, որ վաղն ազատ են:

- Միամիտ մարդ... Խոտը կը փռեն, որ արյանդ կաթիլները գետնին չթափվին, հետքդ չերևա:

Երկու հին ընկերներ, երկու սրտակից բարեկամ այդ գիշեր խոսեցին իրար հետ ոչ թե սրտանց, այլ՝ անհաշտ: Մարչը Անթանոսյանին ծանր խոսքեր ասաց, իսկ Անթանոսյանը եղավ համբերատար, այդ խոսքերը մարսեց:

Կեսգիշերվա լռության մեջ ծղրիդները ձայն տվին, ծղրիդներին ձայնակցեցին մոտակա ճանճուտի գորտերը:

Տաղավարի դռան խոտերի վրա փռվել էր պահակը, իսկ ներսում իրար կողքի կույզ էին եկել Մարչն ու Անթանոսյանը: Առաջինն իր կրծքին էր սեղմել Արաքսի ջրով կիսով չափ լցրած շիշը և գլուխը շին խոնարհված մտքով հեռուներում էր թափառում, իսկ երկրորդը մութից օգտվելով, ծածուկ բաց էր արել տասը ժամ սուրճը տաք պահող շշի բերանը, ծծում էր, որպես մոր կաթ, ծծում էր և կամաց-կամաց գլուխը խոնարհում չոր խոտի վրա...

8

Պայծա՛ռ, հիշողության համար անջնջելի օր, երբ արևն էլ կանգ էր առել և հանդիսատես էր: Այդ օրն այդպես էլ մնաց Հովնաթան Մարչի հիշողության մեջ, որպես սիրո գարուն. Ընթերցո՛ղ, երբ դող ես զգում, և քեզ թվում է, թե աշխարհը հում ձու է, ու դու երկաթյա բռունցք: Անցնում են տարիներ, տեսնում ես և աշունը, քո սիրո աշունը և ինքդ քեզ հարց ես տալիս՝

— Ո՞ւր էի և ո՞ւր եկա...

Մակայն սկիզբը մնում է պայծառ, որպես գարնան առավոտը: Եվ այդպես էլ մնաց Հովնաթան Մարչի համար: Դժբախտաբար հնարավորություն չկա ստուգապես ասելու, թե Հովնաթան Մարչն ապրե՞ց իր աշունը և հարցրե՞ց իրեն այնպես, ինչպես ես, դու, նա հարցնում ենք սիրո առավոտը մտաբերելիս:

Հյուրանոցի բաց պատուհանից Արարատի սպիտակահեր գագաթին առավոտյան բարևը տալուց հետո, Հովնաթան Մարչը մաքուր սավիթեց, հագավ իր տոնական տարազը և սպիտակ ձեռնոցները, պսպղան քորոց հագրեց փողկապին, - մի խոսքով՝ զարդարվեց հարսանիքի ուրախության շտապող հյուրի պես:

Հարսանիք չէ՞ր Նոր Եթովպիո հիմնադրումը...

Անթանոսյանը հայտնել էր նամակով, որ իրեն հաջողվել է գտնել մի գույզ իսկական եթովպացի, որոնք համաձայնվել են ոչ միայն ապրելու ապագա քաղաքում, այլև իրենց ամուսնությունը կատարելու սեպտեմբերի 4-ին:

«... Շատ փնտրեցի: Մի քանի գյուղում կան եթովպիացիներ և փղշտացիներ, սակայն նրանք ձուլվել են տեղացիների հետ, և նրանց արյունը պղտորվել է կասկածելի խառնուրդով: Ալագյազի կողմերից իմ ծանոթը գրում է, որ հատ ու կենտ ցրված փղշտացիք չեն մոտենում, վախենալով դրամի բարձր տոկոսից: Ի՛նչ ասել կուզի, որ նրանց ապերախտությունը, եթե մի կաթիլով էլ ավելանա, պիտի թափվի և հեղեղի աշխարհս: Ուրանում են իրենց ծագումը: Ես հիմա հասկանում եմ ձեր արդար զայրույթը, երբ սուրբ Էջմիածնում հանդիպեցինք ձեր քեռորդուն: Ոչինչ հուսահատություն, որ բաժին է փոքրոզիների: Մենք կկառուցենք Նոր Եթովպիան, և բնակիչները կբազմանան, ուրիշ երկրներից կհավաքվեն: Ձեր հանձնարարությունը կատարել եմ: Տե՛ր Հուսիկը որոշյալ ժամին տեղում կլինի: Մշակներ եմ վարձել հիմքը փորելու: Կրաշաղախը պատրաստել եմ: Ցնծությունը մե՞ծ է, և աշխարհը հավետ պիտի հիշի սեպտեմբերի 4-ի օրը...»:

Ցնծությունը մե՞ծ է, Հովնաթան Մա՛րչ, և աշխարհը եթե հիշելու է Նոր Եթովպիո հիմնադրումը, այլ օրը պիտի փաթաթի անվանդ:

Հովնաթան Մարչը պատվիրել էր սպասավորին, որ կառքեր վարձի՝ մեկ, երկու, հինգ, հյուրերին իսկույն ներս ընդունի և մանավանդ բժիշկ Երանոսի քենուն՝ բժֆակի ուսանողուհի Կատարինեին, Կատյային: Իհարկե նա այս մանրամասնությունները չսասց սպասավորին, այլ միայն պատվիրեց.

— Սանկ ճերմակ լաթերով կին մը ինձի հարցնելու ըլլա նե, վերն է, կըսես, կուղեկցիս...

Այստեղ միջանկյալ մի դեպք: Բժֆակի Կատյային՝ տարիքն անցած օրիորդ Կատարինեին, նա տեսել էր մի անգամ և երկու օր անց նրա հետ գնացել էր Դալմայի այգիները: Այս պատմությունը մինչև վերջն էլ մութ մնաց, իսկ այժմ որ մի հնար չկա պարզելու, քանի որ բացակա է հերոսը, Հովնաթան Մարչը չկա՝: Ասում են, որ բժիշկ Երանոսը նայել է նրանց հետևից և ժպտալով ձեռքերն իրար շփել այն մարդու ուրախությամբ, որ շուկայում ճարպկորեն հիվանդ և պառավ ձին միամիտ մեկի վզին է փաթաթում և հետևից նայում, թե ինչպես է նա ձին տանում: Այս չէ՛ կարևորը:

Կառքը հասնում է Դալմային, նրանք իջնում են, Հովնաթան Մարչը վճարում է կառապանին (այդ մասին այժմ էլ կարելի է հարցնել 129 կառապանից) և ներս մտնում մի այգու դռնով: Այստեղ արդեն ծայր է առնում ենթադրությունը, ըստ որի, իբր թե օրիորդ Կատյան այդ այգում հանդիպում է իր վաղուցվա ծանոթին, որին տարիներ առաջ տեսել էր և այդ տարիների ընթացքում վերհիշել ու կարոտել, նրան մեռած համարել կամ անհայտ կորած: Մի այլ կարծիքով, իբր թե այգում եղել է ավելի գորեղ մարդ, քան Հովնաթան Մարչը, և այդ մարդը ռազմաշունչ երգեր է երգել, հին գինի տվել Հովնաթան Մարչին և օրիորդ Կատյային, բարձրացել են հնձանի կտուրը, և երբ Հովնաթան Մարչը ձեռքն օդում տարածած կանչել է Կատյային, նրան անվանել ոսկեգանգուր խոպոպիկներով տիկին, իբր թե նրա ձեռքն է ընկել միայն բարակ շղարշը, որի տերը հնձանից մի քիչ հեռու, հին գինի տվող մարդու կամ թեկուզ վաղուցվա ծանոթի (նա, որ անհայտ կորած էր համարվում) գրկում է եղել:

Հյուրանոցի սպասավորն այդ պատմության միայն վերջն է տեսել, այսինքն միայն այն, երբ Մարչը, համարյա թե լուսաբացին, օրորվելով բարձրացել է սանդուղքով և բանալիի փախարեն դռան դեմ արել իր ոսկեկոթ մատիտը: Սպասավորը տեսել է և կառքում նստած Կատյային ու գորեղ մարդուն:

Եվ եթե սեպտեմբերի 4-ի առավոտյան Հովնաթան Մարչը սպասավորին պատվիրեց սանկ ճերմակ լաթերով կնոջ մասին, սպասավորը տկարամիտ լինելով հանդերձ (այդ մեզ արդեն հայտնի է) հասկացավ, որ խոսքն ա՛յն կնոջ մասին է, որին կճանաչեր նա, եթե կինը սանկ սև լաթերով էր լիներ:

Հովնաթան Մարչը մոտեցավ, մեկ-մեկ վերցրեց սեղանի վրայից այն չկնքած ծրարները, որոնց մեջ հիմնադրումն արդեն նկարագրված է: Մնում էր միայն երեկոյան վերադառնալուց մի քանի անկարևոր նորություններ էլ ավելացնել, ծրարները փակել ու փոստին հարձնել:

Անդրեաս Բալիքյանն իր այն վերջին նամակից հետո (հիշո՞ւմ էք, երբ Մարչը պառկել էր ու լաց էր լինում, իսկ նամակը ծիծաղում էր), մի ուրիշն էր ուղարկել: Թե ինչո՞ւ էր նա հարմար տեսնում, որ Հովնաթան Մարչը մի քիչ էլ ավելի մնա Փոքր Ասիայի խորքերում, ինչո՞ւ նա հանկարծ, առաջին նամակից հետո, փոխել էր իր որոշումը և անորոշ խոստումներ արել միանվազ նպաստի մասին, - որ Բալիքյանը մի այլ նամակ էր ուղարկել, այս անգամ ուղիղ Վեհափառի անունով, որտեղ նա թույլտվություն էր խնդրում... ապահարզանի: Ո՞վ էր այդ կինը: Այս միտքը, այս կասկածոտ միտքն անհանգստացնում էր Հովնաթան Մարչին, և նրան այնպես էր թվում, թե մեկը ոստայն է հյուսում:

Բայց այդ տևում էր միայն վայրկյաններ: Իսկ ո՞ւմ միտքը մի վայրկյան կասկածոտ չի դառնում ամենից հավատարիմ ընկերոջ հանդեպ: Հերիք էր, որ նա հին նամակների մեջ քրքրեր, գտներ այն կապույտ ծրարով նամակը և կարդար.

— Կը հիշեմ օրը, երբ մեկնեցաք և կը մխիթարեմ զիս...

Այս տողերը կարդալուց հետո կասկածն ավերվում էր, ասես թե սպունգով ջնջում էին գրատախտակի գրածը:

- Կարելի՞ է,- Մարչը հետ նայեց, բաց դռան մոտ տեսավ բժիշկ Երանոսին, քենուն՝ սանկ սպիտակ լաթերով Կատյային, Գրիգոր Լեռնականին: Մի քիչ հետո ներս մտավ և Պետրոս Գետադարձը:
- Ուրախությունն աննկարագրելի է... Քաղաքում միայն դրա մասին են խոսում, Նոր Եթովպիո,- ասաց բժիշկ Երանոսը և նայեց Գրիգոր Լեռնականին, ասես հարցնում էր.
- Ճշմարիտ չե՞...
- Այո, օրը պատմական է: Ես հիշում եմ Բասենի կոնիվը: Երեկ ճաշին մերոնք հաղթանակով վերադառնում էին, իսկ թշնամին ահագին կորուստ տալով սարսափահար փախչում էր:
- Զգացված եմ: Ինչո՞ւ համեստությունս կը մեծարեք: Ես ձեզնով է, որ կը ոգևորվիմ: Դո՛ւք եք...

Շարունակությունն ասելիս Հովնաթան Մարչը այքը չէր հեռացնում բժշկի ուսանող Կատյայից (օրիորդ Կատարինեից), որը ոտքերը քսում էր իրար ճիշտ այնպես, ինչպես ճանճը՝ սեղանին ընկած շաքարի կտորը լիզելուց:

- Կառքերը սպասում են,- ասաց սպասավորը:
- Աճապարենք, աճապարենք... Այնտեղ ալ հյուրեր ունենք, պատվական հյուրեր:

Ճանապարհին միայն առաջին կառքում նստողներին էին ծիծաղում: Կատյան ինչ-որ ուրախ պատմություն էր անում, Հովնաթան Մարչը քահ-քահ ծիծաղում էր, իսկ բժիշկ Երանոսը կարո՞ղ էր լուռ մնալ, երբ ծիծաղում էր ինքը՝ Հովնաթան Մարչը:

Երկրորդ կառքում նստողները՝ Գետադարձն ու Լեռնականը, վեճի էին բռնվել: Գետադարձը պնդում էր, որ արամեական ազգը հարավից է հյուսիս շարժվել և վկայություններ էր բերում, իսկ Լեռնականը՝ ռազմական տեսակետից անհարմար համարելով այդպիսի առաջխաղացումը, միակ ուղին ընդունում էր հարավից դեպի հյուսիս-արևմուտք գնալը: Եվ կարծում էր, որ եթե տասը վերստ անցնելուց հետո Պետրոս Գետադարձը լռեց, այդ նշանակում էր, թե նա համաձայնվե՞ց հակառակորդի հետ: Ամենևին ո՛չ: Շուրջը ամայի տարածություն էր, իսկ Գրիգոր Լեռնականը այնպես էր աղմկում, բարձր բղավում, բռունցքը օդում ճռճում... Հանկարծ բռունցքի մի հարված, Լեռնականի ոգևորության ժամին, թեկուզ պատահամբ, իջներ Գետադարձի մագաղաթյա դեմքին... Կարելի՞ է փթանոց քարով խփել պատուհանի ապակուն և կարծել թե ապակին չի ջարդվի:

Անթանոսյանը մշակներից մեկին պատվիրել էր բարձրանալ տափարակի ծայրին գտնվող քարակույտի գլուխը և այքը տնկել ճանապարհին: Եթե կառք կամ մեքենա երևար, մշակը ձեռքի բահը պիտի բարձրացներ և ազդարարներ հյուրերի գալուստը:

Մնացած երկու մշակները փորում էին: Անթանոսյանը մեկ նրանց մոտ էր վագում, արագացնում, գայրանում, որ ուղիղ գծով չեն փորում:

- Մի թիզ աջ կամ ձախ չծռեք... Լարո՛վ փորեք, լարո՛վ...

Մեկ մոտենում էր տեր Հուսիկին և նրան պատմում, թե ըստ հատակագծի ո՞րտեղ պիտի դպրոցը լինի, որի պատուհանները պիտի նայեն Արարատի կողմը, մի քիչ հեռու Նոր Եթովպիա եկեղեցին, քահանայի բնակարանը, ապա տներ, փողոցներ, լայն հրապարակ:

- Պարոն Մարչի միտքն այնպես է, որ հարկավոր է քաղաքը պարհսպներով պատել, ունենալ միան մի դուռ... Ասում են բավական փող են խոստացել: Եվ մինչև հիմա էլ շարունակում են գանձել: Գուցե թե...

Բայց խոսքը կիսատ էր թաղնում, մոտենում բանվորներին, ձայն տալիս՝

- Լա՛րով, լա՛րով:

Կամ թե հետ էր նայում, քարակույտի վրա արձանի պես կանգնած և բառին հենված մշակին: Տեր Հուսիկը շփում էր միրուքը, գլխով հավանության նշան տալիս և աչքերը լայն բաց անում, երբ Հաջի Խարաբ գյուղի ուսուցիչը պատմում էր գանձվող փողերի և ամեն կողմից թափվող նվերների մասին:

- Հիմնադիրը Անդրեաս Բալիքյանն է... Ինքը փղշտացի է, բայց մոր կողմից եթովպացի: Շատ հարուստ է, անթիվ գանձեր ունի, մեծ գործարաններ ունի, օրական մինչև հարյուր հազար եկամուտ: Ինքն էլ ազնվության, հայրենասիրության տիպար: Բժիշկներն արգիլել են, որ նրա մոտ այգից կամ հայրենիքից խոսեն: Միրտը շա՛տ, շատ բարակ է...

Տեր Հուսիկը գլուխը օրորեց.

- Վա՛խ, ափսոս մարդ...

Սակայն սպասողները միայն տեր Հուսիկն ու Անթանոսյանը չէին: Նրանցից մի քիչ հեռու, արևի տակ նստոտել էին երկու հոգի, երկու եթովպացի, որոնց պսակադրությունը պիտի ա՛յդ օրը կատարվեր, որոնց միացումից պիտի սերվեր եթովպիկների և փղշտիկների սերունդ, լցնելու Նոր Եթովպիան:

Ավո բիձա և Խազալ խանում:

Եթե Ավո բիձան վեր կենար և քայլեր, հայտնի կաներ նրա կադ լինելը: Իսկ եթե Խազալ խանումը քայլեր... Դուք տեսե՛լ էք ինչպես է տուն վերադառնում պառավ սագը՝ լնգլնգալեն, օրորալեն...

Ո՞րտեղ էր գտել Անթանոսյանը թշվառ այդ գույզին, որ մինչ այդ, իր վիճակից գոհ, ապրում էր ուրիշի գոմում ու տանը: Ավո բիձան տավարի տակն էր մաքրում, թրիքը գոմից հանում, գոմեշներին ձեթ քսում, ջուր տալիս և գիշերով էլ քնում գոմում՝ անկյունում ցցերի վրա շինած թառին:

Խազալ խանումն էլ նույն գյուղում էր ապրում, դարձյալ ուրիշի տան, սակայն գոմ չէր մաքրում և ոչ էլ թառի վրա քնում: Նրա գործը բամբակի քաղհանն էր, բուրդ գզելը, թել մանելը: Եվ այդ ամենը նա կատարում էր լուռ ու անտրտուն, շատ անգամ մի փոքր հացի համար, իրեն վերապահելով իրավունք աշխատանքի ժամանակ քթի տակ դնողնալու մի երգ, եթովպական երկրից բերած երգ:

Ավո բիձան վաղուց էր ցանկանում խանում Խազալին: Թառի վրա պառկած ժամանակ, երբ գոմի լուերը ծակոտում էին մեջքը և թրքոտ ձեռքը քսում էր, քորում նույն եռանդով ինչպես որ քորում էր գոմեշի մեջքը, երդիկից ներս ընկնող շողի պես մի միտք փայլում էր նրա խաղաղ ուղեղում: Վատ չէր լինի, եթե խանում Խազալը իր հետ լիներ: Եվ բավական ժամանակ անցավ, մինչև որ սերը ափերից դուրս եկավ, և սիրո ալիքը հասավ խանում Խազալին:

Գարնան վերջն էր: Ավո բիձան գոմեշներն էր լողացնում, իսկ խանում Խազալը գետի մոտ, բամբակի արտն էր սեյրակացնում: Հավատո՞ւմ էք, երկուսն էլ կարմրեցին, երբ Ավո բիձան նախահարձակ եղավ և իր ցանկությունը հայտնեց թառի վրա միասին ապրելու: Խանում Խազալը կարմրեց, կոնակը դարձրեց նրան, բիրը խրեց հողի մեջ և հալվեց ամոթից, սիրո երջանկությունից հալվեց, ջրի մեջ

ընկած շաքարի նման: Եվ երբ օգոստոսին այդ ճանապարհով անցավ Անթանոսյանը և պատահմամբ լսեց, թե ինչպես էր քթի տակ խանում Խազալը դնդնում եթովպացոց աշխարհից մի երգ, իսկույն կանգ առավ, մի պահ մտածեց, մոտեցավ խանում Խազալին:

Ի՛նչ քարիքներ չխոստացավ... Տուն, տեղ, անկողին, կթան ու պղնձե ամաններ: Ավո բիձան այդ իրիկուն գոմեշներին քորելուց զգաց, որ իրոք, ինքն էլ, խանում Խազալն էլ հազվագյուտ մնացորդներ են հեռավոր մի աշխարհից: Եկել է հարուստ հայրենակիցը, փնտրում է նրանց: Չկա՛, աշխարհում էլ եթովպացի չկա: Իրենց ձեռքերում է այդ կորած ցեղին հարություն տալու միակ միջոցը: Նույն երեկոյան խանում Խազալն ու Ավո բիձան համաձայնությունը տվին սեպտեմբերի 4-ին ամուսնանալու գաղթական տեր Հուսիկ քահանայի խաչով: Մանավանդ, որ Անթանոսյանը արծաթ դրեց Ավո բիձայի բռան մեջ:

Ահա այդ գույզն էր, որ վաղ առավոտյան եկել ու նստել էր տափարակում, ամաչկոտ նայում էր, մերթ տեր Հուսիկին, մերթ Անթանոսյանին: Ավո բիձան ուզեց աշխատել, բայց նախ ավելորդ բահ չկար և ապա Անթանոսյանն արգիլեց.

- Կգա, կնեղանա, կասի՝ ինչո՞ւ թողիր...

Եվ Ավո բիձան փոշմանեց, որ հենց առաջին օրն իրեն վայելուչ ու ծանր չպահեց: Իսկ Խազալ խանումը կամացուկ և սիրով, պառաված աղջկա սիրով, որի ամեն մի բջիջը հազար անգամ է թրթռացել մայրությամբ և որը վերջապես ոտքը դնում է երազած դարպասի քարին,- նրան հանդիմանեց:

Քարակույտի գլխին կանգնած արձանը բահը բարձրացնելը բավական չհամարելով, բարձր ասաց.

- Եկա՛ն, եկա՛ն...

Անթանոսյանը, որ մինչ այդ տեր Հուսիկին պատմում էր, թե ինչպես Ալաշկերտի հովտում, մի գյուղում ինքը գտել է եկեղեցու ամբողջ սարք ու կարգը հորի մեջ թաղած, ինչպես է հանել իրերը,- հանկարծ բանվորի կանչին ծլունգ ելավ ու կանչեց,

- Լա՛րով, լա՛րով...

Տեր Հուսիկն էլ վեր կացավ, փեշերից փոշին թափ տվեց, գդակն ուղղեց:

Կառքերը մոտեցան: Առաջին իջնողը Հովնաթան Մարչն էր, որ մոտ վազեց, տեսավ փորվածքը, սեղմեց Անթանոսյանի ձեռքը, կռացավ, տեր Հուսիկի աջը համբուրեց: Բարեկամական այդ քայլն Անթանոսյանի սրտից իսպառ չքացրեց տաղավարում լուսացրած գիշերը, երբ Մարչը ծանր խոսքեր էր ասում...

- Ամեն ինչ պատրաստ կը տեսնեմ, պատվելի հյուրեր,- դարձավ Մարչը իր հետ եկողներին:
- Ամեն ինչ պատրաստ կը տեսնեմ, պատվելի հյուրեր:
- Ահա մի գույզ տատրակ: - Անթանոսյանը ձեռքը մեկնեց Ավո բիձայի և Խազալ խանումի կողմը: Տատրակները ոտքի ելան, խոնարհ գլուխ տվին: Ճիշտ է, օրիորդ Կատյան քմծիծաղ տվավ, իսկ Քրիզոր Լեռնականն իսկույն նկատեց, որ Ավո բիձան զինվորական ծառայության համար անպետք է, սակայն Հովնաթան Մարչը, անտես անելով Կատյայի քմծիծաղը, մոտեցավ և սեղմեց երկուսի ձեռքը:

Նախքան հիմնադրման անցնելը Հովնաթան Մարչը մյուսների հետ հեռացավ՝ տափարակը տեսնելու և հյուրերին ցույց տալու, թե որտեղ պիտի լինի Նոր Եթովպիո գրոսավայրը, որ կողմն են նայելու քաղաքի մայր դռները, բարձր աշտարակը, որի գլխին ամեն զիշեր մեծ խարույկ պիտի վառվի:

Գրիգոր Լեոնականը շատ կարևոր նկատողություններ էր անում քաղաքի պաշտպանության համար:

- Այս թմբերը չպիտի քանդել: Սրանք բնական մարտկոցներ են... Տների հարավ-արևմտյան պատերը մի քիչ ավելի հաստ պիտի անել, ամուր կրաշաղախից:

Բժիշկ Երանոսը կլիման շատ առողջ գտավ:

- Ո՛չ թե քաղաք, այլ կուրորտ պիտի լինի Նոր Եթովպիան: Այս օդը, այս...

Բժիշկն ուզում էր ասել այս ջուրը, բայց շուրջը ցամաք տեսնելով, բառը թքի հետ կուլ տվավ: Սակայն օրիորդ Կատյան հասկացավ և ջուր ուզեց.

- Երանո՛ւ, ծարավ եմ...

Եվ այդ այն ժամանակ, երբ Մարչն ու Լեոնականը խոսում էին քաղաքի բնակիչների հենց մանկությունից զենքի վաժեցնելու մասին, երբ Մարչը, օդը գրկելով, ուզում էր ցույց տա, թե ապագա պարիսպներն ինչպես պիտի օղակեն Նոր Եթովպիան: Իսկ Կատյան ծծկեր երեխայի պես իր ասածն էր ուզում: Մարչը լսեց այդ:

- Դառնանք, կբավե, մանավանդ, որ օրիորդն ալ ջուր կուզե: Տարի մը հետո ձեր կեցած տեղը պիտի կարգադրեմ ջրի ծորակ կախել...

Դարձին Հովնաթան Մարչը բաժանվեց մյուսներից, մոտեցավ ծանոթ քարին, շրջեց քարը և վերցրեց թղթի այն կտորը, որ պահ էր սովել առաջին այցելության ժամանակ, երբ որպես նոր Պետրոս Մեծ մտքում դրեց տափարակի վրա կառուցել սպիտակ շենքերով Նոր Եթովպիան:

Ջարմանալի անակնկալ կամ ավելի ճիշտ հրաշք պատահեց, երբ Հովնաթան Մարչը քլունգը վերցրեց մի քիչ փորելու քաղաքի հիմքը, որից հետո մյուսները պիտի նույնը կատարեին և դարսած քարերի վրա արդեն պատրաստ կրաշաղախը լցնեին: Սպիտակ ձեռնոցները հագին, տոնական տարագով Մարչը, երբ մի քանի անգամ քլունգով զարկեց և հող թափեց մաքուր սրբած կոշիկներին, քլունգը զնգաց, դիպավ մի կարծր բանի:

Բանվորներից մեկը մոտեցավ, քլունգն առավ: Եվ ի՞նչ... Հողի միջից դուրս հանեցին ժանգոտած, լայնաբերան մի թուր, առանց պատյանի: Բուրն էլ միաբերան բացականչեցին, մեկը ա՛հ, մյուսը՝ վա՛հ, օրիորդ Կատյան՝ օ՛յ: Գրիգոր Լեոնականը թռավ փոսի մեջ, մոտ վազեց և մի բռպե զննելուց հետո, հայտարարեց.

- Հետևակ զինվորի թուր է, երևի տասներեքերորդ դարուց...

Բանվորներից նա, որ հանել էր թուրը, իր կարծիքը հայտնեց այն մասին, թե երևի եզիդ չոբանների փչացած թուրն է, մոռացել են կամ դիտմամբ ծածկել են հողի տակ: Սակայն Լեոնականն այնպես նայեց նրան, որ մշակը բարվոք համարեց փորելը շարունակել:

Գտնված թուրը վերադարձին ոչ միայն նոր վեճի առարկա եղավ Գետադարձի և Լեոնականի մեջ, որից առաջինը պնդում էր, թե տասներեքերորդ դարում թրերը տափակ ծայրով էին,- այլև իմաստ տվավ, մի առանձին խորհրդավորության սեպտեմբերի 4-ի տոնին: Թե ինչ եղավ այդ թուրը,

այնպես էլ չհիմնարկեց, սակայն այդ օրն ամենքն էլ աշխատում էին գեթ մի պահ բռնել նրա կոթից: Իսկ ամենքից ավելի թուրը Մարչի ձեռքին էր, երբ նա հիմնադրման ճառն էր ասում, Նոր Եթովպիո գովքը:

- Եվ երբ ծաղկի, աճի Նոր Եթովպիան, ապագա սերունդը ծաղկեփնջերով, դրոշներով, տավիղի ու ծնծղայի նվագներով պիտի գա այս պատին ծունր դնելու և ըսելու, որ այստեղ կանգնեցին մեր պապերը և հիմնեցին Նոր Եթովպիան...

Գրիգոր Լեոնականը խոսեց կարճ ու ազդու.

- Նոր Եթովպիան այս թուրն է: Թուրը գտնվեց գետնի տակ, ուր մնացել էր բազում դարեր: Ծնվում է, ոտքի է կանգնում մի հին քաղաք: Կեցցե՛ Նոր Եթովպիան...

Գետադարձը փղձկաց: Միամիտ ծերունին ուզում էր այստեղ էլ, երբ արևը սառել էր զարմանքից և հանդիսատես էր, ուզում էր քաղվածքներ վերհիշել, ապացուցելու, որ այս տափարակում եղել է այսինչ իշխանի հիմնած քաղաքը: Մի քանի բառ թողնվեց, փղձկաց:

Անթանոսյանը կրակոտ խոսեց: Նույնիսկ Ավո բիձան մի քանի քայլ արեց, մոտեցավ: Եվ երբ նա աչքն առանց հեռացնելու Անթանոսյանի բերանից նայում էր, ասես ուզում էր տեսնել, թե ի՞նչպես են բառերը թռնում նրա բերանից,- երբ Ավո բիձան նայում էր այդպես, օրհորդ Կաստյան նրա շորերից եկող կծծահոտից քիթը բռնեց, մի քիչ հեռացավ: Իսկ Անթանոսյանը խոսում էր, գլուխը վեր բռնած, շարքի մեջ կանգնած զինվորի պես, պատվի առնելու պատրաստ: Գիտե՞՞ր նա, որ վերջին անգամն է ճառում, գիտե՞՞ր նա, որ էլ երբեք արևն ակնապիշ չի լսելու նրա ճառը:

Ամենից սրտառուչը շի թաղելն էր: Մարչը թղթի կտորը (այն, որ հանեց քարի տակից) ձգեց շի մեջ, և շիշը վեր բարձրացնելով, որպես սկիհ, մի քանի խոսք ևս ասաց և շիշը թաղեց հողում: Ի՞նչ էր գրած թղթի վրա: Եվ ոչ ոք, ոչ ոք չհիմնացավ, իրեն՝ Հովնաթան Մարչից բացի: Մի մարդ է մեռնում, շատ մտերիմ մարդ, ուզում է խոսել, վերջին մտքերը հայտնել, լեզուն չի դառնում, մտքերը մնում են գանգի խռոչում հավիտյան փակված: Այդպես էլ եղավ շի մեջ պահված թուղթը:

Հիմնադրումը վերջացավ: Բանվորները նվեր ստացան մի քանի արծաթ: Նրանցից մեկը փորձեց ասելու (այդ այն էր, որ քարի գլխին արձան էր), որ քիչ է վճարում, բայց Անթանոսյանը վրա պրծավ, մշակը լռեց:

Տեր Հուսիկը կատարեց երկու տատրակի, զույգ եթովպացիների, Նոր Եթովպիո անդրանիկ բնակիչների, խանում Խազալի և Ավո բիձայի պսակի հանդեսը: Ինչպե՛ս էին կռացել, իսկ տեր Հուսիկը կարդում էր ավետարանը, նրանց գլուխներն իրար մոտեցնում, մերթ հեռացնում: Հավվում էր, շաքարի պես հալվում էր խանում Խազալը, երբ ուսը դիպչում էր Ավո բիձայի ուսին:

Եվ հենց պսակադրության ժամին, երբ նրանք գլուխները մոտեցրել էին իրար, երբ Ավո բիձան աշխատում էր չշարժվել, որ չտեսնեն կաղ ոտքը,- հենց այդ ժամին Հովնաթան Մարչը մի բուռ արծաթ ու պղնձե դրամ թափեց նրանց գլխին: Իսկ Պետրոս Գետադարձը հուզմունքից բացականչեց.

- Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայության Արտաշիսի,
- Տեղայր մարգարիտ ի հարսնության Սաթինկան...

Հովնաթան Մարչը աչքը չէր հեռացնում ամուսնացող զույգից: Նրա՞նց մասին էր մտածում, թե՞ աչքի առաջ ուրիշ զույգ էր, մեկ, երկու, տասը զույգ, որոնք գալիս էին, խոնարհվում, ինչպես այս զույգը և ներս մտնում Նոր Եթովպիո մայր դռներից: Ժպտաց, Հովնաթան Մարչը ժպտաց: Ահա մի զույգ էլ,

ուկեգանգուր խոպոպիկներով կինը և ինքը: Հետո ժպիտն անցավ, խեղճացավ դեմքը: Ինչո՞ւ, մի ուրիշը եկավ, հրեց իրեն ու տեղը գրավեց:

Վերադարձին կառքերն ավելի դանդաղ էին գնում, որովհետև բեռը ծանր էր: Ավելացել էին տեր Հուսիկն ու Անթանոսյանը:

Ամենից ուշ, հեռացան դեպի մոտակա գյուղը, դեպի գոմի թառը, երկու երջանիկ եթովպացի՝ խանում Խազալն ու Ավո բիձան...

9

Տարվա տասներկու ամիսը հաճախ հիշեցնում են ժամացույց, որի սլաքն անընդհատ մի թվից մյուսն է անցնում, անվերջ պտույտ անում: Հունվար՝ մե՛կ, փետրվար՝ երկո՛ւ և դեկտեմբերին խփում է տասներկուերորդ ժամը: Այդպես անցան ամիսներ, և սլաքը երբեք կանգ չառավ:

Ո՞ւր մնացին նրանք, ի՞նչ պատահեց պայծառ այն օրից հետո, երբ Հովնաթան Մարչը հիմք դրեց:

Նոր Եթովպիային, ու հիմքը փորելիս դուրս եկավ լայներախ թուրը: Ծա՛նր, շատ ծանր դեպքեր եղան այն օրից հետո, և այնքան քիչ հիշողություն մնաց, վերջն այնպես ողբերգական եղավ:

Ընթերցո՛ղ, հիշո՞ւմ ես այն կաճանները, որոնց հասան Մարչն ու Անթանոսյանը եղեգնուտն անցնելուց հետո: Բաժանվում էին իրարից կաճանները, ամեն մեկը մի ուղղությամբ էր գնում, մեկն անհետ կորչում էր, հալվելով տափարակում, մյուսը՝ խառնվում էր մի լայն ճանապարհի, երրորդը՝ կախվում խորխորատի վրա:

Այդպես էլ նրանց հետ պատահեց, երանելի այն հոգիների հետ, որոնք ոտքի էին ուզում կանգնեցնել մեռած մի քաղաք և քաղաքը լցնել եթովպական ու փղշտական ազնվարյուն ցեղով:

Դժվար է գրել վախճանի մասին: Ի՞նչ կարող է ասել հյուրանոցի սպասավորը, թե ինչո՞ւ սեպտեմբեր ամսվա ընթացքում շատ քիչ անգամ էր սենյակից դուրս գալիս Հովնաթան Մարչը, անվերջ հարցնում էր ինչ-որ նամակի մասին, որ պիտի գար ու չէր գալիս: Երբեմն երևում էր Անթանոսյանը, նիհար, դեղնած երեսով, մազերը՝ կեղտոտ, մազերը գլխին բիզ-բիզ, ստվերի նման էր անցնում պատի տակով, երկուսով փակվում էին սենյակում և խոսում, անվերջ խոսում:

Մի օր էլ Հովնաթան Մարչը հաշիվ ուզեց: Երբ իրերը դարսել էին կառքի մեջ, Անթանոսյան Հմայակը տատանվեց մի պահ՝ նստի՞, թե՞ ոչ: Այդ օրը զարմանալի ուրախ էր Հովնաթան Մարչը:

- Նոր տարուն հոս եմ: Հետս կբերեմ ինժինեռներ, տեխնիքներ և բոլոր շինափայտը... Աղվոր քաղաք պիտի ըլլա Նոր Եթովպիան:

Սրտառույշ եղավ հրաժեշտը: Նույնիսկ բժիշկ Երանոսն արտասվեց, երբ Հովնաթան Մարչը մեկնեց իր ձեռքը: Եվ փոխանակ մեկնած ձեռքն ընդունելու, բժիշկ Երանոսը շրթունքները մոտեցրեց, ու նրանք համբուրվեցին: Պետրոս Գետադարձը դռան մոտ կանգնած հեկեկում էր:

- Վերադարձիդ կապասենք:
- Անհոգ եղեք: Երեք ամսեն նորեն հոս եմ:

Գրիգոր Լեոնականն ամենայն սառնասրտությամբ վերջին բարևը տվավ և Հովնաթան Մարչից խնդրեց վերադարձին հետը բերելու Ցեյսի ընտիր հեռադիտակ: Բացի այդ, Գրիգոր Լեոնականը նրան ծովափնյա մի քաղաքում ապրող իր ծանոթի հասցեն տվեց:

Իսկ Անթանոսյանը լուռ ու մունջ էր: Եվ այն վայրկյանին, երբ նա տատանվում էր նստի՞ կառքը, թե՞ ոչ, Մարչը նրան գրկեց: Երկու անձնվեր բարեկամներ ջերմ, շա՛տ ջերմ համբուրվեցին: Եվ երբ կառքը շարժվեց դեպի կայարան, բոլորն էլ տեսան, թե ի՛նչպես Անթանոսյանը կառքի հետևից ոտով գնաց: Նրանք նորից հանդիպեցի՞ն կայարանում: Մարչը տեսա՞վ, թե ինչպես փոշի կուլ տալով կառքի հետևից վազում էր Անթանոսյանը, ստույգ խոսք դժվար է ասել:

Կարելի էր և այստեղ վերջացնել պատմությունը, վերջին համբույրը համարելով նրանց գործի վախճանը, եթե դեպքերն ուրիշ ընթացք չստանային:

Ամիսներ անցան: Ձմեռն եկավ, ձյուն բերեց, բուք ու սառնամանիք, և ոչ մի լուր Հովնաթան Մարչից, ոչ մի նամակ: Հաջի Խարաբ գյուղից Անթանոսյանը երբեմն քաղաք էր գալիս, փողոցում պատահում բժիշկ Երանոսին կամ Գետադարձին և պատահելիս հարցնում, թե ի՞նչ գիտեն:

Մի օր էլ բժիշկ Երանոսը զայրացավ և ծանր, անպատվաբեր խոսք ասաց Անթանոսյանի երեսին: Հմայակը նրան մոտեցել էր այն ժամանակ, երբ բժիշկը մի կնոջ հետ անցնում էր փողոցով: Անթանոսյանը խելագարի տպավորություն էր թողել կնոջ վրա, կինը վախեցել, մի քիչ հետ էր քաշվել:

Գրիգոր Լեռնականից նա տեղեկացավ, որ Մարչը Աբխազիայում, թե Աջարիայում գնել է գորգեր, բարձել նավն ու ճանապարհվել: Եթե այս լուրն ստույգ համարենք (իսկ Լեռնականը կարդաց ծովափնյա քաղաքում ապրող իր հին ընկերոջ նամակն այդ մասին),- ուրեմն կարող ենք ասել, որ Անթանոսյանի համար վախճանը ոչ թե վերջին համբույրն եղավ, այլ գորգեր գնելու լուրը: Մնացածը Անթանոսյանը երբեք չիմացավ: Ի՞նչ էր այդ մնացածը: Մի լուր Փղշտական ծիծեռնակ թերթում և մի հայտարարություն, լուրը տպվելուց մի ամիս հետո, զետեղված Եթովպական մամուլ թերթում:

Լուրը (Փղշտակ. Ծիծեռնակ. 113, 3-րդ երես).-

- Դեկտեմբերի 8-ին Մարինե Քրաջյան և մեծահարգո Անդրեաս Բալիքյան ամուսնացյալք: Մեր խնդակցությունները հայրենակից գույզին:

Մարինե Քրաջյան, ոսկեզանգուր խոպոպիկներով կին, որի նամակը հիշո՞ւմ եք: Մարինե Քրաջյան, որ թև էր տալիս նրան և որի մասին ամենից շատ մտածեց Հովնաթան Մարչը սեպտեմբերի 4-ին: Զույգեր, մեկ, երկու, տասը եթովպական տատրակներ:

Այժմ վարագույրը բաց է, և դեպքերը կարծեք շարակցում են իրար: Հասկանալի է դառնում, թե ինչու այն երեկոյան լալիս էր Հովնաթան Մարչը, երբ սպասավորը, մաքուր սրբած կոշիկները ձեռքին, ներս մտավ և մտքում ասաց.

- Կնիկը մեռել է...

Իսկ մենք նրան տկարամիտ ոմն էինք համարում:

Բուենոս Այրեսում կա մի ճաշարան, որի ցուցանակի վրա խոշոր տառերով գրված է

ԿՈՒՌՆԿ ՈՒՍՏԻ՞ ԿՈՒԳԱՍ...

Գուցե ուրիշ առավելություններ ունի այդ ճաշարանը, օրինակ՝ համեղ խորտիկներ, եթովպական հարիշտա, խոհարարը հայրենիքեն կանչված է կամ ժամադրավայրն է եթովպացիներու և փղշտացիներու, ինչպես ասված է Եթովպական մամուլ թերթում տպած հայտարարության մեջ,

սակայն այդ ճաշարանի ամենից կարևորը և մեր պատմության հետ անմիջապես կապ ունեցող այն բարեկամական հավաքություններն են, որ տեղի են ունենում ամեն կիրակի:

Հավաքվում են մի առանձին սենյակ, խմում են արսենտ, երգում են երգեր ու կեսգիշերին հյուրերից մեկը վեր է կենում, երկյուղածությամբ մոտենում փոքրիկ պահարանին, հանում այնտեղից.

- Արաքսի ջուրն ու Եթովպիո հողը...

Հաստատապես պնդողներ կան, որ այդ մեկը ոչ այլ ոք է, եթե ոչ Հովնաթան Մարչը, նույն ինքը Նոր Եթովպիո հիմնադիրը: Արսենտից թուլանում է միտքը, պղտորվում են չաքերը, հիշողությունը տարուբեր է լինում և որպես կինոյի կտրված ժապավեն, դեպքերը հաջորդում են իրար, հաճախ անկապ ու անիմաստ: Թվում է, թե փայլում է հողը, լույս է ելնում և խոսում եթովպական բարբառով: Մեքենան դառնում է, ժապավենը պտույտ է տալիս, և հիշողության վրա, որպես էկրանի քաթան, անցած տարիները նետում են ցաք ու ցրիվ նկարներ:

Ահա կածանը, որ գնալով բարակեց, անհետացավ տափարակում:

Հյուրերը ցրվում են, մնում է Հովնաթան Մարչը, գլուխը մի կողմի վրա թեքած: Նայում է փողոցին, լուսավոր փողոցում ոչինչ չի տեսնում՝ ո՛չ տներ, ո՛չ լապտերներ, ո՛չ շքեղ ցուցափեղկեր: Դիմացի լապտերը խնդում է, լույս է ցուլում ցուցանակի գրերի վրա, և ցուցանակի գրերն աղմկահույզ այդ քաղաքում ասես իրար հարցնում են.

- Կռունկ, ուստի՞ կուգաս...

Ո՞ւր մնաց Նոր Եթովպիան, այն տափարակը, որ ուշաթափ ընկած մարդու պես ջրի կարիք ունի՝ ոտքի կանգնելու: Ո՞ւր մնաց Անթանոսյան Հմայակը: Ընթերցո՞ղ, եթե առաջին հարցին հեշտ է պատասխանել, երկրորդ հարցի մասին մութ են, շա՛տ մութ են իրար հակասող՝ Հաջի Խարաբ գյուղի բնակիչների պատմածները և քաղաքային հիվանդանոցի հերթապահ քրոջ հիշողությունները:

Քրեական հետախուզման բաժնի ներկայացուցիչն իզուր էր հարցաքննում Հաջի Խարաբ գյուղի բնակիչներին:

- Վարժապետին չորս օր էր չէինք տեսել...
- Հիվանդ էր, տնքում էր, իրան-իրան խոսում...
- Գնացի մոտը, ասացի՝ դարիք մարդ է, օգնական չունի: Հարցրի՝ վա՛րժապետ, ո՞րտեղ է ցավում. ձեռքը սրտին տարավ: Աչքերն էլ մի տեսակ շաղված էին, կասես՝ գժված լիներ: Բայց խոսելը լավ էր, հասկացնում էր:
- Իսկ վերարկուն ո՞վ է գտել,- հարցրեց քննիչը, արձանագրելով բոլոր ցուցմունքները:
- Անտոնի տղան: Գոմեշներն ընկել էին շամբուտը, գնում է հանի, տեսնում է վարժապետի վերարկուն: Ամենքս էլ իմացանք...

Երկու ամիս գործն այդպես էլ թերի մնաց: Անթանոսյանը չկար, և որովհետև ոչ ոք հարցմունք չէր անում, չէր հետաքրքրվում, հետախուզական բաժնումն էլ թղթերը մնացին մի ամիս ընթացքի մեջ, հետո գործավարը կցեց գանազան գործին, շարտեց պահարանի մի անկյունը:

Քաղաքային հիվանդանոցի հերթապահ քույրն էլ մինչև հիմա դժվար է կարողանում որոշել, թե ինչո՞ւ իր հիվանդը, այն հիվանդը, որ երկար ու բարակ վիզ ուներ, և որի մասին բժիշկը հայտնել էր,

թե արևադարձային ջերմախտ ունի,- վեր էր կենում անկողնից, և եթե դահլիճում քույրը չէր լինում, տաքությունից այրվող ճակատը հպում էր պատուհանի ապակուն և նայում հեռուն:

Ու քույրը միշտ գոռով էր նրան հետ բերում, պառկեցնում անկողնում: Հիվանդը զառանցում էր, ինչ-որ մարդկանց էր կանչում:

Մի օր էլ, հերթը փոխվելուց հետո, նույն մահճակալի վրա հերթապահ քույրը ուրիշ հիվանդի տեսավ:

Էն մեռա՛վ,- ասաց քույրը, քնատ աչքերը ոլորելով, հանդերձը հանեց և բանալիները հանձնեց նոր հերթապահին:

Այսպես էլ մոռացվեց, չքացավ: Ու մի կաճան էլ հասավ, կախվեց խորխորատի վրա, որպես անլուծելի հանելուկ:

Կա մի փոքրի սենյակ բժֆակի շենքում: Պատերի մոտ պահարաններ, որոնց դարակների վրա շարված են մեծ ու փոքր անոթներ, բոլորն էլ պինդ փակված: Անոթների մեջ զանազան մարդկանց, անտերունչ մեռած մարդկանց մարմնի մասերն են, սպիտակ հեղուկի մեջ: Ահա մի ուղեղ, ծալվեծալ ծալքերով: Նստել է անոթի հատակին տարիներ և դեռ շատ տարիներ էլ այդպես կմնա, որովհետև անոթը ամուր է փակված: Ուղեղը մի բանով աչքի է ընկել, մի կարմիր բիծ կամ կամ էլ ծալքերն են ծուռ:

Մոտենում են տղաներ և աղջիկներ, նստոտում են աթոռներին, դասախոսը պատմում է ուղեղի կազմության մասին, ցույց է տալիս, թե ինչո՞ւ այս ուռուցքը կա, ինչո՞ւ ծալքերը ծուռ են:

Ունկնդիրները գրում են ու նայում անոթի հատակին ընկած ուղեղին: Ոչ ոք հարց չի տալիս, թե ո՞ւմ զանգի մեջ էր ուղեղը: Եվ եթե մեկն ու մեկը կարդում է անոթին փակցված թուղթը, այդ էլ հենց այնպես, ի միջի այլոց...

Ընթերցո՛ղ, կա այդպիսի մի պահարան, ուր անոթների մեջ սրտեր են, մարդկանց սրտեր, մեծ ու փոքր, կարմիր, ճարպոտ ու անճարպ: Եվ այդ բազմաթիվ անոթների մեջ կա մեկը, որի հատակին ընկած է մի սիրտ: Անոթին փակցված է այսպիսի թուղթ,

ԱԶԳ.-ԱՆԹԱՆՈՍՅԱՆ

ԱՆ.-ՀՄԱՅԱԿ

COR CORDIS

CAUSA. VITIUM CORDIS

ՔԱՂ. ՀԻՎԱՆԴԱՆՈՑ

Բժֆակի Կատյան, իհարկե, տեսավ այդ անոթը, աչքերը մի վայրկյան կկոցեց, միտքը լարեց.

- Անթանոսյա՛ն... Ծանոթ ազգանուն է...

Եվ չհիշեց, Կատյան էլ մոռացավ նրան, որ սեպտեմբերի 4-ին, երկու քայլի վրա կանգնած, երանության երջանիկ ժամեր էր ապրում:

Իսկ ո՞ւր է Նոր Եթովպիան:

Զարմանալի դեպքեր կատարվեցին, երբ, տարին, որպես ժամացույցի սլաք, երկու շրջան արեց և նորից հասավ իններորդ ամսին:

Հիո^ում եք, մարդիկ կային տափարակում այն առավոտ, երբ Հաջի Խաբաբ գյուղից մեկը Անթանոյանին ասաց, թե

- Վարժապետ, հողերդ...

Մինչև ժամանակը երկու շրջան արեց, եկան չափեցին և բարակ առուններով ջուրը հասավ տափարակին: Հետո հավաքվեցին մշեցիք, սուրմալվեցիք, կաղզվանցիք ու խնուսցիք, թափվեցին ամեն կողմից, հարյուրավոր ձեռքեր կռացան տափարակի վրա, քարերը ջոկեցին, փոքրիկ հողաշեն խրճիթներ շինեցին, խրճիթների մոտ՝ հավաքներ, այժ ու ոչխար բերեցին և խոպան դաշտի վրա, առվի եզերքին տնկեցին ծառեր: Մրջուններ էին, փորեցին, սարքեցին, և գյուղը կոչվեց Նորապատ:

9-րդ հողամասի տերը շատ ուրախացավ, երբ իր տան հիմքի մի մասը փորված տեսավ: Բայց որովհետև հիմքը շատ էր երկար, ավելի լավ համարեց փորվածքի մի մասը դարձնել պետքարան: Իջավ քարերը հանելու, և քլունգի տակ ջարդվեց այն շիշը, որի մեջ Հովնաթան Մարչը դրել էր իր սիրտը, գրել՝ սրտի խոսքեր: Հողամասի տերը շփիշտանքների վրա ուշք էլ չդարցրեց: Միննույն է, նրանք պիտի մնային պետքարանում:

Ավո բիձա ու Խազալ խանում... Նորապատի վաթսուն ծխից մեկը, ծուխ երեք շնչից: Ավո բիձան իր այծերի առաջ խոտ էլ լցնում և շոյում հորթուկի մեջքը, որ պիտի մեծանար ու կով դառնար: Խազալ խանումի գրկին կարմրաթուշ մանուկն էր, ծխի երրորդ շունչը: Մի կածան էլ միացել էր այն լայն ճանապարհին:

Հիշո^ում ես, Հովնաթան Մարչը... Զարմանում էիր և հարցնում, թե ի՞նչպես է, որ չորացած տգեղ ու կեղտոտ մոր արգանդում սնունդ է առնում և ծնվում ոսկեգանգուր մի մանուկ...